



ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

ΤΜΗΜΑ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

«ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ»

Ακαδημαϊκό έτος 2021-2022

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ  
της ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ ΚΑΛΛΙΑΚΟΥΔΗ (Α.Μ.: ΜΔΙ2015)

**ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ: ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΣΕ  
ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ**

**Επιβλέπουσα:**

Λίλιαν Μήτρου

Πειραιάς, Ιούνιος 2022

*«True opinions can prevail only if the facts to which they refer are known;  
If they are not known, false ideas are just as effective as true ones,  
if not a little more effective»*

**Walter Lippmann, 1920**

## ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί το φαινόμενο της παραπληροφόρησης, οι θεσμικοί και τεχνικοί τρόποι αντιμετώπισής του και οι προβληματισμοί που εγείρονται σε σχέση με την άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης. Επιχειρείται αρχικά η αποσαφήνιση της έννοιας της παραπληροφόρησης, μέσω της παράθεσης διαφορετικών απόψεων σχετικά με τον ορισμό του φαινομένου, αλλά και η διάκρισή της από τον δημοφιλή όρο «fake news». Ακολουθεί εκτενής παρουσίαση και ανάλυση των πρωτοβουλιών των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε., προς την κατεύθυνση της θεσμικής αντιμετώπισης του φαινομένου. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον Κώδικα Δεοντολογίας της Ε.Ε. για την παραπληροφόρηση, ο οποίος έχει υπογραφεί από τις μεγάλες πλατφόρμες και προάγει ένα αυτορρυθμιστικό μοντέλο αντιμετώπισης του φαινομένου. Με το Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης ορίζονται για πρώτη φορά συγκεκριμένες δράσεις, στις οποίες πρέπει να προβούν τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. σε συνεργασία με το κράτη – μέλη και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Αναφορά γίνεται και στην υπό ψήφιση Πρόταση για τις ψηφιακές υπηρεσίες, η οποία δεν αφορά ρητά στην ρύθμιση του φαινομένου της παραπληροφόρησης, αλλά περιέχει διατάξεις που μπορεί να συμβάλουν στην αντιμετώπισή του. Στη συνέχεια, γίνεται μία προσπάθεια επεξήγησης της συμβολής των λεγόμενων «social bots» στην υπερταχεία διάδοση της παραπληροφόρησης και παρουσιάζονται ορισμένοι τρόποι τεχνικής αντιμετώπισης του φαινομένου. Τονίζεται η ανάγκη διεπιστημονικής συνεργασίας, αλλά και συνεργασίας της επιστημονικής κοινότητας με τους παρόχους, προς την κατεύθυνση της αποτελεσματικής αντιμετώπισης του φαινομένου. Όλα τα παραπάνω συνοδεύονται από ανησυχίες και προβληματισμούς σχετικά με τους πιθανούς περιορισμούς που μπορεί να συνεπάγονται οι ρυθμιστικές προσπάθειες, για το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης. Σε αυτό το πλαίσιο αναλύεται και το πρόσφατο παράδειγμα της απαγόρευσης αναμετάδοσης περιεχομένου από τα ρωσικά μέσα ενημέρωσης εντός της Ε.Ε. Η παραπληροφόρηση είναι ένα παλαιό πρόβλημα που έχει λάβει νέες διαστάσεις λόγω των υφιστάμενων τεχνολογικών δυνατοτήτων. Η ρύθμιση και τελικά η αντιμετώπισή της συνδέεται άμεσα με την οριστική αποσαφήνιση του περιεχομένου της που επιδέχεται ρύθμισης. Το βέβαιο είναι ότι η αποτελεσματική καταπολέμηση του φαινομένου της παραπληροφόρησης δεν θα επιτευχθεί, χωρίς την «ψηφιακή εκπαίδευση» των πολιτών, ώστε να είναι σε θέση να λαμβάνουν τεκμηριωμένες αποφάσεις σχετικά με την αξιοπιστία ή μη του περιεχομένου που τους διατίθεται.

## ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
1. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ .....	8
1.1 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ.....	8
1.2 ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ.....	11
1.2.1 Ο φιλοσοφικός προβληματισμός ως προς τον εννοιολογικό προσδιορισμό της «πληροφορίας».....	11
1.2.2 Οι «διαταραχές» της πληροφόρησης ( <i>information disorder</i> ).....	14
1.2.3 Η χρήση του όρου « <i>fake news</i> ».....	17
1.2.4 Συμπεράσματα ως προς τον εννοιολογικό προσδιορισμό της παραπληροφόρησης .....	20
1.3 ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ.....	23
2. Η ΡΥΘΜΙΣΗ/ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ .....	24
2.1 ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ.....	25
2.1.1 Η θεσμική αντίδραση Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	25
2.1.2 Αναλυτικά οι πρωτοβουλίες της ευρωπαϊκής αντίδρασης.....	32
α) Η ειδική ομάδα στρατηγικής επικοινωνίας « <i>East StratCom</i> ».....	32
β) Ο Κώδικας Δεοντολογίας για την παραπληροφόρηση .....	34
γ) Το Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. για την Παραπληροφόρηση.....	37
δ) Η ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: «Αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης για την COVID-19 – Αγώνας για την σωστή παρουσίαση των γεγονότων».....	40
ε) Η ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: «Σχετικά με το ευρωπαϊκό σχέδιο δράσης για τη δημοκρατία».....	42
στ) Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την ενιαία αγορά ψηφιακών υπηρεσιών (πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες) και την τροποποίηση της οδηγίας 2000/31/ΕΚ.....	43
2.1.3 Αποτίμηση του σχεδίου δράσης της Ε.Ε. από το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο .	49
2.1.4 Συμπεράσματα ως προς τις θεσμικές πρωτοβουλίες της Ε.Ε.....	51
2.1.4 Η ελληνική περίπτωση – άρθρο 191 ΠΚ.....	57
2.2 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ.....	60
3. Ο ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ .....	62
3.1 ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ (ΑΡΘΡΟ 10 ΕΣΔΑ) .....	64
3.2 ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ: ΑΠΟΤΕΛΕΙ Η ΔΙΑΔΟΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ, ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΟ ΛΟΓΟ;.....	65

<b>3.3 Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΜΕΤΑΔΟΣΗΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΡΩΣΙΚΩΝ Μ.Μ.Ε. ΣΤΗΝ Ε.Ε.....</b>	<b>69</b>
<b>ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....</b>	<b>74</b>
<b>ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....</b>	<b>77</b>

## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στα τέλη της δεκαετίας του '90, κατά την περίοδο έξαρσης του ιού HIV, μεταξύ άλλων και στην Νότια Αφρική, ο Πρόεδρος της χώρας Thabo Mbeki, συγκάλεσε ομάδα ειδικών επιστημόνων, προκειμένου να συζητήσουν για τις αιτίες πρόκλησης της ασθένειας. Στην ομάδα συμμετείχε και ο Γερμανός, καθηγητής μοριακής βιολογίας, Peter Duesberg. Ο τελευταίος ήταν ο βασικός εκπρόσωπος μίας μερίδας επιστημόνων, αρνητών της ύπαρξης του ιού HIV. Ο Mbeki υιοθέτησε τις θεωρήσεις της συγκεκριμένης μερίδας επιστημόνων. Έτσι, στα μέσα του 2000, στο Διεθνές Συνέδριο για το AIDS που διοργανώθηκε στην πόλη Ντέρμπαν της Νοτίου Αφρικής, απέρριψε δημοσίως την επίσημη επιστημονική άποψη και δήλωσε ότι η ασθένεια του AIDS προκαλούνταν λόγω της κατάρρευσης του ανοσοποιητικού συστήματος και όχι λόγω της ύπαρξης κάποιου ιού. Κατά τους ισχυρισμούς του, βασικά αίτια της ασθένειας ήταν η φτώχεια, η κακή διατροφή και η γενικότερη αδυναμία του οργανισμού των ανθρώπων στην Αφρική. Ο Mbeki παρουσίασε ως λύση του προβλήματος, την καταπολέμηση της φτώχειας στην Αφρική και όχι την χρήση κάποιου «ακριβού δυτικού φαρμάκου»· απέρριψε ακόμα και προσφορές για δωρεάν χορήγηση αντιρετροϊκών φαρμάκων, καθυστερώντας σημαντικά την προώθηση προγράμματος θεραπείας της ασθένειας. Αποκορύφωμα της παραπάνω πρακτικής του Αφρικανού προέδρου αποτέλεσε η άρνησή του να δεχτεί την δωρεά φαρμάκου της φαρμακευτικής εταιρίας Boehringer Ingelheim, το οποίο θα συνέβαλε στον περιορισμό της μετάδοσης του HIV από την μητέρα στο έμβρυο, κατά την διάρκεια της εγκυμοσύνης. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, η παραπάνω πρακτική του Mbeki, γενεσιουργός αιτία της οποίας ήταν η επιμονή του Peter Duesberg και των υποστηρικτών του περί της ανυπαρξίας του HIV, είχε ως αποτέλεσμα τον θάνατο από AIDS περίπου 300.000 ανθρώπων στην Νότια Αφρική, κάτι που θα μπορούσε να είχε αποφευχθεί αν υπήρχε η απαραίτητη πρόσβαση στα αντιρετροϊκά φάρμακα<sup>1</sup>.

Μάρτιος 2016. Κατά την διάρκεια των αμερικανικών εκλογών, ο προσωπικός λογαριασμός ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του John Podesta, επικεφαλής της προεκλογικής εκστρατείας της υποψήφιας του Δημοκρατικού κόμματος, Hillary Clinton, γίνεται στόχος υποκλοπής. Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους, τα e-mails του Podesta δημοσιεύονται μέσω του οργανισμού

---

<sup>1</sup> Boseley, S. (2008), 'Mbeki Aids denial 'caused 300,000 deaths'', *The Guardian*, 26 Νοεμβρίου, διαθέσιμο σε <https://www.theguardian.com/world/2008/nov/26/aids-south-africa> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

WikiLeaks<sup>2</sup>. Η εν λόγω δημοσίευση αποτέλεσε το πρώτο από μία σειρά γεγονότων, τα οποία συνέθεσαν την ιστορία που έμελλε να γίνει γνωστή ως υπόθεση «Pizzagate».

Με αφορμή την αναφορά του ονόματος του James Alefantis, ιδιοκτήτη της πιτσαρίας με την επωνυμία «Comet Ping Pong» στην Ουάσιγκτον, σε ένα από τα e-mails που είδαν το φως της δημοσιότητας, κυκλοφόρησε η «είδηση» ότι η Hillary Clinton και άλλα μέλη του Δημοκρατικού κόμματος εμπλέκονταν σε εγκλήματα σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκων, τα οποία υποτίθεται ότι τελούνταν στο υπόγειο της ως άνω πιτσαρίας. Η «είδηση» δημοσιεύτηκε αρχικά στο Facebook και στο Twitter, αλλά και σε ιστοσελίδες γνωστές για την διάδοση ψευδών ειδήσεων (όπως η ιστοσελίδα «4chan»). Δημοσιεύτηκε ακόμα σε ιστοσελίδες υποστήριξης του υποψήφιου του Ρεπουμπλικανικού κόμματος, Donald Trump (όπως η ιστοσελίδα «Your News Wire»). Ωστόσο, καθοριστικός για την περαιτέρω διάδοση της παραπάνω «είδησης» υπήρξε ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης. Αρκεί μόνο να αναφέρουμε ότι μέσα σε διάστημα πέντε εβδομάδων, περίπου 1,4 εκατομμύρια δημοσιεύσεις στο Twitter αναφέρονταν στην υπόθεση «Pizzagate».

Η «είδηση» για το υποτιθέμενο σκάνδαλο «Pizzagate» επηρέασε μεγάλο μέρος του κοινού. Ως αποτέλεσμα, οι εργαζόμενοι στην πιτσαρία «Comet Ping Pong», αλλά και ο ιδιοκτήτης της James Alefantis δέχονταν διαρκώς απειλές. Σύμφωνα με δήλωση του ίδιου στους New York Times «εξαιτίας αυτής της απίστευτης, κατασκευασμένης ιστορίας, δεχόμαστε διαρκώς επιθέσεις. Τις τελευταίες μέρες, το μόνο που προσπαθώ να κάνω είναι να προστατεύσω τους υπαλλήλους μου και τους οικείους μου». Αποκορύφωμα της εχθρικής διάθεσης που δημιουργήθηκε, ήταν η επίθεση του Edgar Welch στο κατάστημα της ως άνω πιτσαρίας. Ο τελευταίος, μετέβη οπλισμένος στην «Comet Ping Pong» και πυροβόλησε τρεις φορές μέσα στο κατάστημα, χωρίς ευτυχώς να τραυματιστεί κανείς. Όπως δήλωσε ο ίδιος, μετά την σύλληψή του, είχε διαβάσει στο διαδίκτυο ότι στην συγκεκριμένη πιτσαρία τελούνται εγκλήματα σεξουαλικής κακοποίησης ανηλίκων και μετέβη στο σημείο, προκειμένου να διασώσει τα τυχόν θύματα που θα έβρισκε εντός του καταστήματος. Για την ιστορία αναφέρουμε ότι η αναλήθεια της «είδησης» σχετικά με την υπόθεση «Pizzagate»

---

<sup>2</sup> Σημειώνεται ότι τα WikiLeaks είναι διεθνής, μη κερδοσκοπικός οργανισμός MME, ο οποίος δημοσιεύει έγγραφα από ανώνυμες πηγές και διαρροές, που υπό άλλες συνθήκες δεν θα έβλεπαν το φως της δημοσιότητας. Η λειτουργία του οργανισμού ξεκίνησε το 2006, ενώ την διαχείρισή του έχει αναλάβει η «The Sunshine Press». Είναι αξιοσημείωτο ότι ήδη από το πρώτο έτος λειτουργίας του, ο οργανισμός WikiLeaks ανακοίνωσε πως περιλαμβάνει στην βάση δεδομένων του, περισσότερα από 1,2 εκατομμύρια έγγραφα. (βλ. αναλυτικά σε <https://el.wikipedia.org/wiki/WikiLeaks>).

αποκαλύφθηκε λίγο καιρό αργότερα, μετά από ενδελεχή έρευνα ανεξάρτητων ελεγκτών γεγονότων (fact-checkers), όπως η ιστοσελίδα «Snopes.com», των The New York Times και άλλων ειδησεογραφικών οργανισμών, όπως Observer, The Washington Post, The Huffington Post, Fox News, CNN κ.α.<sup>3</sup>.

Είναι γνωστό ότι το φαινόμενο της παραπληροφόρησης στιγμάτισε τις αμερικανικές εκλογές του 2016. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα έρευνας που διεξήγαγε η πλατφόρμα BuzzFeed News, ειδικά κατά το τελευταίο τρίμηνο της προεκλογικής περιόδου, η παραπληροφόρηση ήταν τόσο έντονη που ξεπέρασε σε δυναμική την διακίνηση των αληθινών ειδήσεων. Αξίζει να σημειωθεί ότι, σύμφωνα με την ίδια έρευνα, οι περισσότερες ψευδείς ειδήσεις που κυκλοφόρησαν τότε ευνοούσαν τον υποψήφιο του Ρεπουμπλικανικού κόμματος<sup>4</sup>. Επομένως, η υπόθεση της «Pizzagate» δεν είναι η μοναδική περίπτωση παραπληροφόρησης που έλαβε χώρα κατά την προεκλογική περίοδο.

Ωστόσο, τόσο η εν λόγω υπόθεση, όσο και η παραπάνω περίπτωση του Αφρικανού Προέδρου, είναι από τις πιο χαρακτηριστικές, καθώς αναδεικνύουν το γεγονός ότι η παραπληροφόρηση, ειδικά στην ακραία της μορφή, είναι ικανή να απειλήσει, όχι μόνο τις δημοκρατικές διαδικασίες, αλλά και την ίδια την ανθρώπινη ζωή<sup>5</sup>.

Δεν πρόκειται, φυσικά, για ένα φαινόμενο που ανέκυψε το πρώτον στις αμερικανικές εκλογές του 2016, ή στην Νότια Αφρική το 2000. Αντιθέτως, παραδείγματα παραπληροφόρησης εντοπίζονται σχεδόν σε κάθε ιστορική περίοδο. Ωστόσο, ποτέ πριν δεν

---

<sup>3</sup> Για όλα τα παραπάνω βλ.: Cerdas Delgado, R. (2022), 'Pizzagate Case: The dangers of fake news in society', *Delfino*, 19 Μαρτίου, διαθέσιμο σε <https://delfino.cr/2022/03/the-dangers-of-fake-news-in-society-the-pizzagate-case> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Robb, A. (2017), 'Anatomy of a Fake News Scandal. Inside the web of conspiracy theorists, Russian operatives, Trump campaigners and Twitter bots who manufactured the 'news' that Hillary Clinton ran a pizza-restaurant child sex ring', *Rolling Stone*, 16 Νοεμβρίου, διαθέσιμο σε <https://www.rollingstone.com/feature/anatomy-of-a-fake-news-scandal-125877/> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Wikipedia (2022), *Wikipedia: Pizzagate Conspiracy Theory*, διαθέσιμο σε [https://en.wikipedia.org/wiki/Pizzagate\\_conspiracy\\_theory](https://en.wikipedia.org/wiki/Pizzagate_conspiracy_theory) (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Kline, J. (2017), 'C. G. Jung and Norman Cohn Explain Pizzagate: The Archetypical Dimension of a Conspiracy Theory', *Psychological Perspectives*, 60:2, σ. 186–195

<sup>4</sup> Γκουντέλιας, Γ. (2018), *Fake news στα social media*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, σ. 2, διαθέσιμη σε <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/22465/3/GkounteliasGeorgiosMsc2018.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

<sup>5</sup> Kapantai, E., Christopoulou, A., Berberidis, Ch., Peristeras, V. (2020), 'A systematic literature review on disinformation: Toward a unified taxonomical framework', *new media & society*, σ. 1-26, διαθέσιμο σε <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1461444820959296> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)



υπήρχαν τα τεχνολογικά μέσα που υπάρχουν σήμερα, τα οποία καθιστούν την διάδοση της παραπληροφόρησης πολύ εύκολη και γρήγορη<sup>6</sup>, επιβεβαιώνοντας όσα διεμήνυε ο Luciano Floridi ήδη από το 1996, ότι δηλαδή «αυτό που πρέπει να κάνουμε είναι να στρέψουμε την προσοχή μας στον θαυμαστό καινούργιο κόσμο του Διαδικτύου (...) και να αναρωτηθούμε εάν το Διαδίκτυο θα καταστεί πιθανά ένα ισχυρό μέσο διάδοσης παραπληροφόρησης.»<sup>7</sup>.

## 1. ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ ΤΗΣ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ

### 1.1 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

Ανατρέχοντας στις επιγραφές που διασώζονται από την εποχή πριν από την ανακάλυψη του τύπου (σκαλισμένες σε πέτρα, σε πάπυρο κ.λπ.), διαπιστώνουμε ότι, ήδη από αρχαιωτάτων χρόνων, οι εκάστοτε ηγέτες γνώριζαν πολύ καλά ότι η γνώση και ο έλεγχος της πληροφορίας αποτελούν ισχυρά μέσα για την κατάκτηση, αλλά και την διατήρηση της εξουσίας. Οι πληροφορίες που περιέχονται στις διασωθείσες επιγραφές συνήθως αναφέρονται αποκλειστικά στα πρόσωπα που ασκούσαν την εξουσία, εκθειάζοντας συχνά τις ηγετικές τους ικανότητες, ή την επιτυχημένη πορεία τους σε πολεμικές εκστρατείες. Επρόκειτο για πληροφόρηση ελεγχόμενη αποκλειστικά από τους ασκούντες την εξουσία, δεδομένου ότι δεν υπήρχε κανένα μέσο διασταύρωσης των γεγονότων και διαπίστωσης της εγκυρότητάς τους.

Η εφεύρεση της τυπογραφίας από τον Γουτεμβέργιο, το 1450, διευκόλυνε την διάδοση της πληροφορίας. Κατά συνέπεια, όσοι γνώριζαν γραφή και ανάγνωση, είχαν ταυτόχρονα και την δυνατότητα να συγγράφουν, να τυπώνουν και στη συνέχεια να διαδίδουν οποιασδήποτε μορφής πληροφορία και κατ' επέκταση είχαν την ευκαιρία να χειραγωγούν όσους δεν διέθεταν τα κατάλληλα εφόδια, ώστε να διαχωρίσουν την αληθινή από την ψευδή πληροφορία. Αυτός ήταν και ο λόγος που οι ηγέτες της εποχής επεδίωκαν πάντα να

---

<sup>6</sup> International Center for Journalists (2018), 'A short guide to the history of 'fake news' and disinformation', διαθέσιμο σε [https://www.icfj.org/sites/default/files/2018-07/A%20Short%20Guide%20to%20History%20of%20Fake%20News%20and%20Disinformation\\_ICFI%20Final.pdf](https://www.icfj.org/sites/default/files/2018-07/A%20Short%20Guide%20to%20History%20of%20Fake%20News%20and%20Disinformation_ICFI%20Final.pdf) (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

<sup>7</sup> Floridi, L. (1996), 'Brave. Net. World: the Internet as a disinformation superhighway?', *The Electronic Library*, Vol. 14, No. 5, σ. 509-514, διαθέσιμο σε <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/eb045517/full/html> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

συνεργάζονται με ταλαντούχους συγγραφείς, προκειμένου να ελέγχουν την διάδοση των πληροφοριών.

Στην Γαλλία, η διάδοση παραπληροφόρησης κατά την συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, έμεινε γνωστή ως «canard». Ο όρος «canard» χρησιμοποιούνταν κατά τον 17<sup>ο</sup> αιώνα στην Γαλλία, για να περιγράψει την πρακτική διάδοσης ανεπιβεβαίωτων πληροφοριών, για τις οποίες δεν υπήρχαν αποδείξεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πρακτικής αποτέλεσε η διάδοση της ιστορίας ότι ένα «τέρας» που αιχμαλωτίστηκε στην Χιλή, θα μεταφερόταν στην Γαλλία. Η ιστορία κυκλοφόρησε σε έντυπο, το οποίο περιελάμβανε ακόμα και σχεδίαση του υποτιθέμενου τέρατος. Κατά την διάρκεια της γαλλικής επανάστασης, η συγκεκριμένη εικόνα παραποιήθηκε, με την τοποθέτηση του προσώπου της Μαρίας Αντουανέτας πάνω σε αυτήν. Σκοπός ήταν φυσικά, η δυσφήμιση της βασίλισσας.

Στην διάδοση παραπληροφόρησης για πολιτικούς λόγους αναφέρθηκε ο Jonathan Swift το 1710, στο δοκίμιό του με τίτλο «The Art of Political Lying». Επισημαίνει χαρακτηριστικά ότι «το ψέμα διαδίδεται γρήγορα, ενώ η αλήθεια αργά. Γι' αυτό, όταν τελικά η αλήθεια αποκαλύπτεται, είναι πολύ αργά, καθώς το ψέμα έχει ήδη επιφέρει τις συνέπειές του.»<sup>8</sup>. Τέλος, ακόμα και ο Αμερικανός συγγραφέας Edgar Allan Poe, έγραψε το 1844 άρθρο σε εφημερίδα, σύμφωνα με το οποίο ένας άνθρωπος διέσχισε τον Ατλαντικό Ωκεανό με αερόστατο, μέσα σε τρεις μέρες. Ο Poe έδωσε μεγάλη προσοχή στις επιστημονικές λεπτομέρειες, με αποτέλεσμα πολλοί να πιστέψουν την ιστορία του.

Ακολουθώντας, στην εποχή άνθισης των μέσων μαζικής ενημέρωσης, η διάδοση ειδήσεων και κατ' επέκτασιν και ψευδών πληροφοριών κατέστη πλέον πολύ εύκολη και γρήγορη. Αρκεί μόνο να αναφερθούμε στην γνωστή περίπτωση του ραδιοφωνικού παραγωγού, ο οποίος, περιγράφοντας την υπόθεση του βιβλίου «Ο πόλεμος των κόσμων» του Orson Welles, κατά την διάρκεια ραδιοφωνικής εκπομπής, δημιούργησε την εντύπωση στους ακροατές που δεν άκουσαν την αρχή της εκπομπής, ότι πράγματι συνέβαινε εισβολή εξωγήινων στην Αμερική με συνέπεια να προκληθεί αναστάτωση στο κοινό. Γνωστή είναι και η περίπτωση των εκδοτών της εφημερίδας Chicago Daily Tribune, οι οποίοι, θεωρώντας σίγουρο το

---

<sup>8</sup> Στο πρωτότυπο, όπως αυτό αναφέρεται σε Burkhardt, J. M. (2017), 'History of fake news.', *Library Technology Reports*, 53(8), σ. 5-9, διαθέσιμο σε <https://journals.ala.org/index.php/ltr/article/view/6497> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022): «*Falsehood flies, and truth comes limping after it, so that when men come to be undeceived, it is too late; the jest is over, and the tale hath had its effect.*»

αποτέλεσμα των αμερικανικών εκλογών, στις 3 Νοεμβρίου 1948 δημοσίευσαν την εφημερίδα με τίτλο στο εξώφυλλο «Dewey defeats Truman». Η εφημερίδα φυσικά αποσύρθηκε και επανακυκλοφόρησε την επόμενη μέρα με την σωστή είδηση. Από το πιο πρόσφατο παρελθόν αξίζει να γίνει αναφορά στα άρθρα των New York Times, σύμφωνα με τα οποία υπήρχαν βιολογικά όπλα μαζικής καταστροφής στο Ιράκ. Τα άρθρα της δημοσιογράφου Judith Miller που περιείχαν ψευδείς πληροφορίες σχετικά με την ύπαρξη των εν λόγω όπλων, αποτέλεσαν την αφορμή για την εισβολή των Αμερικανών στο Ιράκ<sup>9</sup>.

Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα παραπάνω, εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι η παραπληροφόρηση υπήρχε πάντοτε ως κοινωνικό και επικοινωνιακό φαινόμενο. Κατά την τρέχουσα χρονική περίοδο, οι εξελίξεις στον τομέα των τεχνολογιών της πληροφορικής και της επικοινωνίας που οδήγησαν στη δημιουργία και διάδοση της Κοινωνίας της Πληροφορίας<sup>10</sup> άλλαξαν δραματικά το «σκηνικό». Ως Κοινωνία της Πληροφορίας δεν νοείται μόνο το «Internet» και η θέαση ιστοσελίδων, αλλά η διευκόλυνση συμμετοχής όλων των πολιτών σε αυτόν τον «θαυμαστό καινούριο κόσμο»<sup>11</sup>, με συνθήκες ισότητας, ανεξάρτητα από τη οικονομική τους δυνατότητα ή την γεωγραφική τοποθεσία εγκατάστασής τους. Κατά συνέπεια, όλοι έχουν την δυνατότητα να είναι παραγωγοί πληροφορίας, απευθυνόμενοι πλέον σε ένα παγκόσμιο ακροατήριο<sup>12</sup>. Αυτή η δομική ιδιαιτερότητα του διαδικτύου έχει διευκολύνει και έχει ενισχύσει σημαντικά την διάδοση της παραπληροφόρησης.

Σημαντικό ρόλο σε αυτό διαδραματίζουν και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, των οποίων βασικό χαρακτηριστικό αποτελεί ο συνοπτικός και περιεκτικός τρόπος επικοινωνίας<sup>13</sup> και κατ' επέκταση διάδοσης της πληροφορίας. Όταν αυτός ο συνοπτικός τρόπος διάδοσης της

---

<sup>9</sup> Βλ. ό.π. International Center for Journalists (2018), σ. 5

<sup>10</sup> Σημειώνεται ότι στην Ελλάδα, το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας έχει κατοχυρωθεί ως ειδικό ατομικό συμμετοχικό δικαίωμα στο άρθρο 5Α παρ. 2 του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο: «Καθένας έχει δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Η διευκόλυνση της πρόσβασης στις πληροφορίες που διακινούνται ηλεκτρονικά, καθώς και της παραγωγής, ανταλλαγής και διάδοσής τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους, τηρουμένων πάντοτε των εγγυήσεων των άρθρων 9, 9Α και 19.».

<sup>11</sup> Κατά τον τίτλο της γνωστής νουβέλας του Aldous Huxley, «Brave New World» (1932).

<sup>12</sup> Γιαννόπουλος, Γ. (2018) Εισαγωγή στη Νομική Πληροφορική: Μία πρώτη προσέγγιση της σχέσης δικαίου & νέων τεχνολογιών, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 37-40

<sup>13</sup> Βλ. Newman, H. (2021) 'Understanding the differences between disinformation, misinformation, malinformation and information – Presenting the DMMI Matrix', σ. 2, διαθέσιμο σε [https://scholar.google.com/scholar?hl=el&as\\_sdt=0%2C5&q=hadley+newman+understanding+the+differences&btnG=](https://scholar.google.com/scholar?hl=el&as_sdt=0%2C5&q=hadley+newman+understanding+the+differences&btnG=) (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022), όπου αναφέρεται στο Twitter ως αντιπροσωπευτικό παράδειγμα τέτοιου μέσου. Σύμφωνα με τον ίδιο, το Twitter έχει χαρακτηριστεί ως «το μεγαλύτερο φαινόμενο δημιουργίας σχέσεων και επικοινωνίας που έχει εμφανιστεί ποτέ στο Internet».

πληροφορίας χρησιμοποιείται ορθολογικά, τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης μπορούν να αποτελέσουν αξιόπιστα μέσα πληροφόρησης. Από την άλλη, ακριβώς αυτή η συνοπτικότητα περικλείει κινδύνους που σχετίζονται με την ασαφή ή παραποιημένη παρουσίαση της πληροφορίας, γεγονός που εκμεταλλεύονται όσοι στοχεύουν στην διάδοση παραπληροφόρησης<sup>14</sup>.

Επομένως, καθίσταται σαφές ότι η αντιμετώπιση του προβλήματος της παραπληροφόρησης είναι σήμερα πιο επιτακτική από ποτέ.

## **1.2 ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ**

Ο ακριβής προσδιορισμός της έννοιας της παραπληροφόρησης είναι απαραίτητος για την πληρέστερη κατανόηση του προβλήματος, αλλά και για την αποτελεσματική αντιμετώπισή του. Παρατηρείται ότι τόσο στα θεωρητικά και επιστημονικά κείμενα που αναλύουν το φαινόμενο, όσο και σε νομοθετικά κείμενα (π.χ. ο ελληνικός Ποινικός Κώδικας) υπάρχει σύγχυση ως προς τον ορισμό της έννοιας της παραπληροφόρησης, αλλά και ασυνέπεια ως προς τους όρους που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή του (π.χ. σε ορισμένες πηγές, χρησιμοποιείται ο όρος «παραπληροφόρηση», σε άλλες ο όρος «ψευδείς ειδήσεις» (fake news) κ.λπ.).

Αυτό συμβαίνει, κυρίως επειδή το φαινόμενο της παραπληροφόρησης μπορεί να λάβει πολλές μορφές, γεγονός που καθιστά δύσκολη την περιγραφή του με έναν μοναδικό ορισμό. Δεδομένου, όμως, ότι η έννοια της παραπληροφόρησης είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την έννοια της πληροφορίας, ας πάμε ένα βήμα πίσω, στον παραδοσιακό προβληματισμό που υπάρχει σχετικά με τον εννοιολογικό προσδιορισμό της «πληροφορίας».

### **1.2.1 Ο φιλοσοφικός προβληματισμός ως προς τον εννοιολογικό προσδιορισμό της «πληροφορίας»**

Σύμφωνα με τον Luciano Floridi, αντικείμενο της επιστήμης που ασχολείται με την φιλοσοφία της πληροφορίας είναι η μελέτη του τρόπου δημιουργίας, επεξεργασίας και διαχείρισης της πληροφορίας. Ωστόσο, όπως ο ίδιος επισημαίνει, αντικείμενο μελέτης

---

<sup>14</sup> Βλ. ό.π. Newman, H. (2021), σ. 2-3

πρέπει να αποτελεί και το τι μπορεί να συνεπάγεται η προβληματική επεξεργασία της πληροφορίας<sup>15</sup>.

Σε φιλοσοφικό επίπεδο, αναφορικά με τον εννοιολογικό προσδιορισμό της πληροφορίας (information, κατά τον αγγλικό όρο που χρησιμοποιείται στις περισσότερες αναλύσεις), υπάρχει σύμπνοια απόψεων ως προς το ότι πρόκειται για την παρουσίαση κάποιου περιεχομένου. Η συζήτηση περιστρέφεται γύρω από το εάν το περιεχόμενο αυτό πρέπει να είναι αληθινό ή ψευδές. Ειδικότερα, ο Floridi είναι βασικός εκπρόσωπος της άποψης ότι ως πληροφορία νοείται η παρουσίαση περιεχομένου που είναι αληθές. Επομένως, ο ίδιος διαχωρίζει πλήρως την παραπληροφόρηση από την πληροφορία. Θεωρεί ότι η έννοια της παραπληροφόρησης δεν εντάσσεται στην έννοια της πληροφορίας, ακριβώς επειδή η παραπληροφόρηση αποτελεί ψευδή παρουσίαση περιεχομένου.

Από την άλλη, ο Don Fallis και ο James Fetzer υποστηρίζουν ότι η πληροφορία έχει την έννοια της παρουσίασης κάποιου περιεχομένου, ανεξαρτήτως εάν αυτό είναι αληθές ή ψευδές. Υπό αυτήν την έννοια, θεωρούν ότι η παραπληροφόρηση είναι μία μορφή πληροφορίας, την εντάσσουν δηλαδή στην ευρύτερη έννοια της πληροφορίας. Η παραπάνω διαφοροποίηση εντοπίζεται με παραλλαγές και στις αναλύσεις άλλων θεωρητικών. Πάντοτε, όμως, βασικό στοιχείο της συζήτησης αποτελεί η απαίτηση ή μη της ύπαρξης του χαρακτηριστικού της αλήθειας, ως δομικού στοιχείου της έννοιας της πληροφορίας. Ουσιαστικά, δηλαδή, πρόκειται για έναν φιλοσοφικό προβληματισμό που επικεντρώνεται στο εάν το στοιχείο της αλήθειας είναι απαραίτητο, ώστε να ορίσουμε την έννοια της πληροφορίας.

Αναλύοντας την παραπάνω θεωρητική συζήτηση, η Silje Obelitz Sørø<sup>16</sup> εξηγεί ότι, από τη μία πλευρά, ο Fallis δεν αρνείται ότι πράγματι η παρουσίαση ενός περιεχομένου που είναι αληθές εντάσσεται στην έννοια της πληροφορίας, απλώς αρνείται ότι αυτό είναι το μοναδικό περιεχόμενο που μπορεί να θεωρηθεί ως πληροφορία. Από την άλλη, ο Floridi αναγνωρίζει ότι υπάρχει ανάγκη ενός συνολικού ορισμού που θα περικλείει τις έννοιες της πληροφορίας και της παραπληροφόρησης, αλλά αρνείται ότι αυτός ο συνολικός ορισμός

---

<sup>15</sup> Fallis, D. (2015) 'What is disinformation?' *Library trends*, 63(3), σ. 401-426 διαθέσιμο σε <https://muse.jhu.edu/article/579342/summary> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

<sup>16</sup> Sørø, S. O. (2019) 'A Floridian dilemma. Semantic information and truth.' published quarterly by the university of borås, Sweden vol. 24 no. 2, διαθέσιμο σε <http://informationr.net/ir/24-2/paper827.html> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

πρέπει να είναι η πληροφορία<sup>17</sup>. Ωστόσο, όπως η ίδια τονίζει, ο ορισμός του Floridi φαίνεται να παραβλέπει την πιθανότητα να υπάρχει παραπληροφόρηση με αληθές περιεχόμενο, όταν δηλαδή αυτό που εξωτερικεύεται είναι αληθές, αλλά αυτό που υπονοείται είναι ψευδές. Για παράδειγμα, μετά από ληστεία τράπεζας, η αστυνομία, χωρίς να γνωρίζει ποιος είναι υπεύθυνος για το αδίκημα, ρωτάει τον ληστή εάν ξέρει πού βρίσκεται αυτός που λήστεψε την τράπεζα. Εκείνος απαντάει ότι ο ληστής δεν είναι μακριά. Πρόκειται για περίπτωση παραπληροφόρησης με αληθές περιεχόμενο, καθώς η απάντηση του ληστή είναι αληθής: όντως ο υπεύθυνος για την ληστεία της τράπεζας δεν έχει απομακρυνθεί. Ωστόσο, υπονοείται ψευδώς ότι ο ληστής δεν είναι ο ίδιος. Επομένως, εάν αποδεχόμασταν τον ορισμό του Floridi για την πληροφορία, θα έπρεπε να θεωρούμε ότι σε αυτήν εντάσσεται και η παραπληροφόρηση με αληθές περιεχόμενο. Αυτό, όμως, δεν μπορεί να γίνει αποδεκτό, καθώς σε κάθε περίπτωση, αυτό που παραμένει ίδιο είναι το στοιχείο της παραπλάνησης του αποδέκτη της πληροφορίας. Κατά την Søe, δηλαδή, αυτό που έχει πραγματικά σημασία για τον προσδιορισμό των εννοιών είναι το στοιχείο της παραπλάνησης. Σε αυτό το στοιχείο θα έπρεπε να επικεντρώνονται οι συζητήσεις σχετικά με την παραπληροφόρηση, καθώς αυτό είναι που πραγματικά την διαχωρίζει από την πληροφορία, κάτι που ο Floridi και οι υποστηρικτές της θεωρίας του δεν φαίνεται να λαμβάνουν υπ' όψιν.

Η σύντομη ανάπτυξη του παραπάνω φιλοσοφικού προβληματισμού γίνεται κυρίως για λόγους κατανόησης της σύγχυσης και της ασάφειας που επικρατούν ως προς τον προσδιορισμό του προβλήματος της παραπληροφόρησης. Οι διαφορετικές προσεγγίσεις ως προς την σχέση πληροφορίας και παραπληροφόρησης οφείλονται συχνά στην άποψη για την έννοια της πληροφορίας που υποστηρίζει ο κάθε θεωρητικός. Ωστόσο, η Søe καταλήγει<sup>18</sup> στο συμπέρασμα ότι δεν πρόκειται για έναν προβληματισμό τόσο ουσιαστικό, ώστε να

---

<sup>17</sup> Για την ακριβή απόδοση των απόψεων των Floridi, Fallis και Fetzer, βλ. ό.π. Søe, S. O. (2019), σ. 4, όπου αναφέρει: «*Floridi defines information as well-formed, meaningful and truthful data, that is, truthful semantic content, in order to deal with the problem that contradictions contain maximum information although they are false. Fallis defines information as representational content in general independent of truth-value. (...) And Fetzer defines information as well-formed, meaningful data as a direct opposition to Floridi's argument that false information is a contradiction in terms.*».

<sup>18</sup> Βλ. ό.π. Søe, S. O. (2019), όπου χαρακτηριστικά αναφέρει: «*(...) the dispute between Floridi and Fallis, in regard to the truth-requirement for information, is a verbal dispute which arises in virtue of a metalinguistic disagreement over the term information. There is no substantive disagreement (...). The disagreement concerns (...) which earns the label information. The outcome of the dispute is another matter. To settle whether a dispute is verbal or substantive does not necessarily settle the dispute itself. However, it yields the potential to move the discussions forward, i.e. to move beyond discussions of truth-values for information, misinformation and disinformation.*».

καθίσταται απαραίτητη η λύση του, προκειμένου να αποσαφηνιστεί και κατ' επέκτασιν να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της παραπληροφόρησης<sup>19</sup>.

### 1.2.2 Οι «διαταραχές» της πληροφόρησης (*information disorder*)

Οι Claire Wardle και Hossein Derakhshan σε επιστημονική εργασία τους που δημοσιεύτηκε από το Συμβούλιο της Ευρώπης<sup>20</sup> εντοπίζουν τρεις περιπτώσεις διαταραχών της πληροφόρησης, οι οποίες αποδίδονται στα αγγλικά ως εξής:

**α) Disinformation:** αφορά σε πληροφορίες που είναι ψευδείς και δημιουργούνται με σκοπό να βλάψουν ένα πρόσωπο, μία κοινωνική ομάδα, έναν οργανισμό ή μία χώρα. Παράδειγμα τέτοιας περίπτωσης αποτελεί το αναληθές άρθρο, που δημοσιεύτηκε κατά την διάρκεια της προεκλογικής περιόδου στη Γαλλία το 2017, σύμφωνα με το οποίο ο τότε υποψήφιος για την Προεδρία και σήμερα Πρόεδρος της Γαλλίας, Emmanuel Macron, λάμβανε χρηματοδότηση από την Σαουδική Αραβία. Δημιουργήθηκε η εντύπωση ότι το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στην βέλγικη εφημερίδα Le Soir. Αποδείχθηκε, όμως, ότι στην πραγματικότητα το άρθρο είχε δημοσιευτεί από την ιστοσελίδα lesoir.be, ένα καλοεπεξεργασμένο αντίγραφο της βέλγικης εφημερίδας<sup>21,22</sup>.

**β) Misinformation:** αφορά σε πληροφορίες που είναι ψευδείς, αλλά δεν δημιουργήθηκαν με σκοπό να προκαλέσουν βλάβη. Ένα παράδειγμα, προερχόμενο πάλι από την Γαλλία, αποτελεί η τρομοκρατική επίθεση που έλαβε χώρα στο Champs Elysees, στο Παρίσι στις 20

---

<sup>19</sup> Για όλα τα παραπάνω βλ. ό.π. Sør, S. O. (2019)

<sup>20</sup> Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). 'Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking.', Strasbourg: Council of Europe, διαθέσιμο σε <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022), με την επισημείωση ότι οι απόψεις που εκφράζονται στην συγκεκριμένη δημοσίευση αποτελούν γνώμη των συγγραφέων και δεν αντικατοπτρίζουν απαραίτητα την επίσημη γραμμή του Συμβουλίου της Ευρώπης

<sup>21</sup> Σπυρίδου, Π., Βατικιώτης, Π., Μηλιώνη, Δ. (επιμ.). (2021) Δημοσιογραφία, "Ψευδείς Ειδήσεις" & Παραπληροφόρηση: Εγχειρίδιο Δημοσιογραφικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης, Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου Λεμεσός, Κύπρος και Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, Ελλάδα, σελ. 60-61. Πρόκειται για την ελληνική μετάφραση του εγχειριδίου των Wardle, C., & Derakhshan, H. που έγινε μετά από κάλεσμα της Unesco σε μία περίοδο όπου η πανδημία του Covid-19 συνοδεύεται από μια «πληροφοριακή επιδημία». Τα στοιχεία της πρωτότυπης έκδοσης έχουν ως εξής: Cherilyn, Ir., Posetti, J., (επιμ.). (2018) Journalism, "Fake news" & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training, the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), Paris, France

<sup>22</sup> The Observers, 'Debunked: Was French candidate Macron's campaign financed by Saudi Arabia?', διαθέσιμο σε <https://observers.france24.com/en/20170302-debunked-was-french-candidate-macron-campaign-financed-saudi-arabia> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Απριλίου 2017. Τότε, πολλοί χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, στην προσπάθειά τους να βοηθήσουν, άρχισαν να δημοσιεύουν διάφορες φήμες σχετικά με την επίθεση, μεταξύ των οποίων και την «είδηση» ότι σκοτώθηκε ένας δεύτερος αστυνομικός. Όσοι προέβησαν σε τέτοιες δημοσιεύσεις δεν είχαν σκοπό να παραπλανήσουν, ούτε να βλάψουν, ενώ ταυτόχρονα δεν γνώριζαν ότι η «είδηση» που αναδημοσίευαν ήταν ψευδής<sup>23</sup>. Στην χώρα μας, αντίστοιχη περίπτωση παραπληροφόρησης έλαβε χώρα κατά την διάρκεια της πολύνεκρης πυρκαγιάς στο Μάτι, τον Ιούλιο του 2018, οπότε και πάλι οι χρήστες των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, επιθυμώντας να βοηθήσουν με κάθε τρόπο, προέβαιναν σε αναρτήσεις σχετικά με τα είδη πρώτης ανάγκης που χρειαζόνταν οι πληγέντες, σχετικά με τα σημεία που απαιτείτο να μεταφερθούν τα είδη πρώτης ανάγκης κ.λπ. Στις δύο αυτές περιπτώσεις, οι άνθρωποι ναι μεν είχαν την πρόθεση να βοηθήσουν, αλλά απέτυχαν να επαληθεύσουν τις πληροφορίες που μοιράζονταν, με αποτέλεσμα την δημιουργία σύγχυσης.

**γ) Malinformation:** πρόκειται για πληροφορίες που στηρίζονται στην πραγματικότητα, αλλά χρησιμοποιούνται με σκοπό να βλάψουν ένα πρόσωπο έναν οργανισμό ή μία χώρα<sup>24</sup>. Το παράδειγμα που έχουμε, πάλι από τις γαλλικές εκλογές του 2017, είναι η διαρροή μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του Emmanuel Macron, λίγο πριν την έναρξη του δεύτερου γύρου των εκλογών. Τα μηνύματα περιείχαν ιδιωτικές πληροφορίες και θεωρήθηκαν αυθεντικά. Παρόλα αυτά, το γεγονός ότι η δημοσίευσή τους έλαβε χώρα μόλις λίγα λεπτά πριν την καθιερωμένη προεκλογική απαγόρευση κάθε ειδησεογραφικής κάλυψης, αποδεικνύει ότι στόχος ήταν η πρόκληση βλάβης στην προεκλογική εκστρατεία του Macron<sup>25</sup>.

Στα ελληνικά, δεν υπάρχει επίσημη ακριβής απόδοση των παραπάνω όρων. Ωστόσο, αναφέρουμε ότι κατά την άποψη του Καθηγητή Γλωσσολογίας Γεώργιου Μπαμπινιώτη, ο όρος *misinformation*, αντιστοιχεί στον όρο παραπληροφόρηση, ο όρος *disinformation* αντιστοιχεί στον όρο αποπληροφόρηση, ενώ τέλος ο όρος *malinformation* αντιστοιχεί στον

---

<sup>23</sup> Βλ. ό.π. Wardle, C., & Derakhshan, H. σε Σπυρίδου, Π., Βατικιώτης, Π., Μηλιώνη, Δ. (επιμ.). (2021), σ. 61

<sup>24</sup> Βλ. ό.π. Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017), σ. 20

<sup>25</sup> Βλ. ό.π. Wardle, C., & Derakhshan, H. σε Σπυρίδου, Π., Βατικιώτης, Π., Μηλιώνη, Δ. (επιμ.). (2021), σ. 61



όρο κακοπληροφόρηση<sup>26</sup>. Σε άλλες πηγές<sup>27</sup>, οι όροι misinformation και disinformation αποδίδονται στα ελληνικά ως παραπληροφόρηση και σκόπιμη παραπληροφόρηση αντίστοιχα. Αυτή η απόδοση φαίνεται πιο δόκιμη και κατανοητή και θα χρησιμοποιείται εφεξής στην παρούσα εργασία.

Οι Wardle και Derakhshan δεν είναι οι μοναδικοί που εντοπίζουν τους παραπάνω τρεις τύπους παραπληροφόρησης. Ο Hadley Newman<sup>28</sup> επισημαίνει ότι οι όροι σκόπιμη παραπληροφόρηση (disinformation) και παραπληροφόρηση (misinformation) χρησιμοποιούνται στη θεωρία συχνά διαζευκτικά και σπείρει να διευκρινίσει ότι η πρώτη αφορά στην διάδοση εσφαλμένων και ψευδών πληροφοριών, με σκοπό την παραπλάνηση ή την πρόκληση βλάβης στους αποδέκτες, ενώ η δεύτερη αναφέρεται στην ακούσια διάδοση ψευδών πληροφοριών. Τον ίδιο διαχωρισμό χρησιμοποιούν οι Santos-D'Amorim και de Oliveira Miranda<sup>29</sup>, δίνοντας έμφαση στα χαρακτηριστικά της αλήθειας (truth) και της πρόθεσης (intentionality), τα οποία σχετίζονται άμεσα με την κατανόηση, αλλά και την διαφοροποίηση των ως άνω εννοιών. Εκτενή αναφορά στους ορισμούς συναντάμε και στους Karlova και Fisher<sup>30</sup>. Οι τελευταίοι σχολιάζουν την τάση πολλών συγγραφέων να ανατρέχουν Λεξικό της Οξφόρδης (Oxford English Dictionary), στο οποίο η παραπληροφόρηση (misinformation) ορίζεται ως «λανθασμένη ή παραπλανητική πληροφόρηση» (wrong or misleading information), ενώ η σκόπιμη παραπληροφόρηση (disinformation<sup>31</sup>) ως εκ προθέσεως λανθασμένη πληροφόρηση (deliberately false

---

<sup>26</sup> Διακομανώλη, Κλ. (2021) Fake news: Τι κάνει η Ευρώπη; Στον απόηχο των Ευρωεκλογών, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, σ. 14-16, όπου αναφέρει ότι απευθύνθηκε στον κ. Μπαμπινιώτη, στα πλαίσια της της αναζήτησης για την ακριβή απόδοση των όρων στα ελληνικά.

<sup>27</sup> Βλ. ό.π. Wardle, C., & Derakhshan, H. σε Σπυρίδου, Π., Βατικιώτης, Π., Μηλιώνη, Δ. (επιμ.). (2021), σ. 59

<sup>28</sup> Βλ. ό.π. Newman, H. (2021), σ. 1-2

<sup>29</sup> Santos-D'Amorim, K., de Oliveira Miranda, M. K. F. (2021). 'Misinformation, Disinformation, and Malinformation: Clarifying the Definitions and Examples in Disinfodemic Times', *Encontros Bibli: revista eletrônica de biblioteconomia e ciência da informação*, vol. 26, σ. 1-23, διαθέσιμο σε <https://www.redalyc.org/journal/147/14768130011/14768130011.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

<sup>30</sup> Karlova, N. A., & Fisher, K. E. (2013). 'A social diffusion model of misinformation and disinformation for understanding human information behaviour', *iRinformation research*, vol. 18, n. 1, διαθέσιμο σε <http://informationr.net/ir/18-1/paper573.html#.YpyelnZBxPY> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

<sup>31</sup> Βλ. ό.π. Karlova, N. A., & Fisher, K. E. (2013) την ενδιαφέρουσα αναφορά στην ετυμολογική προέλευση του όρου 'disinformation' από την ρωσική λέξη 'dezinformacija'. Ειδικότερα, αναφέρουν αυτολεξεί: «The Oxford English Dictionary describes disinformation as, 'deliberately false information' and states that the term, disinformation, comes from a Russian term, dezinformacija, coined in 1949. Given the political and cultural milieu in the Soviet Union at that time, the strong association between disinformation and negative, malicious intent probably developed as a result of Stalinist information control policies.».

information) και επισημαίνουν ότι η παραπληροφόρηση, εκτός από λανθασμένη, μπορεί να είναι και ασαφής, αβέβαιη, αμφίβολη, ακόμα και με αληθές περιεχόμενο, που χρησιμοποιείται όμως για να παραπλανήσει, όπως ήδη αναφέρθηκε (βλ. υπό 1.2.1).

Το ίδιο τονίζει και η Διακομανώλη<sup>32</sup>, αναφέροντας ότι οι ανωτέρω ορισμοί είναι σχετικά ξεκάθαροι, αλλά η απόδοση με ακρίβεια συγκεκριμένων χαρακτηριστικών στην σκόπιμη παραπληροφόρηση αποδεικνύεται δύσκολη. Επεξηγεί ότι η σκόπιμη παραπληροφόρηση δεν αποτελείται πάντοτε από ψευδείς πληροφορίες. Αντιθέτως, είναι πιθανό η παραπληροφόρηση να προκαλείται από αληθινά γεγονότα, συνδυασμένα με τρόπο ώστε να σχηματίζουν μία παραποιημένη εικόνα της πραγματικότητας. Αυτό μπορεί να συμβαίνει, για παράδειγμα, όταν αυθεντικό υλικό χρησιμοποιείται σε εσφαλμένο πλαίσιο, σκοπίμως, ώστε να δημιουργηθεί λανθασμένη σύνδεση (π.χ. αυθεντική εικόνα, που όμως φέρει ψεύτικη λεζάντα). Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση πλαστών ενημερωτικών ιστοσελίδων, σχεδιασμένων σκοπίμως με τέτοιο τρόπο, ώστε να μοιάζουν με άλλους, πιο γνωστούς ιστότοπους.

### 1.2.3 Η χρήση του όρου «fake news»

Στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα, η ευρεία χρήση της αγγλικής λέξης «fake» οδήγησε στην εμφάνιση του δημοφιλούς πλέον όρου «fake news»<sup>33</sup>. Ωστόσο, ο όρος έγινε ευρέως γνωστός στις 16 Δεκεμβρίου 2016. Εκείνη την ημέρα, ο Donald Trump είχε ήδη εκλεγεί Πρόεδρος των Η.Π.Α. και επρόκειτο να δώσει συνέντευξη τύπου, πριν από την τυπική ανάληψη των προεδρικών καθηκόντων. Σε εκείνη την συνέντευξη τύπου συμμετείχε και ένας δημοσιογράφος από το παγκόσμιας εμβέλειας κανάλι CNN. Ο Donald Trump δεν έδωσε καν την δυνατότητα στον εν λόγω δημοσιογράφο να του απευθύνει ερώτηση, διότι κατά τα λεγόμενα του πρώην Προέδρου των Η.Π.Α., το CNN, στο οποίο εργαζόταν ο δημοσιογράφος, είναι μέσο διάδοσης ψευδών/παραποιημένων ειδήσεων. Το γεγονός αυτό προκάλεσε αίσθηση από την άποψη της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος, δεδομένου ότι ο Πρόεδρος των Η.Π.Α. αρνήθηκε έντονα και διακηρυκτικά να επιστρέψει σε δημοσιογράφο να του απευθύνει ερώτηση, ενώ θα μπορούσε απλώς να αρνηθεί να απαντήσει στην ερώτησή του, κατά την πάγια τακτική που έχει καθιερωθεί στο πλαίσιο λειτουργίας των δυτικών πολιτικών συστημάτων.

---

<sup>32</sup> Βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), *Fake news: Τι κάνει η Ευρώπη;*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας σ.16-17

<sup>33</sup> Βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ.25

Ουσιαστικά, αυτή η ενέργεια του Donald Trump αποτελούσε αποκλεισμό συγκεκριμένων μέσων, εν προκειμένω του CNN, από την ενημέρωση. Κατ' επέκταση, η ενέργειά του συνιστούσε αποκλεισμό από την ενημέρωση μερίδας πολιτών (εν προκειμένω των ακροατών του CNN).

Έκτοτε, ο Trump χρησιμοποιούσε παγίως τον όρο «fake news», προκειμένου να περιγράψει ειδήσεις, ή γεγονότα, με την οπτική των οποίων δεν συμφωνούσε. Κατά συνέπεια, σε μικρό χρονικό διάστημα, ο όρος ενσωματώθηκε στην καθημερινή δημοσιογραφική και πολιτική ορολογία, προκαλώντας σταδιακά την προσοχή των ερευνητών, ειδικά μετά τις προεδρικές εκλογές των Η.Π.Α. το 2016<sup>34</sup>. Σύμφωνα με έρευνες, μόνο το 2017, ο όρος χρησιμοποιήθηκε παγκοσμίως 65 εκατομμύρια φορές. Σήμερα, η πληκτρολόγηση της φράσης «fake news» στο Google δίνει 2.230.000.000 αποτελέσματα. Πρόκειται, λοιπόν, για έναν από τους λίγους όρους που διαδόθηκαν με τόσο μεγάλη ταχύτητα, τόσο στην καθημερινή γλώσσα, όσο και στην δημοσιογραφία, την πολιτική, αλλά και άλλους κλάδους των κοινωνικών και θετικών επιστημών.

Σύμφωνα με τον Πλειό<sup>35</sup>, αυτή η ταχεία διάδοση θεωρείται ότι συνέβη, κυρίως επειδή ο όρος «fake news», τουλάχιστον στην σκέψη όσων τον χρησιμοποιούν, αποτυπώνει και κωδικοποιεί με σύντομο και περιεκτικό τρόπο: **α)** την δυσπιστία απέναντι στα μέσα μαζικής ενημέρωσης, η οποία, ειδικά κατά την περίοδο της πανδημίας του Covid-19, έχει αυξηθεί σημαντικά σε πολλές χώρες, μία εκ των οποίων είναι και η Ελλάδα, **β)** τις αντιλήψεις περί του προπαγανδιστικού ρόλου των μέσων μαζικής ενημέρωσης, ως μηχανισμών δημιουργίας της συναίνεσης, **γ)** την ευρύτερη θεωρητική παράδοση, σύμφωνα με την οποία, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης είναι εκείνα διά των οποίων οι άρχουσες τάξεις καθιστούν κυρίαρχες τις ιδέες τους και συνιστούν ιδεολογικούς μηχανισμούς του κράτους και **δ)** την ευρύτερη παράδοση της κριτικής θεωρίας εντός των επικοινωνιακών σπουδών και των κοινωνικών επιστημών.

Δεδομένης της παραπάνω απότομης, ταχύτατης και σε ευρεία κλίμακα διάδοσης του όρου, αλλά και της σχεδόν καθολικής και αδιάκριτης πλέον χρήσης του, δεν προκαλεί έκπληξη το

---

<sup>34</sup> Home B. D., Adal S. (2018), 'This is just in: fake news packs a lot in title, uses simpler, repetitive context in text body, more similar to satire than real news', *The 2<sup>nd</sup> International Workshop on News and Public Opinion at ICWSM*, διαθέσιμο σε <https://ojs.aaai.org/index.php/ICWSM/article/view/14976> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

<sup>35</sup> Πλειός, Γ. (2021) Παραποιημένες ειδήσεις (Fake news): Ο μετασχηματισμός της προπαγάνδας στην κοινωνία της ενημέρωσης, Αθήνα: Gutenberg, σ. 34-35

γεγονός ότι έχουν αναπτυχθεί πολλές απόψεις στον επιστημονικό διάλογο σχετικά με το τι είναι fake news, χωρίς ωστόσο να υπάρχει συναίνεση σε έναν συγκεκριμένο επίσημο ορισμό της έννοιας, όπως εύστοχα διαπιστώνει και η Διακομανώλη<sup>36</sup>. Πράγματι, εάν κανείς ανατρέξει στις αναλύσεις ερευνητών σε σχέση με τα fake news, θα διαπιστώσει ότι, από ακαδημαϊκής άποψης, πρόκειται για μία ιδιαίτερα δύσκολη έννοια για το έργο τους. Ενδεικτικά, θα αναφερθούμε μόνο σε μερικούς από τους ορισμούς που έχουν διατυπωθεί κυρίως για λόγους ανάδειξης της αβεβαιότητας που υπάρχει ως προς την έννοια. Επιστημονική μελέτη που διεξήχθη το 2018<sup>37</sup> εντόπισε ακαδημαϊκά άρθρα, στα οποία ο όρος fake news χρησιμοποιούνταν για αναφορά σε σειρά διαφορετικών φαινομένων, όπως σατιρικές ειδήσεις, παρωδία ειδήσεων, κατασκευασμένο περιεχόμενο, χειραγώγηση, διαφήμιση και προπαγάνδα. Από την άλλη, σε μελέτη των Allcott και Gentzkow<sup>38</sup> ως fake news ορίζονται «ειδησεογραφικά άρθρα, τα οποία είναι σκοπίμως ψευδή και θα μπορούσαν να παραπλανήσουν τους αναγνώστες, ο δε ψευδής χαρακτήρας τους μπορεί να επαληθευτεί». Ένας πολύ ευρύς ορισμός προτείνεται από την Rini<sup>39</sup>, σύμφωνα με την οποία πρόκειται για ψευδείς ειδήσεις που έχουν σκοπό να περιγράψουν γεγονότα στον πραγματικό κόσμο, συνήθως μιμούμενες το παραδοσιακό ρεπορτάζ των μέσων μαζικής ενημέρωσης, ενώ οι δημιουργοί τους γνωρίζουν ότι αυτό είναι λάθος<sup>40</sup>.

Από την παραπάνω ενδεικτική αναφορά, καθίσταται σαφές ότι είναι δικαιολογημένη η ανησυχία πολλών ότι συνέπεια αυτής της αφθονίας των ορισμών, η φράση fake news θα καταλήξει να χρησιμοποιείται ως ένας γενικός όρος, στον οποίο θα εντάσσεται μία ποικιλία διαφορετικών περιπτώσεων, που μπορεί να μην συνιστούν παραπληροφόρηση στην πραγματικότητα. Αυτή η ανησυχία αποτελεί και το έρεισμα της άποψης ότι οι δημοσιογράφοι πρέπει να σταματήσουν να χαρακτηρίζουν σχεδόν τα πάντα ως fake news. Επιπλέον, μέρος του προβλήματος αποτελεί και το γεγονός ότι, ειδικά μετά το 2016, ο όρος

---

<sup>36</sup> Βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ. 29

<sup>37</sup> Tandoc, E., Wei Lim, Z., Ling, R. (2018), 'Defining "fake news": A typology of scholarly definitions', *Digital Journalism*, Vol. 6, Issue 2, διαθέσιμο σε <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/21670811.2017.1360143> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

<sup>38</sup> Allcott, H., Gentzkow, M. (2017). 'Social media and fake news in the 2016 election.', *Journal of economic perspectives*, vol. 31, 2, σ. 211-36, διαθέσιμο σε <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.31.2.211> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022).

<sup>39</sup> Rini, R. (2018), 'How to Fix Fake News', *The New York Times*, 15 Οκτωβρίου, διαθέσιμο σε <https://cs50.harvard.edu/x/2021/labs/10/fakenews.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022).

<sup>40</sup> Για την παράθεση όλων των παραπάνω ορισμών, αλλά και μερικών ακόμα, βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ. 25-31

fake news φαίνεται να χρησιμοποιείται από πολλούς αντί του ορθού όρου της παραπληροφόρησης, όπως αυτός αναλύθηκε παραπάνω<sup>41</sup>.

Ωστόσο, εκτός ως άνω προβλήματος έλλειψης συνέπειας ως προς τον ορισμό, ο όρος fake news χαρακτηρίζεται από πολλούς αναλυτές ως μη λειτουργικός. Αρκεί μόνο να αναφέρουμε ότι κατά τους Wardle και Derakhshan ο όρος είναι ανεπαρκής και δεν ανταποκρίνεται στο περίπλοκο φαινόμενο της παραπληροφόρησης, ενώ ταυτόχρονα έχει καταστεί τόσο προβληματική η χρήση του, ώστε να έπρεπε να την αποφεύγουμε. Οι ίδιοι τονίζουν ότι ο όρος είναι επιδεκτικός πολιτικοποίησης και είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί ως τρόπος για να υπονομευθούν ειδήσεις που δεν αρέσουν στους κρατούντες την εξουσία<sup>42</sup>, όπως ήδη έχει συμβεί στην περίπτωση του Donald Trump. Κατά τον Zuckerman<sup>43</sup> πρόκειται για έναν αόριστο και διφορούμενο όρο που περικλείει τα πάντα, από την προπαγάνδα έως την σκόπιμη παραπληροφόρηση.

#### **1.2.4 Συμπεράσματα ως προς τον εννοιολογικό προσδιορισμό της παραπληροφόρησης**

Από την ανάλυση που προηγήθηκε, παρατηρείται αρχικά, ότι οι ορισμοί που συναντώνται στις περισσότερες θεωρητικές αναλύσεις, εντάσσουν την παραπληροφόρηση στην έννοια της πληροφορίας, την θεωρούν δηλαδή ως μία μορφή πληροφόρησης. Επομένως, σε σχέση με τον φιλοσοφικό προβληματισμό που παρουσιάστηκε (βλ. ανωτέρω υπό 1.2.1), οι περισσότεροι ερευνητές φαίνεται να συντάσσονται με την άποψη των Don Fallis και James Fetzer, ότι δηλαδή η πληροφορία έχει την έννοια της παρουσίασης κάποιου περιεχομένου, ανεξαρτήτως εάν αυτό είναι αληθές ή ψευδές.

Ακολούθως, στις περισσότερες αναλύσεις φαίνεται να υπάρχει ευρεία συναίνεση ως προς τους τρεις τύπους «διαταραχών» πληροφόρησης που εντοπίζονται από τους Wardle και Derakhshan, αλλά και ως προς τους ορισμούς τους: (ακούσια) παραπληροφόρηση (misinformation), σκόπιμη παραπληροφόρηση (disinformation) και κακόβουλη παραπληροφόρηση (malinformation) (βλ. ανωτέρω υπό 1.2.2). Έμφαση δίνεται στην διαφορά

---

<sup>41</sup> Gelfert, A. (2018), 'Fake News: A Definition', *Informal logic*, vol. 38, 1, σ. 84-117.

<sup>42</sup> Βλ. ό.π. Wardle, C., & Derakhshan, H. σε Σπυριδίου, Π., Βατικιώτης, Π., Μηλιώνη, Δ. (επιμ.). (2021), σ. 58.

<sup>43</sup> Zuckerman, E. (2017), 'Stop saying "fake news". It's not helping', [blog]...My heart's in Accra, 30 Ιανουαρίου, διαθέσιμο σε <https://ethanzuckerman.com/2017/01/30/stop-saying-fake-news-its-not-helping/> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

μεταξύ ακούσιας και σκόπιμης παραπληροφόρησης, καθώς στην δεύτερη περίπτωση (disinformation) οι ψευδείς πληροφορίες δημιουργούνται και διαδίδονται σκοπίμως για να παραπλανήσουν και να βλάψουν ένα πρόσωπο, μία χώρα, ή μία κοινωνική ομάδα. Άλλη είναι η περίπτωση της διάδοσης ψευδών πληροφοριών, χωρίς να υπάρχει σκοπός παραπλάνησης ή βλάβης. Επομένως, είναι σημαντικό να μην συγχέονται οι δύο έννοιες. Σημειώνεται ότι όλοι οι παραπάνω ορισμοί φαίνεται να θεωρούν δεδομένο ότι η διάδοση της παραπληροφόρησης συνίσταται πάντα σε ψευδείς πληροφορίες, παραβλέποντας έτσι την πιθανότητα παραπληροφόρησης που μπορεί να προκύπτει λόγω χρήσης αυθεντικού υλικού σε εσκεμμένα εσφαλμένο πλαίσιο, όπως εύστοχα διαπιστώνουν η Διακομανώλη<sup>44</sup> και οι Karlova και Fisher<sup>45</sup>.

Επιπλέον, ο όρος «fake news», αν και έχει ταυτιστεί στο μυαλό του κοινού με την παραπληροφόρηση, είναι ασαφής, δεν επαρκεί για να αποτυπώσει το περίπλοκο πρόβλημα της διάδοσης περιεχομένου που συνιστά παραπληροφόρηση και δεν είναι ασφαλές να γίνεται χρήση του με σκοπό την περιγραφή του φαινομένου, κάτι που όμως συμβαίνει σε πολύ μεγάλο βαθμό.

Τέλος, προς επίρρωση των ανωτέρω, είναι σημαντικό να αναφερθεί ήδη από αυτό το σημείο, ότι τον Ιανουάριο του 2018 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, συνέστησε Ομάδα Εμπειρογνομόνων, προκειμένου να συμβουλευθούν την Επιτροπή ως προς όλα τα ζητήματα που ανακύπτουν σε σχέση με το πρόβλημα της παραπληροφόρησης, αλλά και ως προς την ανάληψη πρωτοβουλιών για την αποτελεσματική αντιμετώπιση του φαινομένου. Σύμφωνα με την Έκθεση της εν λόγω Ομάδας Εμπειρογνομόνων, η οποία δημοσιεύτηκε τον Μάρτιο του 2018, ο όρος «fake news» περιλαμβάνει ένα ευρύ φάσμα τύπων πληροφορίας που μπορεί να εκτείνεται από ειλικρινή λάθη δημοσιογράφων, ή χρήση τίτλων που λειτουργούν ως «δόλωμα» (click-baits) μέχρι περιπτώσεις μεθόδευσης διάδοσης κατασκευασμένων πληροφοριών από ένα κράτος, με στόχο να προκαλέσει βλάβη σε άλλο κράτος.

Στην ίδια έκθεση αναφέρεται και το γεγονός ότι ο όρος «fake news» είναι επιδεκτικός πολιτικοποίησης και είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί, ως τρόπος για να υπονομευθούν ειδήσεις που δεν αρέσουν στους κρατούντες την εξουσία. Για τους παραπάνω λόγους, η

---

<sup>44</sup> Βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ. 17

<sup>45</sup> Βλ. ό.π. Karlova, N. A., & Fisher, K. E. (2013), σ. 3

Ομάδα Εμπειρογνομώνων αποφεύγει σκόπιμα την χρήση του όρου «fake news», καθώς συμεριζεται την άποψη των Wardle και Derakhshan ότι δεν επαρκεί για να αποτυπώσει το πρόβλημα της παραπληροφόρησης.

Με βάση την έκθεση της Ομάδας Εμπειρογνομώνων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε τον Δεκέμβριο του 2018 «Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. κατά της παραπληροφόρησης»<sup>46</sup>. Σε αυτό, επιλέγεται η χρήση του όρου σκόπιμη παραπληροφόρηση (disinformation), η οποία ορίζεται ως «επαληθεύσιμα ψευδής ή παραπλανητική πληροφορία που δημιουργείται, παρουσιάζεται και διαδίδεται για οικονομικό όφελος ή για την εσκεμμένη εξαπάτηση του κοινού και μπορεί να προκαλέσει δημόσια ζημία. Στην έννοια αυτή της δημόσιας ζημίας περιλαμβάνονται οι απειλές για τις δημοκρατικές διαδικασίες, καθώς και για δημόσια αγαθά, όπως η υγεία, το περιβάλλον, ή η ασφάλεια των πολιτών της Ένωσης. Η παραπληροφόρηση δεν περιλαμβάνει τα ακούσια λάθη, τη σάτιρα και την παρωδία ή τις απόψεις και τον σχολιασμό που έχουν σαφή κομματική ταυτότητα. Οι δράσεις που περιλαμβάνονται στο παρόν σχέδιο δράσης αφορούν μόνο το περιεχόμενο παραπληροφόρησης που είναι νόμιμο σύμφωνα με το ενωσιακό ή το εθνικό δίκαιο. Δεν θίγουν τυχόν εφαρμοστέα νομοθεσία της Ένωσης ή οποιουδήποτε κράτους μέλους, συμπεριλαμβανομένων των κανόνων για το παράνομο περιεχόμενο.»<sup>47</sup>.

Ο παραπάνω είναι ίσως ο μοναδικός επίσημος ορισμός για την παραπληροφόρηση. Ιδιαίτερα σημαντική είναι η αναφορά ότι το σχέδιο δράσης της Ε.Ε. αφορά μόνο στο νόμιμο περιεχόμενο παραπληροφόρησης, σύμφωνα με το ενωσιακό ή το εθνικό δίκαιο. Η Ομάδα Εμπειρογνομώνων, δηλαδή, διαχωρίζει την παραπληροφόρηση από την έννοια του παράνομου περιεχομένου. Επομένως, όλες οι θεσμικές πρωτοβουλίες της Ε.Ε. για την ρύθμιση του φαινομένου, επικεντρώνονται στην προσπάθεια αντιμετώπισης της παραπληροφόρησης ως νόμιμου περιεχομένου.

---

<sup>46</sup> European Commission (2018), Directorate-General for Communication Networks, Content and Technology, A multi-dimensional approach to disinformation: Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation, διαθέσιμο σε <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6ef4df8b-4cea-11e8-be1d-01aa75ed71a1> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

<sup>47</sup> European Commission (2018), Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Action Plan against Disinformation, διαθέσιμο σε αγγλικά και ελληνικά στον σύνδεσμο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52018JCO036> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

### 1.3 ΤΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ

Οι Wardle και Darakshan, στην έκθεσή τους<sup>48</sup>, αναφέρουν ότι για την πληρέστερη κατανόηση κάθε περίπτωσης παραπληροφόρησης, είναι χρήσιμο να γνωρίζουμε αφενός ότι βασίζεται στην αλυσίδα επικοινωνίας **παράγοντας – μήνυμα – δέκτης** και αφετέρου ότι υπάρχουν τρεις φάσεις στην αλυσίδα παραγωγής παραπληροφόρησης, η δημιουργία, η παραγωγή και η διάδοση.

Οι **παράγοντες** (actors/producers) εμπλέκονται και στις τρεις φάσεις της παραπάνω αλυσίδας παραγωγής παραπληροφόρησης. Μπορεί να είναι επίσημοι κρατικοί φορείς (π.χ. υπηρεσίες πληροφοριών, πολιτικά κόμματα), ιδιωτικοί φορείς (π.χ. ιδιωτικά μέσα μαζικής ενημέρωσης), ανεπίσημες ομάδες προσώπων (π.χ. ακτιβιστές, ΜΚΟ κ.λπ.). Μπορεί επίσης να είναι σε θέση να χρησιμοποιούν αυτοματοποιημένη τεχνολογία για την δημιουργία και διάδοση μηνυμάτων με εύκολο και φθηνό τρόπο (βλ. παρακάτω υπό 2.3). Τα κίνητρά τους μπορεί να είναι οικονομικά, όπως για παράδειγμα το κέρδος από την παραπληροφόρηση μέσω διαφήμισης, κοινωνικά, όταν στόχος της παραπληροφόρησης είναι η σύνδεση με συγκεκριμένη ομάδα ή ακροατήριο, πολιτικά, υπό την έννοια της δυσφήμισης ενός πολιτικού υποψηφίου κατά τη διάρκεια εκλογών. Πρόκειται για ενδεικτική και όχι περιοριστική αναφορά, καθώς τα κίνητρα διαφέρουν ανάλογα με την περίπτωση. Επιπλέον, οι παράγοντες απευθύνονται σε ένα συγκεκριμένο κοινό. Γενικά, οι παραγωγοί παραπληροφόρησης θέτουν στο στόχαστρο τη γενική εμπιστοσύνη στα μέσα ενημέρωσης, μειώνοντας την αξιοπιστία τους.

Ιδιαίτερα σημαντικός είναι και ο ρόλος των **μηνυμάτων**. Υπάρχουν μηνύματα που σχεδιάζονται με τρόπο, ώστε να παραμένουν ισχυρά μακροπρόθεσμα (π.χ. καθ' όλη τη διάρκεια ενός πολέμου), ενώ άλλα σχεδιάζονται για συντομότερες περιόδους (π.χ. για εκλογικές περιόδους), ή και για μία μόνο στιγμή, όπως στην περίπτωση των μηνυμάτων κατά την διάρκεια περιστατικών έκτακτης ανάγκης.

Τέλος, ο εκάστοτε παράγοντας παραπληροφόρησης στοχεύει στο να επηρεάσει ένα συγκεκριμένο **κοινό**. Το εν λόγω κοινό μπορεί να είναι ένα άτομο (π.χ. ένας υποψήφιος, ένας πολιτικός ή ένας γνωστός επιχειρηματίας), ένας οργανισμός (π.χ. μια εταιρία, ή μια δημόσια

---

<sup>48</sup> Βλ. ό.π. Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017), σ. 22-48



υπηρεσία), μία κοινωνική ομάδα (π.χ. μία εθνικότητα, μία φυλή) ή και ολόκληρη η κοινωνία<sup>49</sup>.

## 2. Η ΡΥΘΜΙΣΗ/ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ

Οι ρυθμιστικές προσεγγίσεις του προβλήματος της παραπληροφόρησης ποικίλλουν. Σε γενικές γραμμές, θα μπορούσαν να διακριθούν σε τρεις κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία αφορά στην **από κοινού, αυτόβουλη ρύθμιση (voluntary co-regulation)**. Πρόκειται για περιπτώσεις παρεμβάσεων που δεν περιλαμβάνουν την επιβολή του νόμου ή την κρατική εποπτεία. Αντιθέτως, τα μέτρα που εμπίπτουν σε αυτήν την κατηγορία, περιλαμβάνουν την ενθάρρυνση ή την παροχή κινήτρων από τις κυβερνήσεις στις πλατφόρμες, προκειμένου οι τελευταίες να υιοθετήσουν μέτρα για την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης. Παράδειγμα αυτής της μορφής ρύθμισης αποτελεί ο Κώδικας Δεοντολογίας για την Παραπληροφόρηση που εφαρμόζεται στην Ευρωπαϊκή Ένωση, για τον οποίο θα γίνει εκτενής αναφορά παρακάτω. Αντίστοιχο κώδικα σχεδιάζει και η αρμόδια Αρχή μέσωσ ενημέρωσης και τηλεπικοινωνιών της Αυστραλίας. Στις δύο αυτές περιπτώσεις, οι αρμόδιες ρυθμιστικές αρχές (η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η αρμόδια Αρχή της Αυστραλίας) ζητούν από τις πλατφόρμες τον σχεδιασμό μέτρων για την καταπολέμηση φαινομένων παραπληροφόρησης, αλλά και για την ενίσχυση της ικανότητας των χρηστών να αναγνωρίζουν τις αξιόπιστες πηγές πληροφόρησης.

Από την άλλη, οι προσπάθειες αντιμετώπισης του φαινομένου, με την λήψη **νομοθετικών μέτρων** είναι πιο άμεσες, καθώς επιδιώκουν την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης μέσω της κρατικής επέμβασης. Αυτή η προσέγγιση είναι περισσότερο δημοφιλής. Ενδεικτικά, αναφέρουμε ότι χώρες όπως η Γερμανία, η Γαλλία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Μαλαισία, η Ταϊβάν, η Ελλάδα κ.α. υιοθέτησαν νόμους κατά της παραπληροφόρησης. Σημειώνεται, βέβαια, ότι έχει ασκηθεί κριτική σε πολλές νομοθετικές προσεγγίσεις για λόγους που αφορούν τον περιορισμό της ελευθερίας της έκφρασης, όπως θα αναδειχθεί σε επόμενο κεφάλαιο.

Τέλος, η τρίτη κατηγορία αφορά σε «**δράσεις υποστήριξης**», όπως η χρηματοδότηση για προώθηση προγραμμάτων εξοικείωσης με τα ψηφιακά μέσα, αλλά και προγραμμάτων για την ενίσχυση της κριτικής αντίληψης. Οι ενέργειες αυτής της μορφής στοχεύουν στην

---

<sup>49</sup> Βλ. ό.π. Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017), σ. 22-48 και ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ. 20-25

έμμεση αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης, μέσω της εκπαίδευσης, κυρίως των χρηστών των μεγάλων πλατφορμών, να αντιμετωπίζουν με κριτικό τρόπο σκέψης την εκάστοτε είδηση<sup>50</sup>.

## 2.1 ΘΕΣΜΙΚΕΣ ΑΝΤΙΔΡΑΣΕΙΣ

Θεσμικές αντιδράσεις στο φαινόμενο της παραπληροφόρησης εντοπίζονται εντός και εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Ε.Ε.). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Αυστραλίας που προαναφέρθηκε. Στην παρούσα εργασία, όμως, θα επικεντρωθούμε στο εκτενές σχέδιο δράσης της Ε.Ε. που στοχεύει στην ρύθμιση του προβλήματος. Πράγματι, το ζήτημα της παραπληροφόρησης αποτελεί κεντρικό θέμα συζήτησης και ανησυχίας μεταξύ των θεσμικών φορέων της Ε.Ε. Ειδικά, από το 2018 παρατηρείται έντονη δραστηριότητα στον τομέα της αντιμετώπισης της παραπληροφόρησης, η οποία αυξήθηκε έτι περαιτέρω κατά την διάρκεια της πανδημίας του Covid-19.

### 2.1.1 Η θεσμική αντίδραση Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ο σκοπός της Ε.Ε., αλλά και η νομιμοποίησή της αναφορικά με την ρύθμιση ποικίλων ζητημάτων στηρίζονται κατ' εξοχήν στις αξίες του δημοκρατικού πολιτεύματος, στον ανοικτό και δημοκρατικό χαρακτήρα των κοινωνιών. Θεμέλιο λίθο των παραπάνω αποτελεί η δυνατότητα του κάθε ατόμου να εκφράσει την άποψή του ελεύθερα. Οι πολίτες πρέπει να έχουν πρόσβαση σε πληθώρα επαληθεύσιμων πληροφοριών, προκειμένου να μπορούν να σχηματίσουν άποψη σχετικά με διάφορα πολιτικά ζητήματα και κατ' επέκταση να συμμετέχουν στον δημόσιο διάλογο, εκφράζοντας ελεύθερα την βούλησή τους. Ενόψει των παραπάνω, είναι αυτονόητο, ότι η εσκεμμένη διάδοση παραπληροφόρησης σε ευρεία κλίμακα αποτελεί σοβαρή απειλή για την Ε.Ε. και καθιστά επιτακτική την ανάγκη λήψης μέτρων για την αντιμετώπισή της.

Η ελευθερία της έκφρασης, ως θεμελιώδης αξία της Ε.Ε., κατοχυρώνεται στο άρθρο 11 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε.<sup>51</sup>. Εκτός αυτού, Μέχρι σήμερα, σε επίπεδο Ε.Ε., δεν

---

<sup>50</sup> Meese, J., Hurcombe, E. (2020), 'Regulating misinformation: policy brief.', RMIT University, Melbourne, διαθέσιμο σε [https://eprints.qut.edu.au/209083/1/Regulating\\_misinfo\\_Meese\\_Hurcombe.pdf](https://eprints.qut.edu.au/209083/1/Regulating_misinfo_Meese_Hurcombe.pdf) (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>51</sup> **Άρθρο 11 Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε:** «1. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία γνώμης και την ελευθερία λήψης ή μετάδοσης πληροφοριών ή ιδεών, χωρίς την ανάμειξη δημοσίων αρχών και αδιακρίτως συνόρων. 2. Η ελευθερία των μέσων μαζικής ενημέρωσης και η πολυφωνία τους είναι σεβαστές.»

υφίσταται συγκεκριμένο, ισχύον νομικό πλαίσιο (π.χ. Κανονισμός ή Οδηγία) που να διέπει ειδικά την παραπληροφόρηση. Η αρμοδιότητα για την ρύθμιση του τρόπου καταπολέμησης της παραπληροφόρησης ανήκει κατ' εξοχήν στα κράτη-μέλη, σύμφωνα με τα άρθρα 2 έως 6 της Συνθήκης για την Λειτουργία της Ε.Ε. (ΣΛΕΕ). Ο ρόλος της Ε.Ε. είναι να στηρίζει τα κράτη-μέλη, αναλαμβάνοντας δράσεις για την υποστήριξη, τον συντονισμό ή τη συμπλήρωση της δράσης τους, αλλά και για την υιοθέτηση ορθών πρακτικών<sup>52</sup>.

Σε αυτό το πλαίσιο, η πρώτη προσπάθεια της Ε.Ε. να αντιμετωπίσει την απειλή των διαδικτυακών εκστρατειών παραπληροφόρησης ανατρέχει στο 2015. Τότε, το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο «τόνισε την ανάγκη αντίδρασης στην εκστρατεία παραπληροφόρησης της Ρωσίας και κάλεσε την Υπατη Εκπρόσωπο, σε συνεργασία με τα κράτη-μέλη και τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε., να προετοιμάσει έως τον Ιούνιο (ενν: του 2015) ένα σχέδιο δράσης για στρατηγική πληροφόρησης. Η σύσταση ομάδας επικοινωνίας συνιστά ένα πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση.»<sup>53</sup>. Αποτέλεσμα του εν λόγω καλέσματος ήταν η σύσταση της ειδικής ομάδας «East Strategic Communication» (εφεξής: East StratCom), με σκοπό την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης που προέρχεται από τους «ανατολικούς γείτονες της Ε.Ε.». Το 2017 συστάθηκαν άλλες δύο ειδικές ομάδες StratCom, για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης που προέρχεται από τις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής και για την περιοχή του Κόλπου. Σημειώνεται ότι οι εν λόγω ειδικές ομάδες λειτουργούν στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Εξωτερικής Δράσης (ΕΥΕΔ)<sup>54</sup>.

Ακολούθως, το 2016 ψηφίστηκε το «Κοινό Πλαίσιο για την αντιμετώπιση των υβριδικών απειλών<sup>55</sup>». Μεταξύ άλλων, στο κοινό πλαίσιο αναφέρεται ότι «η ΕΥΕΔ, στηριζόμενη στις

---

<sup>52</sup> Βλ. ό.π. European Commission (2018), Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Action Plan against Disinformation, αλλά και Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο (2021), Ειδική έκθεση: Παραπληροφόρηση στην Ε.Ε.: υπό αντιμετώπιση, όχι όμως και υπό απόλυτο έλεγχο, σ. 7-11, διαθέσιμο σε <https://www.eca.europa.eu/el/Pages/DocItem.aspx?did=58682> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>53</sup> European Council (2015), European Council meeting (19 and 20 March 2015) – Conclusions (EUCO 11/15), διαθέσιμο σε ελληνικά και αγγλικά στην ιστοσελίδα <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11-2015-INIT/el/pdf> (τελευταία πρόσβαση 27/05/2022)

<sup>54</sup> Βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ. 81, όπου χαρακτηρίζει την ΕΥΕΔ ως «το Υπουργείο Εξωτερικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης».

<sup>55</sup> Για τον ορισμό των υβριδικών απειλών, βλ. ό.π. European Commission (2018), Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Action Plan against Disinformation, σ. 2, υποσ. 11, όπου αναφέρεται ότι: «Ενώ οι ορισμοί των υβριδικών απειλών ποικίλουν και πρέπει να παραμείνουν ενέλικτοι ώστε να ανταποκρίνονται στην εξελισσόμενη φύση των εν λόγω απειλών, η έννοια καλύπτει τον

δραστηριότητες των Ειδικών Ομάδων «East and Arab-StratCom» (Ανατολική και Αραβική Στρατηγική Διοίκηση), θα πρέπει να βελτιστοποιήσει τη χρήση διεργασιών και μεταφραστών που κατέχουν άριστα τις σχετικές γλώσσες εκτός ΕΕ και ειδικών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης που να μπορούν να παρακολουθούν πληροφορίες εκτός ΕΕ και να εξασφαλίζουν στοχευμένη επικοινωνία για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης.». Ταυτόχρονα, επισημαίνεται ότι είναι σημαντικό «τα κράτη-μέλη να αναπτύξουν μηχανισμούς στρατηγικής επικοινωνίας για την υποστήριξη του εντοπισμού των πηγών παραπληροφόρησης και της καταπολέμησής τους, προκειμένου να εκθέτουν τις υβριδικές απειλές.»<sup>56</sup>.

Φαίνεται ότι έως το 2017 το πρόβλημα της παραπληροφόρησης, αν και απασχολούσε την Ε.Ε., δεν αποτελούσε προτεραιότητα. Η άποψη αυτή ενισχύεται, αν αναλογιστούμε ότι μεταξύ των ετών 2015-2017 οι δαπάνες της Ε.Ε. για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης ανήλθαν σε μόλις 11.988.855 €, όπως προκύπτει από την ειδική έκθεση ελέγχου του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου<sup>57</sup>. Το 2018 ενόψει των Ευρωεκλογών του 2019, αλλά και των περισσότερων από 50 προεδρικών, εθνικών ή τοπικών/περιφερειακών εκλογών που θα πραγματοποιούνταν από τα κράτη – μέλη μέχρι το 2020, το τοπίο άλλαξε σημαντικά. Δεδομένου ότι οι εκλογικές περιόδους αποτελούν στρατηγικό στόχο υβριδικών απειλών, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, στα τέλη του 2017, συγκρότησε Ομάδα Εμπειρογνομόνων Υψηλού Επιπέδου (High Level Group), προκειμένου να συντάξει έκθεση παροχής συγκεκριμένων συμβουλών σχετικά με τη αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης. Η Ομάδα υπέβαλε την έκθεσή της τον Μάρτιο του 2018<sup>58</sup>.

---

συνδυασμό καταναγκαστικής και ανατρεπτικής δραστηριότητας, συμβατικών και μη συμβατικών μεθόδων (π.χ. διπλωματικές, στρατιωτικές, οικονομικές, τεχνολογικές μέθοδοι) που χρησιμοποιούνται με συντονισμένο τρόπο από κρατικούς ή μη κρατικούς παράγοντες για την επίτευξη ειδικών στόχων, παραμένοντας ωστόσο κάτω από το όριο της επίσημης κήρυξης πολέμου. Συνήθως δίνεται έμφαση στην εκμετάλλευση των τρωτών σημείων του στόχου και στη δημιουργία αμφιβολιών προκειμένου να παρεμποδίζονται οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Οι μαζικές εκστρατείες παραπληροφόρησης που χρησιμοποιούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για τον έλεγχο του πολιτικού αφηγήματος ή την ριζοσπαστικοποίηση, τη στρατολόγηση και την καθοδήγηση ατόμων μπορούν να αποτελέσουν τα μέσα υβριδικών απειλών.».

<sup>56</sup> European Commission (2016), Joint Communication to the European Parliament and the Council: Joint Framework on countering hybrid threats, a European Union response, διαθέσιμο σε ελληνικά και αγγλικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A52016JC0018> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>57</sup> Βλ. ό.π. Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο (2021), Ειδική έκθεση: Παραπληροφόρηση στην Ε.Ε.: υπό αντιμετώπιση, όχι όμως και υπό απόλυτο έλεγχο, σ. 60.

<sup>58</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 46

Ακολούθησε τον Απρίλιο του 2018 η ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής «Αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης στο διαδίκτυο: μια Ευρωπαϊκή Προσέγγιση»<sup>59</sup>. Κατά την άποψη της Επιτροπής, οι δράσεις για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης θα πρέπει να καθοδηγούνται από τέσσερις θεμελιώδεις αρχές και στόχους: **1)** βελτίωση της διαφάνειας αναφορικά με την προέλευση, την παραγωγή, την διάδοση και την στόχευση των πληροφοριών, ώστε το κοινό να έχει την δυνατότητα αξιολόγησης του περιεχομένου στο διαδίκτυο, **2)** προώθηση της ποικιλομορφίας των πληροφοριών, ώστε το κοινό να έχει την δυνατότητα λήψης τεκμηριωμένων αποφάσεων με βάση την κριτική σκέψη, **3)** προώθηση αξιοπιστίας των πληροφοριών, μέσω της βελτίωσης της ανιχνευσιμότητας και της επαλήθευσης των πληροφοριών και **4)** λύσεις χωρίς αποκλεισμούς, αλλά με περισσότερη ευαισθητοποίηση και παιδεία σχετικά με τα μέσα επικοινωνίας και ευρεία συμμετοχή των ενδιαφερομένων μερών. Η Επιτροπή δεσμεύτηκε ότι μέχρι τον Δεκέμβριο του 2018 θα υπέβαλε έκθεση για την πρόοδο που σημειώθηκε. Πράγματι, τον Δεκέμβριο του 2018, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε το «Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. κατά της παραπληροφόρησης» (στο εξής: Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε.)<sup>60</sup>. Σε αυτό προβλέπονται δέκα ειδικές δράσεις αντιμετώπισης της παραπληροφόρησης. Οι δράσεις αυτές κατηγοριοποιούνται σε τέσσερις «πυλώνες», που καλύπτουν το σύνολο της κοινωνίας.

Ειδική μνεία πρέπει να γίνει στον, πρώτο στο είδος του, «Κώδικα Δεοντολογίας για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης». Ο τελευταίος είχε ήδη υπογραφεί από τον Σεπτέμβριο του 2018<sup>61</sup>, ενώ στο Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. προβλέπεται η στενή και διαρκής παρακολούθηση της εφαρμογής του. Πρόκειται για κείμενο ήπιου δικαίου<sup>62</sup> («soft law»), στο οποίο περιγράφεται σύνολο ρυθμίσεων για την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης. Στους υπογράφοντες τον Κώδικα περιλαμβάνονται οι μεγάλες διαδικτυακές πλατφόρμες Facebook, Google, Twitter και Mozilla, αλλά και εταιρίες δραστηριοποιούμενες στον τομέα

---

<sup>59</sup> European Commission (2018), Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Tackling online disinformation: A European approach, διαθέσιμο σε αγγλικά και ελληνικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0236> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>60</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 46

<sup>61</sup> EU Code of Practice on Disinformation, διαθέσιμος σε <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/code-practice-disinformation> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>62</sup> Για την έννοια του όρου «soft law» βλ. Ρούκουνα, Εμ. (2010), *Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, σ. 172: «Το soft law (...) δεν είναι θετικό δίκαιο, αλλά υποδηλώνει ρυθμίσεις που περιέχονται σε κείμενα νομικώς μη δεσμευτικά, ρυθμίσεις που όμως προσιωνίζονται αναβάθμιση σε νομικούς κανόνες, όταν και εφόσον συντρέξουν οι απαραίτητες για την εδραίωσή τους προϋποθέσεις.»

της διαφήμισης. Προσφάτως υπέγραψαν η Microsoft (Μάιος 2019) και η πλατφόρμα TikTok (Ιούνιος 2020). Σημειώνεται πριν από την παρουσίαση του Κώδικα, είχαν εκφραστεί ανησυχίες. Ειδικότερα, κατά την διαδικασία επεξεργασίας του, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή είχε αναθέσει σε μία Ειδική Επιτροπή, αποτελούμενη από εκπροσώπους των μέσων μαζικής ενημέρωσης, των ανεξάρτητων ελεγκτών γεγονότων (fact checkers), ακαδημαϊκούς, κ.α., την υποβολή γνώμης σε σχέση με τις προβλέψεις του Κώδικα Δεοντολογίας. Στις 24 Σεπτεμβρίου 2018 η εν λόγω Επιτροπή κατέθεσε την γνώμη, σύμφωνα με την οποία ο Κώδικας, ως κείμενο ήπιου δικαίου, δεν προέβλεπε σαφείς και αποτελεσματικές δεσμεύσεις και εξ' αυτού του λόγου, δεν θα είχε καμία πιθανότητα να συμβάλει στην διαδικασία καταπολέμησης της παραπληροφόρησης<sup>63</sup>.

Μέχρι τα τέλη του 2019, οπότε είχαν λάβει χώρα όλα τα παραπάνω, παρατηρείται ότι οι ευρωπαϊκοί θεσμοί δίνουν βάση στην αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης, ως φαινομένου που απειλεί κατά κύριο λόγο τις δημοκρατικές εκλογικές διαδικασίες. Αυτό προκύπτει αρχικά από το γεγονός ότι δημιουργήθηκε ομάδα ειδικά για την αντιμετώπιση της προερχόμενης από τους «ανατολικούς γείτονες» παραπληροφόρησης (East StratCom), αλλά και από τις συνεχείς αναφορές σε υβριδικές απειλές και εκστρατείες παραπληροφόρησης προερχόμενες κυρίως από την Ρωσία. Στο Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. αναφέρεται ότι «υπάρχουν ισχυρά αποδεικτικά στοιχεία για την εμπλοκή της Ρωσικής Ομοσπονδίας (ενν: σε εκστρατείες παραπληροφόρησης). Ωστόσο, άλλες τρίτες χώρες αναπτύσσουν κι αυτές στρατηγικές παραπληροφόρησης, καθώς μαθαίνουν γρήγορα από τις μεθόδους της Ρωσικής Ομοσπονδίας». Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δεν διστάζει να χαρακτηρίσει της δραστηριότητες παραπληροφόρησης της Ρωσικής Ομοσπονδίας ως «την μεγαλύτερη απειλή για την Ε.Ε.»<sup>64</sup>.

Είναι δύσκολος ο διαχωρισμός μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων διάδοσης παραπληροφόρησης εντός της Ε.Ε. Ωστόσο, η κρίση της πανδημίας του κορωνοϊού ανέδειξε τον ρόλο και των εσωτερικών παραγόντων στην εξάπλωση της παραπληροφόρησης. Σύμφωνα με έρευνες, το μεγαλύτερο μέρος της παραπληροφόρησης σχετικά με τον Covid-19 στα κράτη-μέλη της Ε.Ε. προερχόταν από εσωτερικές και όχι από εξωτερικές πηγές.

---

<sup>63</sup> The Sounding Board's Unanimous Final Opinion on the so-called Code of Practice, 24 September 2018, διαθέσιμο σε <https://www.beuc.eu/documents/files/3OpinionoftheSoundingboard.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>64</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 47, σ. 4 ελληνικής μετάφρασης

Επομένως, οι δράσεις της Ε.Ε. άρχισαν να στοχεύουν, όχι μόνο στην καταπολέμηση των εξωτερικών εκστρατειών παραπληροφόρησης για την υπονόμηση των εκλογικών διαδικασιών, αλλά και στην καλύτερη κατανόηση του τρόπου αλληλεπίδρασης εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων<sup>65</sup>.

Το 2020 υπήρξε καθοριστική χρονιά για την ρύθμιση του ψηφιακού οικοσυστήματος της ενημέρωσης και της παραπληροφόρησης στην Ευρώπη. Την πανδημία του κορωνοϊού ακολούθησε ένα τεράστιο κύμα παραπλανητικής πληροφόρησης. Αναφερόμενος στην παραπληροφόρηση, η οποία διαδίδεται πιο γρήγορα από τον ιό, ο Tedros Adhanom Ghebreyesus, Γενικός Διευθυντής του Παγκόσμιου Οργανισμού Υγείας σε συγκέντρωση ειδικών που έλαβε χώρα στο Μόναχο τον Φεβρουάριο του 2020 επεσήμανε ότι «δεν αντιμετωπίζουμε μόνο μία επιδημία, αλλά παλεύουμε απέναντι και σε μία πανδημία παραπληροφόρησης»<sup>66</sup>. Αυτή η πανδημία παραπληροφόρησης κατέστησε αναγκαία την ταχεία αντίδραση από την Ε.Ε., καθώς μπορούσε να κατευθύνει τους ανθρώπους να επιδοθούν σε επικίνδυνες πρακτικές, αγνοώντας τις επίσημες συμβουλές για την υγεία. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι στις πληροφορίες που κυκλοφορούσαν περιλαμβάνονταν επικίνδυνα μυθεύματα, όπως ότι «το πλύσιμο των χεριών δεν ωφελεί» ή ότι «ο κορωνοϊός είναι επικίνδυνος μόνο για τους ηλικιωμένους».

Στις 26 Μαρτίου 2020 τα μέλη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου με κοινή δήλωσή τους δεσμεύτηκαν να καταπολεμήσουν την παραπληροφόρηση, μέσω έγκαιρης, διάφανης και τεκμηριωμένης επικοινωνίας αναφορικά με τις ενέργειές τους. Ταυτόχρονα, απηύθυναν κάλεσμα στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή και τον Υπατο Εκπρόσωπο να συμμετάσχουν ενεργά στην αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης<sup>67</sup>. Ως αποτέλεσμα δημοσιεύτηκε στις 10 Ιουνίου 2020 κοινή ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και του Υπατου Εκπροσώπου με θέμα «Αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης για τον COVID-19 – Αγώνας για τη σωστή

---

<sup>65</sup> Veriter, S., (2021), 'European Democracy and Counter-Disinformation: Toward a new paradigm?', Carnegie Europe, 14 Δεκεμβρίου, διαθέσιμο σε <https://carnegieeurope.eu/2021/12/14/european-democracy-and-counter-disinformation-toward-new-paradigm-pub-85931> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>66</sup> UNODOC, Department of Global Communications (2020), 'UN tackles infodemic of misinformation and cybercrime in COVID-19 crisis', 31 Μαρτίου, διαθέσιμο σε <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-tackling-%E2%80%98infodemic%E2%80%99-misinformation-and-cybercrime-covid-19> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>67</sup> European Council (2020), Joint Statement of the Members of the European Council, διαθέσιμο σε <https://www.consilium.europa.eu/media/43076/26-vc-euco-statement-en.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

παρουσίαση των γεγονότων»<sup>68</sup>. Σύμφωνα με αυτό, «η Ε.Ε. ανέλαβε δράση για να αντιμετωπίσει την απειλή της παραπληροφόρησης, της ψευδούς πληροφόρησης και των δραστηριοτήτων επηρεασμού από ξένους παράγοντες κατά τη διάρκεια της κρίσης της COVID-19.». Η Επιτροπή και ο Υπάτος Εκπρόσωπος δεσμεύτηκαν να δρομολογήσουν γρήγορα τις δράσεις που προτείνονται στην παραπάνω ανακοίνωση, προετοιμάζοντας το έδαφος για μια πιο μακροπρόθεσμη προσέγγιση ως μέρος του Ευρωπαϊκού Σχεδίου Δράσης για τη Δημοκρατία επρόκειτο να υποβληθεί κατά τα τέλη του 2020.»<sup>69</sup>. Πράγματι, στις 3 Δεκεμβρίου 2020 δημοσιεύτηκε ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής «Σχετικά με το ευρωπαϊκό σχέδιο δράσης για την δημοκρατία»<sup>70</sup>, το οποίο βασίζεται σε υφιστάμενες πρωτοβουλίες του Σχεδίου Δράσης της Ε.Ε. Στις 15 Δεκεμβρίου 2020, μόλις δύο εβδομάδες μετά την δημοσίευση του Ευρωπαϊκού σχεδίου δράσης για την δημοκρατία, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε πρόταση Κανονισμού σχετικά με την ενιαία αγορά ψηφιακών υπηρεσιών (πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες, η γνωστή ως Digital Services Act - DSA) και την τροποποίηση της οδηγίας 2000/31/ΕΚ<sup>71</sup>. Η πρόταση Κανονισμού είναι σχεδιασμένη με τέτοιο τρόπο, ώστε να συμβάλει στην αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης<sup>72</sup>.

Τέλος, στις πιο πρόσφατες ενέργειες, εντάσσεται η δημοσίευση από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή εγγράφου καθοδήγησης<sup>73</sup> για την ενίσχυση του Κώδικα Δεοντολογίας για την παραπληροφόρηση, προκειμένου ο τελευταίος να αποτελέσει ένα πιο χρήσιμο εργαλείο στην καταπολέμηση της παραπληροφόρησης. Σύμφωνα με την Βέρα Γιούροβα, αντιπρόεδρο

---

<sup>68</sup> European Commission (2020), Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Tackling COVID-19 disinformation – Getting the facts right, διαθέσιμο σε αγγλικά και ελληνικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52020JC0008> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>69</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 67, σ. 20-21 ελληνικής έκδοσης

<sup>70</sup> European Commission (2020), Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: On the European democracy action plan, διαθέσιμο σε αγγλικά και ελληνικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52020JC0008> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>71</sup> European Commission (2020), REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on a Single Market For Digital Services (Digital Services Act) and amending Directive 2000/31/EC, διαθέσιμο σε αγγλικά και ελληνικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52020PC0825> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>72</sup> Βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ. 171

<sup>73</sup> European Commission (2021), Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: European Commission Guidance on Strengthening the Code of Practice on Disinformation διαθέσιμο σε αγγλικά και ελληνικά στην ιστοσελίδα <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/guidance-strengthening-code-practice-disinformation> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)



αρμόδια για θέματα διαφάνειας: « (...) **Είναι απαραίτητος ένας νέος ισχυρότερος κώδικας**, καθώς οι επιγραμμικές πλατφόρμες και άλλοι παράγοντες πρέπει να αντιμετωπίσουν τους συστημικούς κινδύνους των υπηρεσιών τους και την αλγοριθμική ενίσχυση, **να μην επιτηρούν πλέον μόνο οι ίδιοι τις δραστηριότητές τους**, να μην επιτρέπουν πλέον την δημιουργία εσόδων από παραπληροφόρηση και, ταυτόχρονα, να σέβονται απόλυτα την ελευθερία του λόγου». Περαιτέρω, ο επίτροπος Εσωτερικής Αγοράς, Τιερί Μπρετόν επεσήμανε ότι «πρέπει να αναχαιτίσουμε την επιδημία παραπληροφόρησης και την διάδοση ψευδών πληροφοριών που θέτουν σε κίνδυνο τη ζωή των ανθρώπων. Η παραπληροφόρηση δεν μπορεί να συνεχίσει να αποτελεί πηγή εσόδων. Πρέπει απαραίτητα να δούμε ισχυρότερες δεσμεύσεις από τις επιγραμμικές πλατφόρμες, ολόκληρο το διαφημιστικό οικοσύστημα και τα δίκτυα ελεγκτών γεγονότων. Η πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες θα προσφέρει πρόσθετα ισχυρά εργαλεία για την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης.»<sup>74</sup>. Η επικαιροποίηση του Κώδικα Δεοντολογίας για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμα και αναμένεται.

### **2.1.2 Αναλυτικά οι πρωτοβουλίες της ευρωπαϊκής αντίδρασης**

#### **α) Η ειδική ομάδα στρατηγικής επικοινωνίας «East StratCom»**

Η ειδική ομάδα στρατηγικής επικοινωνίας «East StratCom» συστάθηκε το 2015 και εντάσσεται στην Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης (στο εξής: ΕΥΕΔ). Η ΕΥΕΔ είναι επίσης υπεύθυνη και για τις δύο ειδικές ομάδες StratCom που συστάθηκαν το 2017 για τις περιοχές της Μέσης Ανατολής και των Δυτικών Βαλκανίων. Σκοπός σύστασης της ειδικής ομάδας ήταν η αντίδραση της Ε.Ε. στις συνεχόμενες εκστρατείες παραπληροφόρησης, προερχόμενες από τους «ανατολικούς γείτονες», κατά κύριο λόγο από την Ρωσία. Την East StratCom απαρτίζουν εμπειρογνώμονες με τις απαραίτητες επικοινωνιακές και γλωσσικές δεξιότητες. Η δράση της ομάδας εντοπίζεται στην εξυπηρέτηση τριών βασικών στόχων, οι οποίοι είναι: **i)** αποτελεσματική επικοινωνία και προώθηση των πολιτικών της Ε.Ε. στους «ανατολικούς γείτονες», **ii)** ισχυροποίηση της ελευθερίας της έκφρασης και της ανεξαρτησίας των μέσων ενημέρωσης, μέσω της συνολικής ενίσχυσης του περιβάλλοντος των μέσων ενημέρωσης στην Ανατολική Γειτονία της Ε.Ε. και **iii)** βελτίωση της ικανότητας της Ε.Ε. να προβλέπει και να αντιμετωπίζει τις εκστρατείες παραπληροφόρησης που

---

<sup>74</sup>Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2021), 'Η Επιτροπή δημοσιεύει έγγραφο καθοδήγησης για την ενίσχυση του Κώδικα Δεοντολογίας για την παραπληροφόρηση', 26 Μαΐου, διαθέσιμο σε [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip\\_21\\_2585](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_2585) (τελευταία πρόσβαση 27/05/2022)

προέρχονται από την Ρωσία. Οι στόχοι της East StratCom συνάδουν με την γενικότερη, μακροπρόθεσμη επιδίωξη της Ε.Ε. για την ενίσχυση και διατήρηση της στρατηγικής επικοινωνίας με την Ρωσία και τις υπόλοιπες χώρες της Ανατολικής Γειτονίας.

Για την επίτευξη των παραπάνω, η ειδική ομάδα οργανώνει δράσεις με στόχο την ενημέρωση και καλύτερη κατανόηση των αξιών που διέπουν την Ε.Ε. και συνεργάζεται στενά με τους αντιπροσώπους της Ε.Ε. στις χώρες ενδιαφέροντος (Ρωσία κ.λπ.). Ταυτόχρονα, υποστηρίζει τις προσπάθειες της Ε.Ε. για ενίσχυση του του περιβάλλοντος των μέσων ενημέρωσης στις χώρες της Ανατολικής Γειτονίας και υποβάλει εκθέσεις και αναφορές, προκειμένου να ενημερώσει, αλλά και να εκθέσει τις τάσεις, τα αφηγήματα, τις μεθόδους και τις τακτικές παραπληροφόρησης, τονίζοντας τις αρνητικές επιπτώσεις του φαινομένου.

Κατά την διάρκεια των ευρωεκλογών του 2019, η East StratCom ανακάλυψε περίπου 1.000 περιπτώσεις παραπληροφόρησης, ενώ συνολικά έχει καταγράψει και αναλύσει περισσότερες από 4.500 περιπτώσεις παραπληροφόρησης, προερχόμενης από την Ρωσία. Πρόσφατο παράδειγμα επιτυχημένης δράσης της ειδικής ομάδας αποτέλεσε ο εντοπισμός του ηλεκτρονικού «περιοδικού» EP Today. Επρόκειτο για ένα «περιοδικό» διάδοσης παραπληροφόρησης, το οποίο κυκλοφορούσε στο διαδίκτυο, δημιουργώντας την εντύπωση ότι υποστηρίζεται από την Ε.Ε., ενώ, όπως αποδείχτηκε, συνεργαζόταν με την Ρωσία. Στην πραγματικότητα, το EP Today φαίνεται ότι είναι ιστοσελίδα άσκησης πίεσης. Αυτό όμως το αγνοεί ο ανυποψίαστος αναγνώστης, ο οποίος θεωρεί ότι πρόκειται για σοβαρό ειδησεογραφικό μέσο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το EP Today παραπλανά το κοινό και επιτυγχάνει την διασπορά παραπληροφόρησης.

Κύριο προϊόν της ειδικής ομάδας East StratCom αποτελεί η ιστοσελίδα EU vs Disinfo, την οποία διαχειρίζεται η ΕΥΕΔ. Πρόκειται για βάση δεδομένων, με στόχο την ανάλυση και την δημοσίευση παραδειγμάτων παραπληροφόρησης εναντίον κρατών-μελών της Ε.Ε., προερχόμενων κυρίως από την Ρωσία. Από τα τέλη του 2015, οπότε και ξεκίνησε να λειτουργεί, η EU vs Disinfo έχει αναγνωρίσει περίπου 700 περιπτώσεις εκστρατειών παραπληροφόρησης με στόχο την Γερμανία, 300 περιπτώσεις με στόχο την Γαλλία, 170 με στόχο την Ιταλία και 40 με στόχο την Ισπανία<sup>75</sup>.

---

<sup>75</sup> Για την ειδική ομάδα East StratCom βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ. 81-86, αλλά και EEAS, 'Questions and answers about the East StratCom Task Force', διαθέσιμο σε

## *β) Ο Κώδικας Δεοντολογίας για την παραπληροφόρηση<sup>76</sup>*

Οι μεγάλες διαδικτυακές πλατφόρμες και οι εταιρίες που δραστηριοποιούνται στον χώρο της διαφημιστικής βιομηχανίας διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης, καθώς η τελευταία είναι άμεσα συνδεδεμένη με την «διάθεση» της εκάστοτε πλατφόρμας να επιτρέπει την δημιουργία και διάδοση παραπληροφόρησης από κακόβουλους παράγοντες<sup>77</sup>. Με αυτό το δεδομένο και υπό το πρίσμα της ανακοίνωσης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής με τίτλο «Αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης στο διαδίκτυο: Μια Ευρωπαϊκή Προσέγγιση»<sup>78</sup>, η Επιτροπή προέτρεψε τις μεγάλες πλατφόρμες να εντείνουν τις προσπάθειές τους για την αντιμετώπιση της ψηφιακής παραπληροφόρησης επί τη βάση ενός μοντέλου αυτορρύθμισης. Έτσι, τον Σεπτέμβριο του 2018 δημοσιεύτηκε ο Κώδικας Δεοντολογίας της Ε.Ε. για την παραπληροφόρηση. Τον Οκτώβριο του ίδιου έτους, ο Κώδικας υπεγράφη από τις πλατφόρμες Facebook, Twitter, Mozilla, Google, αλλά και από εμπορικές διαφημιστικές εταιρίες, ενώ αργότερα υπεγράφη και από την Microsoft και την TikTok.

Σύμφωνα με τον Κώδικα, οι υπογράφοντες αναγνωρίζουν τον ρόλο τους για την εξεύρεση λύσεων στις προκλήσεις που θέτει το φαινόμενο της παραπληροφόρησης και καλούνται να συμβάλουν στην αντιμετώπισή του, έχοντας ταυτόχρονα πλήρη επίγνωση του θεμελιώδους δικαιώματος ελευθερίας της έκφρασης και κατ' επέκταση της εύθραυστης ισορροπίας που πρέπει να διασφαλίζεται σε κάθε ενέργεια για τον περιορισμό της εξάπλωσης και των συνεπειών της παραπληροφόρησης. Σημειώνεται ότι δεν υποχρεούνται όλοι οι υπογράφοντες να υπαχθούν σε κάθε ρύθμιση του Κώδικα, αλλά μόνο σε εκείνες που αντιστοιχούν στις υπηρεσίες που παρέχουν. Διευκρινίζεται ακόμα ότι η εφαρμογή του Κώδικα περιορίζεται για κάθε υπογράφοντα στις υπηρεσίες που παρέχονται στα κράτη – μέλη της Ε.Ε. Κατά την Διακομανώλη<sup>79</sup> ο Κώδικας αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της αποφασιστικότητας της Ε.Ε. να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα της παραπληροφόρησης, αλλά και απόδειξη του στόχου της να παρακινήσει της διαδικτυακές πλατφόρμες να λάβουν μέτρα που θα καταστήσουν δυσκολότερη την διάδοση της παραπληροφόρησης.

---

[https://www.eeas.europa.eu/eeas/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force\\_en#11232](https://www.eeas.europa.eu/eeas/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force_en#11232)

(τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>76</sup> Βλ. ό.π., υποσ. 61

<sup>77</sup> Βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ. 91

<sup>78</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 59

<sup>79</sup> Βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ. 92

Σε αυτό το πλαίσιο οι υπογράφωντες τον Κώδικα συμφώνησαν: **i)** Να προβούν σε ενέργειες ενδελχούς ελέγχου των τοποθετήσεων διαφημίσεων, όπως για παράδειγμα, συνεργασία με ανεξάρτητους ελεγκτές γεγονότων, με σκοπό την άρση των κινήτρων παραπλανητικής διαφήμισης, **ii)** Να λάβουν μέτρα ενίσχυσης της διαφάνειας στον τομέα της πολιτικής διαφήμισης. Για παράδειγμα, μία διαφήμιση θα πρέπει να εμφανίζεται με τέτοιο τρόπο, ώστε να καθίσταται αναγνωρίσιμη ως επί πληρωμή επικοινωνία, ή να επισημαίνεται ως τέτοια, **iii)** Να θεσπίσουν σαφείς πολιτικές ως προς την ταυτότητα του χρήστη και την κακόβουλη χρήση αυτοματοποιημένων συστημάτων (bots) στις υπηρεσίες τους, αλλά και ως προς το τι ακριβώς συνιστά ανεπίτρεπτη χρήση αυτοματοποιημένων συστημάτων, με στόχο την διασφάλιση της ακεραιότητας των υπηρεσιών, **iv)** Να ενισχύσουν τον ρόλο των χρηστών, κυρίως επενδύοντας σε τεχνολογίες που θα τους επιτρέπουν να λαμβάνουν αποφάσεις έχοντας πλήρη επίγνωση των πληροφοριών, αλλά και σε τεχνολογικά προϊόντα, μέσω των οποίων θα προτεραιοποιείται η σχετική, ακριβής και έγκυρη πληροφόρηση και **v)** Να ενισχύσουν τον ρόλο της επιστημονικής κοινότητας, παρέχοντας υποστήριξη σε ανεξάρτητες προσπάθειες αντιμετώπισης της παραπληροφόρησης, όπως για παράδειγμα στους ανεξάρτητους ελεγκτές γεγονότων (fact-checkers). Σημειώνεται, βέβαια, ότι τέτοιου είδους ενέργειες θα περιλαμβάνουν και την παροχή πρόσβασης σε βάσεις δεδομένων, με σεβασμό πάντα στην προστασία της ιδιωτικής ζωής, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στον Κώδικα.<sup>80</sup>

Είναι σημαντική η αναφορά στην τρίτη ενότητα του Κώδικα Δεοντολογίας, σύμφωνα με την οποία «οι σχετικοί υπογράφωντες δεσμεύονται να καταρτίζουν ετήσιο απολογισμό των εργασιών τους για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης, υπό την μορφή δημόσιας διαθέσιμης έκθεσης, η οποία μπορεί να ελεγχθεί από τρίτο.». Η έκθεση μπορεί να περιλαμβάνει λεπτομέρειες σχετικά με τα ληφθέντα μέτρα και την πρόοδο των ενεργειών των υπογράφωντων. Πράγματι, το 2019, οπότε συμπληρώθηκε ένας χρόνος λειτουργίας του Κώδικα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημοσίευσε τις πρώτες ετήσιες εκθέσεις αυτοαξιολόγησης από το Facebook, την Google, τη Microsoft, τη Mozilla, το Twitter και 7 ευρωπαϊκές επαγγελματικές ενώσεις<sup>81</sup>.

---

<sup>80</sup> Για όλα τα παραπάνω, βλ. ό.π., υποσ. 61.

<sup>81</sup> European Commission (2019), Annual self-assessment reports of signatories to the Code of Practice on Disinformation 2019, διαθέσιμο σε <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/annual-self-assessment-reports-signatories-code-practice-disinformation-2019> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η Facebook, για την διασφάλιση της ακεραιότητας των υπηρεσιών, ανέφερε ότι υιοθέτησε μέτρα αυτόματης αναγνώρισης ψεύτικων λογαριασμών, επισημαίνοντας ότι προέβη στην απόσυρση περίπου 2 δισεκατομμυρίων ψεύτικων λογαριασμών κατά το πρώτο τετράμηνο του 2019. Ανέφερε ακόμα ότι έλαβε μέτρα μείωσης της διάδοσης παραπληροφόρησης στις αρχικές σελίδες των χρηστών («news feed») των χρηστών, αλλά και ενημέρωσής τους τους όταν το αναρτημένο περιεχόμενο έχει ελεγχθεί για την εγκυρότητά του. Ωστόσο, η Facebook δεν παρουσίασε στοιχεία σχετικά με την εφαρμογή των εν λόγω μέτρων σε όλα τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. Επιπροσθέτως, η Facebook εισήγαγε το εργαλείο «Γιατί βλέπω αυτήν την δημοσίευση;» («Why am I seeing this post?»), με σκοπό να δώσει στους χρήστες την δυνατότητα να επιλέγουν τι θα εμφανίζεται στην αρχική τους σελίδα.

Στο ίδιο πλαίσιο, η Google έλαβε μέτρα αναχαίτισης της δημιουργίας λογαριασμών με πιθανόν περιεχόμενο χειραγώγησης. Ανακοίνωσε δε την συνεργασία της με το Διεθνές Δίκτυο Ελεγκτών Γεγονότων (International Fact-Checking Network). Το εν λόγω Δίκτυο έδωσε μεγάλη σημασία στην εκπαίδευση των ανά τον κόσμο ελεγκτών γεγονότων, μεταφράζοντας τον Κώδικα Δεοντολογίας σε δέκα γλώσσες<sup>82</sup>. Παρόμοια μέτρα ελήφθησαν και από τους υπόλοιπους υπογράφοντες του Κώδικα.

Γενικά πάντως, σημειώθηκε ότι οι υπογράφοντες τον Κώδικα υπέδειξαν βελτίωση των πολιτικών τους ως προς την διαφάνεια. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι στις εκθέσεις τους δεν γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην υλοποίηση των δεσμεύσεων για την ενίσχυση του ρόλου των καταναλωτών και της ερευνητικής κοινότητας. Ταυτόχρονα η παροχή δεδομένων και εργαλείων αναζήτησης παραμένει αποσπασματική και αυθαίρετη και δεν ανταποκρίνεται στις ανάγκες των ερευνητών για τη διενέργεια ανεξάρτητου ελέγχου. Υπάρχουν, ακόμα, σημαντικές διαφορές ως προς το εύρος των ενεργειών στις οποίες προέβη η κάθε πλατφόρμα, ενώ εξακολουθούν να υπάρχουν και διαφορές μεταξύ των κρατών μελών ως προς την εφαρμογή της πολιτικής των πλατφορμών<sup>83</sup>.

Σήμερα, έχει γίνει αξιολόγηση του Κώδικα Δεοντολογίας της Ε.Ε. για την παραπληροφόρηση, τόσο από το Σώμα Ρυθμιστών Ευρωπαϊκών Οπτικοακουστικών Μέσων (στο εξής: ERGA), όσο και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή. Επομένως, έχει ήδη επισημανθεί η

---

<sup>82</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 80

<sup>83</sup> Για την συνολική παρουσίαση των αποτελεσμάτων των εκθέσεων βλ. ό.π. υποσ. 80

ανάγκη επικαιροποίησής του. Με το έγγραφο καθοδήγησης για την ενίσχυση του Κώδικα, που δημοσιεύτηκε στις 26 Μαΐου 2021, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επιζητά νέες εξατομικευμένες δεσμεύσεις, ανάλογες του μεγέθους και της φύσης των υπηρεσιών που παρέχουν τα υπογράφοντα μέρη, ανάληψη ευθύνης από τις πλατφόρμες και καλύτερη συνεργασία για την κατάργηση της δυνατότητας δημιουργίας εσόδων από την παραπληροφόρηση, αλλά και για την βελτίωση της διαφάνειας και της λογοδοσίας αναφορικά με την τοποθέτηση διαφημίσεων και τον αποκλεισμό συμμετοχής χρηστών που διαδίδουν συστηματικά περιεχόμενο παραπλανητικό ή ψευδές. Επιπλέον, η Επιτροπή επισημαίνει την ανάγκη βελτίωσης προβολής αξιόπιστων πληροφοριών δημοσίου συμφέροντος και προειδοποίησης των χρηστών ότι για τυχόν αλληλεπίδρασή τους με ψευδές περιεχόμενο, αλλά και την ανάγκη καλύτερης συνεργασίας με τους ανεξάρτητους ελεγκτές γεγονότων σε όλες τις χώρες και γλώσσες της Ε.Ε. Η Επιτροπή απαιτεί βελτίωση του πλαισίου παρακολούθησης του νέου ενισχυμένου Κώδικα, μέσω της μέτρησης αποτελεσμάτων του αντικτύπου των δράσεων που αναλαμβάνουν οι υπογράφοντες, αλλά και του συνολικού αντικτύπου του Κώδικα. Τέλος, η Επιτροπή δεσμεύτηκε να συγκαλέσει τους υπογράφοντες για την ενημέρωσή τους και την υπογραφή του νέου ενισχυμένου Κώδικα, αλλά και να ενθαρρύνει την προσχώρηση νέων ενδιαφερόμενων μερών<sup>84</sup>.

### ***γ) Το Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. για την Παραπληροφόρηση<sup>85</sup>***

Το Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. για την Παραπληροφόρηση ανταποκρίνεται στην έκκληση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου για λήψη μέτρων με σκοπό «να προστατευθούν τα δημοκρατικά συστήματα της Ένωσης και να καταπολεμηθεί η παραπληροφόρηση, μεταξύ άλλων και στο πλαίσιο των επερχόμενων (σ.σ.: αναφέρεται στις Ευρωεκλογές του 2019 που δεν είχαν ακόμα διεξαχθεί) ευρωπαϊκών εκλογών, με πλήρη σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων.». Το Σχέδιο Δράσης στηρίχθηκε στις έως τότε πρωτοβουλίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης και στο έργο της ειδικής ομάδας «East StratCom». Με το Σχέδιο Δράσης ορίζονται για πρώτη φορά συγκεκριμένες δράσεις, στις οποίες πρέπει να προβούν τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. σε συνεργασία με τα κράτη – μέλη και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο<sup>86</sup>.

---

<sup>84</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 73

<sup>85</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 47

<sup>86</sup> Βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ. 74-75

Ειδικότερα, η συντονισμένη αντιμετώπιση του φαινομένου της παραπληροφόρησης, όπως παρουσιάζεται στο Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. στηρίζεται σε τέσσερις πυλώνες, κάθε ένας εκ των οποίων περιλαμβάνει συγκεκριμένες δράσεις. Ειδικότερα:

**Πυλώνας 1: Βελτίωση των ικανοτήτων των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε., σε σχέση με τον εντοπισμό, την ανάλυση και την αποκάλυψη υλικού παραπληροφόρησης.**

Οι δράσεις που προβλέπονται για την επίτευξη του συγκεκριμένου στόχου είναι: α) η ενίσχυση των ειδικών ομάδων στρατηγικής επικοινωνίας (ειδικές ομάδες StratCom) και των αντιπροσωπειών της Ε.Ε. με ανθρώπινο δυναμικό, αλλά και χρηματικούς πόρους για τον εντοπισμό, την ανάλυση και την αποκάλυψη δραστηριοτήτων παραπληροφόρησης και β) η επανεξέταση των εντολών των ειδικών ομάδων στρατηγικής επικοινωνίας (ειδικές ομάδες StratCom) για τα δυτικά Βαλκάνια και τη Νότια Γειτονία της Ε.Ε. Ειδικά για την πρόβλεψη της συγκεκριμένης (β) ενέργειας, φαίνεται να συνηγόρησε το γεγονός ότι η αρχική εστίαση των δύο ειδικών ομάδων StratCom (South StratCom και Western Balkans StratCom) ήταν η ενίσχυση των δραστηριοτήτων επικοινωνίας στις αντίστοιχες περιφέρειές τους. Η αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης δηλαδή δεν αποτελούσε κεντρική αποστολή καμίας από τις δύο ομάδες. Αντιθέτως, η ειδική ομάδα East StratCom είχε ως ρητό στόχο την πρόληψη και αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης που προέρχεται από έναν συγκεκριμένο, εξωτερικό παράγοντα.

**Πυλώνας 2: Ενίσχυση των συντονισμένων και κοινών αντιδράσεων στην παραπληροφόρηση.**

Στα πλαίσια αυτού του στόχου θα έπρεπε έως τον Μάρτιο του 2019 να δημιουργηθεί ένα σύστημα έγκαιρης ειδοποίησης μεταξύ των κρατών μελών και των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε. Πράγματι, τον Μάρτιο του 2019 δημιουργήθηκε το εν λόγω σύστημα, με κύριο σκοπό την διευκόλυνση της συνεργασίας μεταξύ των θεσμικών ευρωπαϊκών οργάνων, των κρατών – μελών της Ε.Ε., αλλά και διεθνών εταίρων. Στους στόχους του συστήματος περιλαμβάνεται και η ενίσχυση της συνεργασίας με τις διαδικτυακές πλατφόρμες για την πρόληψη και τον εντοπισμό των εκστρατειών παραπληροφόρησης. Οι πρώτες ώρες μετά την διάδοση της παραπληροφόρησης είναι κρίσιμες για τον εντοπισμό του προβλήματος. Με την βοήθεια της τεχνολογικής υποδομής του Συστήματος Έγκαιρης Ειδοποίησης, τα κράτη-μέλη ειδοποιούνται για περιπτώσεις παραπληροφόρησης σε πραγματικό χρόνο. Ειδικότερα, στο

πλαίσιο λειτουργίας του Συστήματος, κάθε κράτος-μέλος της Ε.Ε. πρέπει να ορίσει ένα σημείο επαφής, κατά προτίμηση μία εκ των υπηρεσιών που ασχολούνται με στρατηγική επικοινωνίας. Το σημείο επαφής θα λαμβάνει τις ειδοποιήσεις από το Σύστημα Έγκαιρης Ειδοποίησης και στη συνέχεια θα τις κοινοποιεί, διασφαλίζοντας ταυτόχρονα τον συντονισμό με τις εθνικές αρχές, αλλά και με τα αρμόδια θεσμικά ευρωπαϊκά όργανα (π.χ. ΕΥΕΔ). Το Σύστημα έχει σχεδιαστεί με τέτοιο τρόπο, ώστε να επιτρέπει την ανταλλαγή δεδομένων, αλλά και την από κοινού εκτίμηση του προβλήματος, με στόχο την συντονισμένη αντίδραση των κρατών – μελών<sup>87</sup>.

Κατά τα λοιπά, στο πεδίο του δεύτερου πυλώνα εντάσσονταν και προσπάθειες εντατικοποίησης δραστηριοτήτων επικοινωνίας πριν από τις Ευρωεκλογές του 2019, αλλά και προσπάθειες ενίσχυσης της στρατηγικής επικοινωνίας στην περιοχή γειτονίας της Ε.Ε.

### **Πυλώνας 3: Κινητοποίηση του ιδιωτικού τομέα για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης.**

Είναι σαφές ότι ο συγκεκριμένος στόχος του Σχεδίου Δράσης της Ε.Ε. αφορά στην στενή και διαρκή παρακολούθηση της εφαρμογής του Κώδικα Δεοντολογίας της Ε.Ε. (βλ. ανωτέρω υπό α) για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης, σε συνδυασμό με την άσκηση πίεσης για ταχεία και αποτελεσματική συμμόρφωση.

### **Πυλώνας 4: Αύξηση της ευαισθητοποίησης και βελτίωση της ανθεκτικότητας της κοινωνίας.**

Σύμφωνα με το Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε., η μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση του κοινού είναι ζωτικής σημασίας για την βελτίωση της ανθεκτικότητας της κοινωνίας έναντι της απειλής της παραπληροφόρησης. Οι δράσεις που προτείνονται για την επίτευξη του στόχου που περιγράφεται στον τέταρτο πυλώνα απαιτούν συνεργασία Ευρωπαϊκής Επιτροπής και κρατών – μελών Ε.Ε. και συνίστανται: **α)** στην διοργάνωση στοχευμένων εκστρατειών και προγραμμάτων κατάρτισης για τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τους διαμορφωτές της κοινής γνώμης στην Ε.Ε. και στις γειτονικές της χώρες, με σκοπό την ευαισθητοποίηση σχετικά με τις αρνητικές συνέπειες της παραπληροφόρησης και την στήριξη του έργου των ανεξάρτητων μέσων ενημέρωσης και ποιοτικής δημοσιογραφίας, **β)** στην υποστήριξη των

---

<sup>87</sup> Βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ. 87-89



διεπιστημονικών ομάδων ανεξάρτητων ελεγκτών γεγονότων και ερευνητών, ώστε να εντοπίζουν και να αποκαλύπτουν τις εκστρατείες παραπληροφόρησης, γ) προώθηση της παιδείας στα μέσα επικοινωνίας και ώθηση προς τα κράτη – μέλη για ταχεία εφαρμογή των διατάξεων της Οδηγίας για τις υπηρεσίες οπτικοακουστικών μέσων που αναφέρονται στην παιδεία και στα μέσα και δ) στην αποτελεσματική παρακολούθηση της δέσμης μέτρων για τις εκλογές (πρόκειται για ενέργεια εντοπισμένη αποκλειστικά στις Ευρωεκλογές του 2019).

Τον Ιούνιο του 2019 το Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. αξιολογήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η οποία δημοσίευσε την «Έκθεση Αξιολόγησης της εφαρμογής του Σχεδίου Δράσης κατά της παραπληροφόρησης»<sup>88</sup>. Αναφερόμενη στο διάστημα πριν από τις Ευρωεκλογές του 2019, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή συμπεραίνει ότι η συντονισμένη προσέγγιση της Ε.Ε. συνέβαλε στην ενίσχυση της ετοιμότητας για την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης, γεγονός που αποδεικνύεται και από το υψηλότερο ποσοστό συμμετοχής των πολιτών στις ευρωπαϊκές εκλογές που έχει σημειωθεί τα τελευταία χρόνια. Παρόλα αυτά, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διευκρινίζει ότι δεν υπάρχουν περιθώρια εφησυχασμού, καθώς η παραπληροφόρηση είναι μία διαρκώς εξελισσόμενη απειλή και απαιτεί διαρκή έρευνα και επικαιροποίηση των εργαλείων αντιμετώπισής της. Πρόκειται, λοιπόν, για μία μακροπρόθεσμη πρόκληση και απαιτεί συνεχείς προσπάθειες. Η Επιτροπή επισημαίνει ακόμα την ιδιαίτερη ευθύνη του ιδιωτικού τομέα και κυρίως των διαδικτυακών πλατφορμών στην αντιμετώπιση του φαινομένου. Καταλήγει στην δέσμευση τόσο της ίδιας της Επιτροπής, όσο και της Ύπατης Εκπροσώπου να συνεχίσουν από κοινού τις προσπάθειες για την προστασία της «ευρωπαϊκής δημοκρατίας» από την παραπληροφόρηση και την χειραγώγηση.

**δ) Η ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: «Αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης για την COVID-19 – Αγώνας για την σωστή παρουσίαση των γεγονότων»<sup>89</sup>**

Με την εν λόγω ανακοίνωσή της, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επισημαίνει την απαίτηση ανάπτυξης περαιτέρω δράσεων για την αντιμετώπιση των προβλημάτων παραπληροφόρησης που αναδείχτηκαν μετά την έναρξη της πανδημίας του Covid-19.

---

<sup>88</sup> European Commission (2019), Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Report on the implementation of the Action Plan Against Disinformation, διαθέσιμο σε αγγλικά και ελληνικά στην ιστοσελίδα [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=comnat:JOIN\\_2019\\_0012\\_FIN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=comnat:JOIN_2019_0012_FIN) (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>89</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 67

Σύμφωνα με την ανακοίνωση, η «πανδημία παραπληροφόρησης» ανέδειξε κατ' αρχήν την ανάγκη για σαφή διαφοροποίηση των διαφορετικών μορφών ψευδούς ή παραπλανητικού περιεχομένου. Διακρίνει, έτσι, μεταξύ του παράνομου περιεχομένου, όπως ορίζεται από τον νόμο, και του περιεχομένου που είναι μεν επιβλαβές, αλλά όχι παράνομο. Περαιτέρω, η Επιτροπή διευκρινίζει ότι είναι σημαντικό να προσδιορίζεται κατά πόσον υπάρχει πρόθεση εξαπάτησης, πρόκλησης δημόσιας ζημίας ή άντλησης οικονομικού οφέλους. Όταν δεν υπάρχει τέτοια πρόθεση, για παράδειγμα, όταν οι πολίτες ανταλλάσσουν εν αγνοία τους και καλόπιστα πληροφορίες με φίλους και συγγενείς, το συγκεκριμένο περιεχόμενο μπορεί να θεωρηθεί ως εσφαλμένη πληροφόρηση· αντιθέτως, η παρουσία τέτοιας πρόθεσης θα μπορούσε να χαρακτηρίσει το περιεχόμενο ως παραπληροφόρηση.

Μετά την παραπάνω διευκρίνιση, η Επιτροπή πρότεινε δράσεις για την περαιτέρω **ενίσχυση της στρατηγικής επικοινωνίας εντός και εκτός της Ε.Ε.** Σε αυτές εντάσσεται η δημιουργία ειδικού τμήματος στο σύστημα έγκαιρης ειδοποίησης για την διευκόλυνση ανταλλαγής επικοινωνιακού υλικού ειδικά για τον Covid-19, μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε. και των θεσμικών οργάνων της Ε.Ε., αλλά και η περαιτέρω επένδυση στις ικανότητες στρατηγικής επικοινωνίας, σύμφωνα με το Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. για την παραπληροφόρηση. Ιδιαίτερα σημαντική ήταν και η **διασφάλιση καλύτερης συνεργασίας εντός της Ε.Ε.** Η Επιτροπή δεσμεύτηκε να προτείνει στα άλλα θεσμικά όργανα την δημιουργία μηχανισμών για την βελτίωση του συντονισμού αναφορικά με την παραπληροφόρηση ως προς τον Covid-19. Προέτρεψε, από την άλλη, τα κράτη – μέλη να χρησιμοποιούν εκτενέστερα το Σύστημα Έγκαιρης Ειδοποίησης. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή αναγνώρισε ότι η παραπληροφόρηση γύρω από την πανδημία του Covid-19 δεν επηρεάζει αποκλειστικά τα κράτη – μέλη της Ε.Ε., αλλά και τρίτες χώρες. Έκρινε, λοιπόν, ότι θα ήταν ιδιαίτερα επωφελής η ανάπτυξη δράσεων με στόχο την διευκόλυνση **συνεργασίας μεταξύ της Ε.Ε., τρίτων χωρών, αλλά και διεθνών εταίρων.** Για την εκπλήρωση αυτού το σκοπού, η Επιτροπή ανακοίνωσε ότι θα συνεργαζόταν με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (στο εξής: ΠΟΥ) για την ενίσχυση της επιδημιολογικής παρατήρησης από τον τελευταίο, μέσω του εντοπισμού και της αντιμετώπισης παραπλανητικών και επιβλαβών αφηγημάτων. Στο ίδιο πλαίσιο, η Επιτροπή πρότεινε την ενίσχυση της συνεργασίας με την ομάδα G7 και το ΝΑΤΟ και την επέκταση και σε άλλους οργανισμούς, όπως τον ΟΗΕ, το Συμβούλιο της Ευρώπης κ.λπ. Ως προς την **διαφάνεια και τον ρόλο των διαδικτυακών πλατφορμών,** η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τόνισε την ανάγκη επιπλέον προσπαθειών και κοινοποίησης πληροφοριών από τις πλατφόρμες

μέσων κοινωνικής δικτύωσης, καθώς και αυξημένης διαφάνειας και λογοδοσίας. Έτσι, οι πλατφόρμες θα πρέπει να δημοσιεύουν εκθέσεις, σύμφωνα με τον Κώδικα Δεοντολογίας, οι οποίες όμως θα περιλαμβάνουν πιο λεπτομερή στοιχεία σχετικά με τις δράσεις τους για την προώθηση πληροφοριών από οργανισμούς υγείας, για την ενημέρωση των χρηστών σε περίπτωση που έρχονται σε επαφή με περιεχόμενο παραπληροφόρησης, για την συντονισμένη ή μη αυθεντική συμπεριφορά που εντοπίζεται στις υπηρεσίες τους και για τις πολιτικές που εφαρμόζουν σχετικά με τον περιορισμό διαφημίσεων που συνδέονται με την παραπληροφόρηση ως προς τον Covid-19. Τέλος, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή τόνισε την μεγάλη σημασία του πολυφωνικού διαλόγου και την διασφάλιση της ελευθερίας της έκφρασης για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης.

*ε) Η ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: «Σχετικά με το ευρωπαϊκό σχέδιο δράσης για τη δημοκρατία»<sup>90</sup>*

Κατά την διάρκεια της παγκόσμιας κρίσης, λόγω της πανδημίας, τον Δεκέμβριο του 2020, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή πήρε την νομοθετική πρωτοβουλία να προτείνει το «ευρωπαϊκό σχέδιο δράσης για την δημοκρατία. Ειδικά ως προς τον τομέα της παραπληροφόρησης, είναι ενδιαφέρον ότι το εν λόγω σχέδιο ακολουθεί το παράδειγμα της ως άνω ανακοίνωσης σχετικά με την παραπληροφόρηση ως προς τον Covid-19 και παρουσιάζει σαφή διάκριση μεταξύ των διαφόρων φαινομένων που αναφέρονται «κοινώς» ως παραπληροφόρηση. Διακρίνει ανάμεσα στην **εσφαλμένη πληροφόρηση**, την οποία ορίζει ως «το ψευδές ή παραπλανητικό περιεχόμενο το οποίο κοινοποιείται χωρίς κακή πρόθεση αν και τα αποτελέσματά του μπορούν να είναι επιζήμια, π.χ. όταν ανταλλάσσονται καλόπιστα ψευδείς πληροφορίες με φίλους και συγγενείς», την **παραπληροφόρηση** που αναφέρεται στο «ψευδές ή παραπλανητικό περιεχόμενο το οποίο διαδίδεται με πρόθεση εξαπάτησης ή προσπορισμού οικονομικού ή πολιτικού οφέλους και μπορεί να προκαλέσει δημόσια ζημία», την **επιχείρηση επηρεασμού της πληροφόρησης**, η οποία αφορά στις «συντονισμένες προσπάθειες παραγόντων στο εσωτερικό ή το εξωτερικό με στόχο τον επηρεασμό ενός κοινού-στόχου, με τη χρήση σειράς δόλιων μέσων, μεταξύ των οποίων η καταστολή των ανεξάρτητων πηγών ενημέρωσης σε συνδυασμό με την παραπληροφόρηση» και τις **εξωτερικές παρεμβάσεις στον χώρο των πληροφοριών** «οι οποίες πραγματοποιούνται συχνά στο πλαίσιο μιας ευρύτερης υβριδικής επιχείρησης, νοούνται ως προσπάθειες εξαναγκαστικού και

---

<sup>90</sup> Βλ. ό.π., υποσ. 69

δόλιον χαρακτήρα που αποσκοπούν στη διακοπή της ελεύθερης διαμόρφωσης και έκφρασης της πολιτικής βούλησης των ατόμων από ξένο κρατικό παράγοντα ή τους πράκτορές του».

Στοχεύοντας στην βελτίωση της ικανότητας της Ε.Ε. και των κρατών – μελών αναφορικά με την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή προτείνει την υιοθέτηση της προσέγγισης που ακολούθησε η Ε.Ε. για την νόσο Covid-19. Στο πλαίσιο αυτής της προσέγγισης δημιουργήθηκε ένα σύστημα ενισχυμένου συντονισμού για την αντιμετώπιση της πρόκλησης. Η Επιτροπή καλεί τα κράτη – μέλη να επενδύσουν περισσότερο σε αυτό το σύστημα. Ταυτόχρονα, το σχέδιο δράσης προτείνει δράσεις για την ανάπτυξη και βελτίωση των υφιστάμενων εργαλείων της Ε.Ε. για την αντιμετώπιση ξένων παρεμβάσεων, καθώς και για την ανάπτυξη κοινού πλαισίου και μεθοδολογίας για τη συλλογή συστηματικών αποδεικτικών στοιχείων σχετικά με εξωτερικές παρεμβάσεις, καθώς και διεξαγωγή διαρθρωτικού διαλόγου με την κοινωνία των πολιτών, τους φορείς του ιδιωτικού τομέα και άλλα σχετικά ενδιαφερόμενα μέρη, για την επανεξέταση σε τακτική βάση της κατάστασης όσον αφορά τις απειλές.

Στο ίδιο σχέδιο η Ευρωπαϊκή Επιτροπή επαναλαμβάνει την απαίτηση για περισσότερες υποχρεώσεις και λογοδοσία στις διαδικτυακές πλατφόρμες, καθώς, όπως αναφέρει, οι τελευταίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν από κακόβουλους παράγοντες για τη διάδοση και την ενίσχυση ψευδούς και παραπλανητικού περιεχομένου, ενώ έχουν υποστεί και κριτική λόγω έλλειψης διαφάνειας στη χρήση αλγορίθμων για τη διανομή περιεχομένου στο διαδίκτυο, αλλά και επειδή στοχοποιούν τους χρήστες με βάση τον τεράστιο όγκο δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα που παράγονται από τη διαδικτυακή τους δραστηριότητα. Εξαγγέλει δε ότι η εν λόγω απαίτηση θα πλαισιωθεί νομοθετικά, με την επικείμενη τροποποίηση της Οδηγίας για τις ψηφιακές υπηρεσίες (βλ. κατωτέρω στ).

***στ) Πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την ενιαία αγορά ψηφιακών υπηρεσιών (πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες) και την τροποποίηση της οδηγίας 2000/31/ΕΚ<sup>91</sup>***

Πράγματι, μόλις δύο εβδομάδες αργότερα, στις 12 Δεκεμβρίου 2020, δημοσιεύτηκε η πρόταση Κανονισμού του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου σχετικά με την ενιαία αγορά ψηφιακών υπηρεσιών (πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες, γνωστή ως Digital Services

---

<sup>91</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 70

Act - DSA) και την τροποποίηση της οδηγίας 2000/31/EK. Η πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες, δηλαδή, είναι Κανονισμός που θα ισχύσει άμεσα σε όλα τα κράτη – μέλη της Ε.Ε. Διευκρινίζεται ότι η Πρόταση δεν αναφέρει ρητά ως σκοπό της την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης. Ωστόσο, θεωρείται από πολλούς ότι θα συμβάλει σημαντικά στην καταπολέμηση του φαινομένου.

Όπως καθίσταται σαφές από την παραπάνω παρουσίαση της θεσμικής αντίδρασης της Ε.Ε. στο πρόβλημα της παραπληροφόρησης, μέχρι την δημοσίευση της εν λόγω πρότασης δεν υπήρχε άλλη δεσμευτική κανονιστική ρύθμιση της Ε.Ε. για το ζήτημα. Αυτός είναι και ο λόγος που πολλά κράτη – μέλη προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα μέσω της εθνικής τους νομοθεσίας, ψηφίζοντας συγκεκριμένους νόμους και διατάξεις για την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης<sup>92</sup>. Η Πρόταση στοχεύει στην αναθεώρηση της οδηγίας 2000/31/EK (οδηγία «e-commerce»<sup>93</sup>), η οποία μέχρι και σήμερα αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο ως προς την ρύθμιση της λειτουργίας των παρόχων. Οι διατάξεις του υπό συζήτηση Κανονισμού θα ισχύουν αδιακρίτως εντός της ενιαίας αγοράς της Ε.Ε., αλλά και για τους παρόχους ενδιάμεσων υπηρεσιών που είναι εγκατεστημένοι εκτός της Ε.Ε., αλλά παρέχουν τις υπηρεσίες τους στην ενιαία αγορά. Εάν οι εν λόγω πάροχοι δεν είναι εγκατεστημένοι στην Ε.Ε., θα πρέπει να ορίζουν νόμιμο εκπρόσωπο<sup>94</sup> (άρθρα 10 και 11 Πρότασης). Είναι σχεδιασμένη κατά τρόπο, ώστε να συμβάλει στην καταπολέμηση της παραπληροφόρησης, δίνοντας έμφαση στην ρύθμιση του τρόπου με τον οποίο οι διαδικτυακές πλατφόρμες θα εποπτεύουν το περιεχόμενο και την διαφήμιση. Στην πραγματικότητα, σκοπός της Πρότασης είναι να διασφαλίσει την ανάληψη ευθύνης από τις μεγάλες διαδικτυακές πλατφόρμες για τις ενέργειές τους<sup>95</sup>.

Αρχικά, διευκρινίζεται ότι η Ε.Ε. δεν έχει ευθεία, άμεση αρμοδιότητα λήψης νομοθετικών μέτρων σε σχέση με την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης και την διασφάλιση της ισορροπίας μεταξύ της ασφάλειας στο διαδίκτυο και της ελευθερίας της έκφρασης. Εξ' αυτού

---

<sup>92</sup> Βλ. παρακάτω, υπό 2.1.3

<sup>93</sup> Η Οδηγία ενσωματώθηκε στην ελληνική νομοθεσία με το π.δ. 131/2002

<sup>94</sup> Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2022), 'Ερωτήσεις και απαντήσεις: Πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες', διαθέσιμο σε [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/QANDA\\_20\\_2348](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/QANDA_20_2348) (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>95</sup> Βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ. 170-171

του λόγου η Πρόταση υποβλήθηκε στα πλαίσια του άρθρου 114<sup>96</sup> της Συνθήκης για την Λειτουργία της Ε.Ε. (ΣΛΕΕ), το οποίο αφορά στην έκδοση νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών που έχουν ως αντικείμενο την εγκαθίδρυση και τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς, δηλαδή ένα αντικείμενο που, πολλοί υποστηρίζουν ότι δεν έχει άμεση σχέση με την πολύ ειδικότερη περίπτωση της παραπληροφόρησης. Έχει ακόμα υποστηριχθεί ότι αυτή η έλλειψη αρμοδιότητας της Ε.Ε. οδηγεί σε μία επιφανειακή προστασία και διασφάλιση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης. Πράγματι, η ελευθερία της έκφρασης στα πλαίσια λειτουργίας της Ε.Ε. κατοχυρώνεται στο άρθρο 11 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στην Ε.Ε. Ωστόσο, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1 της ΣΕΕ «(...) Οι διατάξεις του Χάρτη δεν συνεπάγονται καμία επέκταση των αρμοδιοτήτων της Ένωσης, όπως αυτές ορίζονται στις Συνθήκες. (...)». Αυτό σημαίνει ότι η Ε.Ε. δεν θα μπορούσε να επικαλεστεί το άρθρο 11 του Χάρτη ως διάταξη που θα της παρείχε ευθεία αρμοδιότητα για τον σχεδιασμό κανονιστικών ρυθμίσεων κατά της παραπληροφόρησης<sup>97</sup>.

Ο ισχύων Κώδικας Δεοντολογίας της Ε.Ε. προάγει ένα αυτορρυθμιστικό πλαίσιο για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης. Ωστόσο, από τις αξιολογήσεις εφαρμογής του Κώδικα, η Ε.Ε. αντιλήφθηκε ότι δεν μπορεί να στηρίζεται στην «εθελοντική» συμμόρφωση των πλατφορμών με τις προβλέψεις του Κώδικα. Για παράδειγμα, ένας Κώδικας σχεδιασμένος στην βάση της αυτορρύθμισης δεν είναι αρκετός για να αναγκάσει τις πλατφόρμες να αφιερώσουν πόρους για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης και την προστασία των χρηστών. Αρκεί μόνο να αναφέρουμε ότι η Facebook, που έχει υπογράψει τον εν λόγω Κώδικα από το 2018, επιλέγει να εφαρμόζει μέτρα για τη καταπολέμηση της παραπληροφόρησης κυρίως σε χώρες όπως η Βραζιλία, ή η Ινδία. Αυτό γιατί είναι λιγότερο

---

<sup>96</sup> **Άρθρο 114 παρ. 1 ΣΛΕΕ:** «1. Εκτός αν ορίζουν άλλως οι Συνθήκες, εφαρμόζονται οι ακόλουθες διατάξεις για την πραγματοποίηση των στόχων του άρθρου 26. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, αποφασίζοντας σύμφωνα με τη συνήθη νομοθετική διαδικασία και μετά από διαβούλευση με την Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή, εκδίδουν τα μέτρα τα σχετικά με την προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών που έχουν ως αντικείμενο την εγκαθίδρυση και τη λειτουργία της εσωτερικής αγοράς. (...)».

<sup>97</sup> Harrison, R. (2021), 'Tackling Disinformation in Times of Crisis: The European Commission's Response to the Covid-19 Infodemic and the feasibility of a consumer-centric solution', *Utrecht Law Review*, vol. 17, Issue 3, σ. 18-33, διαθέσιμο σε <https://www.utrechtlawreview.org/articles/10.36633/ulr.675/> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

πιθανό να αξιολογηθεί το περιεχόμενο παραπληροφόρησης σε γλώσσες, όπως τα ιταλικά, τα γαλλικά, τα πορτογαλικά κ.λπ., από το αντίστοιχο περιεχόμενο στα αγγλικά<sup>98</sup>.

Με αυτό το δεδομένο, η πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες μεταβαίνει από το παραπάνω αυτορρυθμιστικό (self-regulatory) σε ένα συρρυθμιστικό (co-regulatory) πλαίσιο. Προς αυτήν την κατεύθυνση, στο σημείο 68 της αιτιολογικής έκθεσης της Πρότασης αναφέρεται ότι (επισημάνσεις δικές μας) «τα μέτρα περιορισμού των κινδύνων σχετικά με συγκεκριμένους τύπους παράνομου περιεχομένου θα πρέπει να διερευνηθούν μέσω συμφωνιών αυτορρύθμισης και συρρύθμισης. (...) η προσχώρηση μίας πολύ μεγάλης επιγραμμικής πλατφόρμας σε έναν συγκεκριμένο κώδικα δεοντολογίας και η συμμόρφωσή της με αυτόν μπορούν να θεωρηθούν κατάλληλο μέτρο περιορισμού των κινδύνων. **Η απόρριψη, χωρίς την παροχή κατάλληλων εξηγήσεων από μία επιγραμμική πλατφόρμα, της πρόσκλησης της Επιτροπής για συμμετοχή στην εφαρμογή ενός τέτοιου κώδικα δεοντολογίας θα μπορούσε να ληφθεί υπόψη, κατά περίπτωση, κατά τον καθορισμό του κατά πόσον η επιγραμμική πλατφόρμα έχει παραβεί τις υποχρεώσεις που προβλέπονται στον παρόντα Κανονισμό. (...).**». Επιπλέον, στο άρθρο 35 της πρότασης επισημαίνεται ότι «η Επιτροπή και το Συμβούλιο έχουν ως στόχο να διασφαλίσουν ότι οι κώδικες δεοντολογίας ορίζουν σαφώς τους στόχους τους, περιέχουν βασικούς δείκτες επιδόσεων για τη μέτρηση της επίτευξης των στόχων αυτών και λαμβάνουν δεόντως υπόψη τις ανάγκες και τα συμφέροντα όλων των ενδιαφερόμενων μερών, συμπεριλαμβανομένων των πολιτών, σε επίπεδο Ένωσης. Η Επιτροπή και το συμβούλιο έχουν επίσης ως στόχο να διασφαλίσουν ότι οι συμμετέχοντες υποβάλλουν τακτικά εκθέσεις στην Επιτροπή και στους αντίστοιχους συντονιστές ψηφιακών υπηρεσιών της χώρας εγκατάστασής τους σχετικά με τα μέτρα που λαμβάνονται και τα αποτελέσματά τους, όπως αυτά μετρώνται με βάση τους βασικούς δείκτες επιδόσεων που περιέχουν οι κώδικες δεοντολογίας.».

Ακολούθως, λαμβάνοντας υπ' όψιν τα προβλήματα που προέκυψαν κατά την διάρκεια της πανδημίας, η Πρόταση περιλαμβάνει ειδικό άρθρο (άρθρο 37) σχετικά με τα πρωτόκολλα διαχείρισης κρίσεων, σύμφωνα με το οποίο η Επιτροπή, μετά από σύσταση του Συμβουλίου, μπορεί να κινήσει την εκπόνηση πρωτοκόλλων διαχείρισης κρίσεων για την αντιμετώπιση καταστάσεων κρίσης που περιορίζονται αυστηρά σε έκτακτες περιστάσεις που επηρεάζουν

---

<sup>98</sup> Meyers, Z. (2022), 'Will the Digital Services Act save Europe from disinformation?', *Centre for European reform*, 21 Απριλίου, διαθέσιμο σε <https://www.cer.eu/insights/will-digital-services-act-save-europe-disinformation> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

τη δημόσια ασφάλεια ή τη δημόσια υγεία. Είναι επίσης ενδιαφέρον το γεγονός ότι δύο προβλέψεις του Κώδικα Δεοντολογίας, σχετικά με την τοποθέτηση διαφημίσεων και την παροχή πρόσβασης σε δεδομένα, τίθενται πλέον ως δεσμευτικές διατάξεις στην Πρόταση πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες. Πρόκειται για το άρθρο 30, το οποίο προβλέπει ότι οι πλατφόρμες που προβάλλουν διαφημίσεις οφείλουν, έως ένα έτος μετά την τελευταία προβολή της διαφήμισης, να δημοσιοποιούν αποθετήριο, το οποίο θα περιέχει πληροφορίες, όπως το περιεχόμενο της διαφήμισης, το φυσικό ή νομικό πρόσωπο για λογαριασμό του οποίου προβάλλεται η διαφήμιση, το εάν η προβολή της διαφήμισης προοριζόταν ειδικά για μία ή περισσότερες ομάδες αποδεκτών κ.λπ. Το άρθρο 31 ορίζει ότι οι πολύ μεγάλες επιγραμμικές πλατφόρμες παρέχουν στον συντονιστή ψηφιακών υπηρεσιών της χώρας εγκατάσταση, ή στην Επιτροπή πρόσβαση σε δεδομένα, αναγκαία για την παρακολούθηση και την αξιολόγηση της συμμόρφωσης με τον υπό συζήτηση Κανονισμό<sup>99</sup>.

Τέλος, ιδιαίτερα σημαντικές είναι οι διατάξεις σχετικά με τις ευρείες υποχρεώσεις διαφάνειας που τίθενται στις ψηφιακές πλατφόρμες, προκειμένου να είναι εφικτός ο έλεγχος της κατάργησης και του περιορισμού περιεχομένου. Η Πρόταση διακρίνει τις εν λόγω πλατφόρμες σε τρεις βασικές κατηγορίες: **α)** τους παρόχους ενδιάμεσων υπηρεσιών (intermediary services), **β)** τις επιγραμμικές πλατφόρμες (online platforms) και **γ)** τις πολύ μεγάλες επιγραμμικές πλατφόρμες (very large online platforms). Ο βαθμός συμμόρφωσης σε υποχρεώσεις διαφάνειας και λογοδοσίας είναι διαφορετικός για κάθε μία από τις ως άνω κατηγορίες, ενώ μόνο οι πολύ μεγάλες επιγραμμικές πλατφόρμες υπόκεινται στο πλήρες πεδίο εφαρμογής της Πρότασης. Για παράδειγμα, σύμφωνα με το άρθρο 10, όλες οι πλατφόρμες υποχρεούνται να θεσπίσουν σημείο επαφής που να επιτρέπει την άμεση επικοινωνία με τις αρχές των κρατών – μελών και την Επιτροπή. Για τις επιγραμμικές πλατφόρμες ορίζεται η υποχρέωση θέσης σε εφαρμογή μηχανισμών που επιτρέπουν στους χρήστες να ειδοποιούν, σε περίπτωση που θεωρούν ότι συγκεκριμένο περιεχόμενο στην πλατφόρμα είναι παράνομο (άρθρο 14 Πρότασης).

Ειδικά ως προς τις πολύ μεγάλες πλατφόρμες, στο άρθρο 26 επιβάλλεται η υποχρέωση υποβολής, τουλάχιστον μία φορά τον χρόνο, εκτίμησης, ανάλυσης και αξιολόγησης κινδύνων που απορρέουν από την λειτουργία και την χρήση των υπηρεσιών τους στην Ε.Ε. Η εν λόγω εκτίμηση θα περιλαμβάνει τους ακόλουθους κινδύνους: **α)** την διάδοση

---

<sup>99</sup> Βλ. ό.π., υποσ. 95



παράνομου περιεχομένου μέσω των υπηρεσιών τους, β) τυχόν αρνητικές επιπτώσεις ως προς την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του σεβασμού της ιδιωτικής ζωής, της ελευθερίας της έκφρασης και πληροφόρησης και της απαγόρευσης των διακρίσεων και των δικαιωμάτων του παιδιού, όπως κατοχυρώνονται στα άρθρα 7, 11, 21 και 24 του Χάρτη αντίστοιχα και γ) την εσκεμμένη χειραγώγηση της πλατφόρμας, ενώ προβλέπεται και η δυνατότητα απόσυρσης παράνομου περιεχομένου<sup>100 101</sup>.

Έχουν εκφραστεί ανησυχίες για την συγκεκριμένη ρύθμιση, κυρίως λόγω του αόριστου περιεχομένου της. Επισημαίνεται, βέβαια, η ευπρόσδεκτη έμμεση αναφορά στον αντίκτυπο που μπορεί να έχει η λειτουργία των πολύ μεγάλων πλατφορμών στην άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά δεν είναι σαφές με ποιον τρόπο θα επιλυθεί η σύγκρουση μεταξύ των στοιχείων α) και β). Στην πραγματικότητα, πρόκειται για τον διαχρονικό προβληματισμό σχετικά με την στάθμιση ανάμεσα στην αποτροπή διάδοσης της παραπληροφόρησης και στην ανεμπόδιση άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης. Λαμβάνοντας υπ' όψιν και το άρθρο 27 της Πρότασης, το οποίο προβλέπει ότι οι πλατφόρμες θα εφαρμόζουν μέτρα περιορισμού των κινδύνων που εντοπίζονται κατά την διαδικασία του άρθρου 26, παρατηρείται ότι καταλείπεται μεγάλη διακριτική ευχέρεια στις πλατφόρμες να αποφασίσουν με ποιον τρόπο θα μετριάσουν οι εν λόγω κίνδυνοι. Βέβαια, το άρθρο 27 αναφέρεται σε «εύλογα» και «αναλογικά» μέτρα, χωρίς ωστόσο να διευκρινίζεται ποια μέτρα θεωρούνται εύλογα και αναλογικά και ποια όχι, ούτε παρέχονται συγκεκριμένα κριτήρια με βάση τα οποία η Επιτροπή θα λαμβάνει αποφάσεις περί της αναλογικότητας και νομιμότητας των μέτρων<sup>102</sup>.

Οι παραπάνω ανησυχίες αντικατοπτρίζουν τον γενικότερο προβληματισμό σχετικά με την δυνατότητα μίας διαδικτυακής πλατφόρμας, η οποία αποτελεί ουσιαστικά ιδιωτική επιχείρηση και εξυπηρετεί ιδιωτικά συμφέροντα, να λαμβάνει αποφάσεις σχετικά με το ποιο περιεχόμενο μπορεί να θεωρείται παράνομο<sup>103</sup>.

---

<sup>100</sup> EU Legislation in Progress (2021), Digital Services Act (Briefing), διαθέσιμο σε [https://www.jukkaramila.fi/docs/EPRS\\_BRI\(2021\)689357\\_EN.pdf](https://www.jukkaramila.fi/docs/EPRS_BRI(2021)689357_EN.pdf) (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>101</sup> Τσότσου, Αλ. (2021), 'Digital Services Act και ελευθερία έκφρασης: Καινοτομίες, περιορισμοί και ερωτηματικά', *Lawyer: The Business Magazine*, 29 Ιουνίου <https://lawyermagazine.gr/digital-services-act-kai-eleftheria-ekfrasis/> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

<sup>102</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 100, σ. 10

<sup>103</sup> Βλ. Cunliffe – Jones, P., 'Europe's latest export: A bad disinformation strategy', *Politico*, 7 Ιουνίου, διαθέσιμο σε <https://www.politico.eu/article/europe-bad-disinformation-strategy-digital-services-act>

Η πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες θα τεθεί σε ισχύ μετά την τελική έγκριση του κειμένου και την δημοσίευσή της στην επίσημη εφημερίδα της Ε.Ε<sup>104</sup>.

### 2.1.3 Αποτίμηση του σχεδίου δράσης της Ε.Ε. από το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο

Η πιο πρόσφατη επίσημη αξιολόγηση του συνολικού σχεδίου δράσης της Ε.Ε. έγινε από το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο (στο εξής: ΕΕΣ)<sup>105</sup>. Στις 30 Ιουνίου 2021 το ΕΕΣ δημοσίευσε την υπ' αριθμ. 09/2021 ειδική έκθεση με τίτλο «Παραπληροφόρηση στην Ε.Ε.: υπό αντιμετώπιση όχι όμως και υπό απόλυτο έλεγχο»<sup>106</sup>. Στην έκθεση δεν γίνεται αποτίμηση του ευρωπαϊκού σχεδίου δράσης για την δημοκρατία, ούτε της πρότασης για τις ψηφιακές υπηρεσίες, καθώς ο έλεγχος του ΕΕΣ κάλυψε την περίοδο από τον Δεκέμβριο του 2018 έως τον Σεπτέμβριο του 2020. Ακολουθούν τα κυριότερα συμπεράσματα της έκθεσης.

Οι ελεγκτές διαπίστωσαν ότι απαιτείται ενίσχυση του συντονισμού σε επίπεδο Ε.Ε. και ότι τα κράτη – μέλη πρέπει να λάβουν περισσότερες πρωτοβουλίες συμμόρφωσης με το Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. για την παραπληροφόρηση. Για παράδειγμα, σύμφωνα με την έκθεση του ΕΕΣ, το σύστημα έγκαιρης ειδοποίησης έχει φέρει σε επαφή τα κράτη – μέλη, αλλά δεν έχει αποδείξει στην πράξη την πλήρη δυναμική του. Οι ελεγκτές δεν εντόπισαν στοιχεία που να τεκμηριώνουν ότι οι πληροφορίες που ανταλλάσσονται μέσω του συστήματος έχουν πράγματι κινητοποιήσει εξελίξεις στις πολιτικές των κρατών – μελών. Αναφέρουν ακόμα

---

[dsa/](#) (τελευταία πρόσβαση: 07/06/2022), όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά: «*First is the responsibility or license the laws give to privately-owned tech companies to decide, behind closed doors, what constitutes harmful content. Few object to takedowns of child pornography, terrorism – related material or hate speech. But all of those are quite well-defined. What counts as misinformation or disinformation is not, and working out what is harmful is harder still.*».

<sup>104</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 93

<sup>105</sup> Βλ. επίσημη ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού Ελεγκτικού Συνεδρίου, στον σύνδεσμο: <https://www.eca.europa.eu/el/Pages/ECAWork.aspx> (τελευταία πρόσβαση: 02/06/2022). Το Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο (ΕΕΣ) ιδρύθηκε προκειμένου να ελέγχει τα οικονομικά της Ε.Ε. Το ελεγκτικό του έργο επικεντρώνεται πρωτίστως στον προϋπολογισμό και τις πολιτικές της Ε.Ε. Οι εκθέσεις και οι γνώμες του ΕΕΣ προσθέτουν αξία στη δημοσιονομική διαχείριση της Ε.Ε. και συμβάλουν στις εξελίξεις που συντελούνται εντός της. Το ΕΕΣ καταρτίζει εκθέσεις ελέγχου υψηλής ποιότητας. Οι εκθέσεις του διακρίνονται για την σαφήνεια, την πρακτική τους αξία και τον επίκαιρο χαρακτήρα τους. Συντάσσονται με βάση έγκυρα και αδιαμφισβήτητα αποδεικτικά στοιχεία και ως εκ τούτου θεωρούνται έγγραφα με σημασία και κύρος.

<sup>106</sup> Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο (2021), Ειδική έκθεση 09/2021: Παραπληροφόρηση στην ΕΕ: υπό αντιμετώπιση όχι όμως και υπό απόλυτο έλεγχο, διαθέσιμη σε <https://www.eca.europa.eu/el/Pages/DocItem.aspx?did=58682> (τελευταία πρόσβαση: 29/05/2022)

ότι ο αριθμός των κρατών – μελών που συμμετέχουν ενεργά στο σύστημα είναι περιορισμένος<sup>107</sup>.

Ως προς το Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. για την παραπληροφόρηση, το ΕΕΣ κρίνει ότι έδωσε το κίνητρο για θετικές εξελίξεις στο πεδίο αντιμετώπισης της παραπληροφόρησης, αλλά δεν ανταποκρίθηκε σε όλες τις προσδοκίες που δημιούργησε. Αρχικά, στο Σχέδιο προβλέπονταν λυσιτελή μέτρα, όπως μέτρα για την κατάρριψη μυθευμάτων και τον περιορισμό της προβολής παραπλανητικού περιεχομένου, αλλά από το 2018 δεν έχει επικαιροποιηθεί ή αναθεωρηθεί, παρά το γεγονός ότι οι τακτικές και οι παράγοντες της παραπληροφόρησης, όπως και η χρησιμοποιούμενη τεχνολογία, εξελίσσονται συνεχώς. Το ΕΕΣ τονίζει, βέβαια ότι τον Δεκέμβριο του 2020, δημοσιεύτηκε το σχέδιο δράσης για την ευρωπαϊκή δημοκρατία, το οποίο περιλαμβάνει μέτρα για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης, χωρίς όμως να επεξηγεί τον τρόπο σύνδεσης αυτού του σχεδίου με Σχέδιο του 2018. Οι ελεγκτές προειδοποιούν ότι η επιδίωξη παρόμοιων στόχων στο πλαίσιο διαφορετικών πρωτοβουλιών περιπλέκει τον συντονισμό, αυξάνοντας τον κίνδυνο μη αποδοτικών πρακτικών<sup>108</sup>.

Επιπλέον, οι ελεγκτές του ΕΕΣ εκτιμούν ότι οι εντολές και οι πόροι των ειδικών ομάδων StratCom θα πρέπει να επανεξεταστούν υπό το πρίσμα των νέων αναδυόμενων απειλών. Εφιστούν την προσοχή σε σχέση με την βάση δεδομένων EUvsDisinfo, που αποτελεί το κύριο προϊόν της ειδικής ομάδας «East StratCom», θέτοντας ερωτήματα σχετικά με την ανεξαρτησία και τον απώτερο σκοπό της, καθώς θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι εκφράζει την επίσημη θέση της Ε.Ε. Το σχέδιο δράσης της ΕΕ εστιάζει επίσης στη συστράτευση του ιδιωτικού τομέα και της κοινωνίας των πολιτών για την καταπολέμηση της παραπληροφόρησης.

Τέλος, αναφορικά με τον Κώδικα Δεοντολογίας, το ΕΕΣ επισημαίνει ότι κατά τα αρχικά στάδια της πανδημίας COVID-19, συνετέλεσε ώστε οι πλατφόρμες να προβάλουν σε μεγαλύτερο βαθμό πληροφορίες από έγκυρες πηγές. Από την άλλη, οι ελεγκτές διαπίστωσαν ότι δεν πέτυχε τον στόχο του να καταστήσει τις διαδικτυακές πλατφόρμες υπόλογες για τις ενέργειές τους και να τις παρακινήσει να αναλάβουν περισσότερο ενεργό ρόλο στην αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης. Ούτε επιτεύχθηκε, εξάλλου, σύμφωνα με τους ελεγκτές, ο στόχος για αύξηση της ευαισθητοποίησης και βελτίωση της ανθεκτικότητας

---

<sup>107</sup> Βλ. ό.π. Ειδική έκθεση 09/2021, σ. 31-35

<sup>108</sup> Βλ. ό.π. Ειδική έκθεση 09/2021, σ. 15-22 και 51

της κοινωνίας. Υπογραμμίζουν την απουσία στρατηγικής για την παιδεία στα μέσα επικοινωνίας, η οποία να περιλαμβάνει την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης, και τον κατακερματισμό της πολιτικής και των δράσεων για την αύξηση της ικανότητας των πολιτών για πρόσβαση, κατανόηση και αλληλεπίδραση με τα μέσα ενημέρωσης και επικοινωνίας<sup>109</sup>.

#### 2.1.4 Συμπεράσματα ως προς τις θεσμικές πρωτοβουλίες της Ε.Ε.

Οι πρωτοβουλίες της Ε.Ε. για την καταπολέμηση του φαινομένου της παραπληροφόρησης έχουν αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης και ανάλυσης και στον επιστημονικό διάλογο. Κατά την άποψη της Διακομανώλη<sup>110</sup> η παραπάνω πληθώρα πρωτοβουλιών και ανακοινώσεων από τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. για την καταπολέμηση του φαινομένου της παραπληροφόρησης, αναδεικνύει τον ηγετικό ρόλο της Ε.Ε. σε παγκόσμιο επίπεδο, στις προσπάθειες λήψης νέων και πρωτότυπων μέτρων κατά της παραπληροφόρησης. Αυτό είναι σημαντικό αν αναλογιστούμε ότι το παράδειγμα της ρυθμιστικής δραστηριότητας της Ε.Ε. μπορεί να ακολουθήσουν και κράτη εκτός αυτής<sup>111</sup>. Από την συνολική παρουσίαση της θεσμικής αντίδρασης της Ε.Ε. στο πρόβλημα της παραπληροφόρησης, συμπεραίνουμε ότι πρέπει να δοθεί η δέουσα σημασία κυρίως σε δύο ζητήματα: **1)** στον Κώδικα Δεοντολογίας της Ε.Ε. για την παραπληροφόρηση και στην φύση του ως νομοθέτημα ήπιου δικαίου, με στόχο την αυτορρύθμιση και **2)** στον τρόπο με τον οποίο η Ε.Ε. επιλέγει να ορίζει την παραπληροφόρηση ως επιβλαβές και όχι παράνομο περιεχόμενο.

Αρχής γενομένης από τον Κώδικα Δεοντολογίας, θα ήταν άδικη μία παραδοχή, σύμφωνα με την οποία ο εν λόγω Κώδικας δεν είχε κανένα θετικό αποτέλεσμα. Πρώτον, το αυτορρυθμιστικό του περιεχόμενο και ο χαρακτήρας του ως ενδοτικού δικαίου νομοθέτημα, αποτέλεσαν κίνητρα για την υπογραφή του από τις πλατφόρμες. Δεύτερον, ακριβώς λόγω της φύσης του ως *soft law*, οι πλατφόρμες είχαν την δυνατότητα να ενσωματώσουν τις προβλέψεις του στους Όρους Λειτουργίας τους, χωρίς να απαιτείται η τήρηση αυστηρής

---

<sup>109</sup> Κανέλλος, Γ., (2021), 'Καταπολέμηση της παραπληροφόρησης στην ΕΕ: «Καμπανάκι» από το Ευρ. Ελεγκτικό Συνέδριο για το ενωσιακό σχέδιο δράσης', *Lawspot*, 8 Ιουνίου, διαθέσιμο σε <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/katapolemisi-tis-parapliroforisis-stin-ee-kampanaki-apo-eyr-elegktiko-synedrio-gia> (τελευταία πρόσβαση: 03/06/2022)

<sup>110</sup> Βλ. ό.π. Διακομανώλη, Κλ. (2021), σ. 207

<sup>111</sup> Βλ. ό.π. Cunliffe – Jones, P., όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά: «*When it comes to tech regulation, what happens in Europe doesn't usually stay in Europe. Legislation cooked-up in Brussels has a way of becoming a de facto standard for governments around the world looking for off-the-shelf solutions to the challenges of the digital age. (...)*».

νομοθετικής διαδικασίας. Επομένως, η σύνταξη και υπογραφή του Κώδικα Δεοντολογίας, ειδικά από τις μεγάλες ψηφιακές πλατφόρμες, ήταν ένα βήμα προς την σωστή κατεύθυνση για την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης.

Από την άλλη, ακριβώς ο αυτορρυθμιστικός του χαρακτήρας αποτελεί και την «αχίλλειο πτέρνα» του. Σύμφωνα με την έκθεση της ERGA, η οποία αξιολόγησε την πρόοδο εφαρμογής του Κώδικα, τον Ιούνιο του 2020, η «εθελοντική» συμμόρφωση στις προβλέψεις του, είχε ως αποτέλεσμα μία ρυθμιστική ασυμμετρία ανάμεσα στις διαδικτυακές πλατφόρμες. Αυτό συνέβη γιατί ορισμένες μεγάλες πλατφόρμες υπέγραψαν τον Κώδικα, ενώ άλλες, μικρότερες δεν μετέχουν σε αυτόν. Κατά συνέπεια, οι παράγοντες διάδοσης παραπληροφόρησης έχουν την δυνατότητα να συνεχίσουν τις πρακτικές τους, μέσω των μη υπογραφόντων τον Κώδικα, κάτι που θα υπονόμει την όποια πρόοδο έχει σημειωθεί μέχρι σήμερα<sup>112</sup>.

Η εφαρμογή του Κώδικα δεν είναι επιτυχημένη ούτε στον τομέα της επίτευξη μεγαλύτερης **διαφάνειας** στις διαδικτυακές πλατφόρμες, μέσω της **παροχής πρόσβασης στις βάσεις δεδομένων τους**. Στην έκθεση της Ομάδας Εμπειρογνομόνων αναφέρεται ότι η διαφάνεια αποτελεί στοιχείο – κλειδί για τον αγώνα κατά της παραπληροφόρησης, ενώ η δυνατότητα πρόσβαση στις βάσεις δεδομένων της εκάστοτε πλατφόρμας είναι σημαντική για την καλύτερη κατανόηση των συστημάτων διάδοσης της παραπληροφόρησης<sup>113</sup>. Στη ίδια λογική οι υπογράφωντες τον ισχύοντα Κώδικα Δεοντολογίας συμφώνησαν να αναλάβουν δράσεις υποστήριξης των προσπαθειών των ανεξάρτητων ελεγκτών γεγονότων, των επιστημόνων, των ερευνητών, αλλά και της ακαδημαϊκής κοινότητας να εντοπίσουν και να κατανοήσουν τους τρόπους διάδοσης παραπληροφόρησης, μεταξύ άλλων και μέσω της παροχής πρόσβασης σε βάσεις δεδομένων, με σεβασμό πάντα στην προστασία της ιδιωτικότητας. Σύμφωνα με τους Hoboken και Fathaigh<sup>114</sup> δεν έχουν σημειωθεί βήματα προόδου προς την κατεύθυνση της επίτευξης του εν λόγω στόχου. Οι ίδιοι παραπέμπουν στην έκθεση της ERGA που δημοσιεύτηκε τον Ιούνιο του 2020. Η εν λόγω έκθεση αναφέρει ότι σημαντικά ερωτήματα σχετικά με το μέγεθος της διάδοσης, αλλά και τις συνέπειες της

---

<sup>112</sup> Βλ. ό.π. Harrison, R. (2021), σ. 23

<sup>113</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 58, σ. 22

<sup>114</sup> Van Hoboken, J., O' Fathaigh, Ronan (2021), 'Regulating Disinformation in Europe: Implications for Speech and privacy', UC Irvine Journal of International, Transnational and Comparative Law, vol. 6, issue 9, διαθέσιμο σε <https://scholarship.law.uci.edu/ucijil/vol6/iss1/3/> (τελευταία πρόσβαση: 04/06/2022)

παραπληροφόρησης παραμένουν αναπάντητα, καθώς οι μεγάλες πλατφόρμες δεν συνεργάζονται στον τομέα της παροχής πρόσβασης στις σχετικές βάσεις δεδομένων τους<sup>115</sup>. Δεν παρέχουν πρόσβαση σε κρίσιμα στοιχεία, όπως στα δεδομένα σχετικά με την στοχευμένη διαφήμιση, αλλά και το μέγεθος επηρεασμού των χρηστών από την παραπληροφόρηση. Η ERGA κατέληξε ότι οι πλατφόρμες πρέπει να υποχρεώνονται να παρέχουν πρόσβαση στις βάσεις δεδομένων τους για ερευνητικούς σκοπούς. Πράγματι, στην Πρόταση για τις ψηφιακές υπηρεσίες περιλαμβάνονται τέτοιες διατάξεις, όπως το άρθρο 57 που προβλέπει η δυνατότητα της Επιτροπής να διατάξει την εκάστοτε πλατφόρμα να παράσχει πρόσβαση στις βάσεις δεδομένων και στους αλγορίθμους, εάν απαιτείται.

Σε γενικές γραμμές, το κυριότερο πρόβλημα στην λειτουργία του Κώδικα Δεοντολογίας της Ε.Ε. για την παραπληροφόρηση έγκειται στο γεγονός ότι η εφαρμογή του και η λήψη μέτρων σύμφωνα με τις προβλέψεις του, εναπόκειται αποκλειστικά στην «διάθεση» της εκάστοτε ψηφιακής πλατφόρμας. Αυτό ακριβώς προσπαθεί να διορθώσει η Ε.Ε. με την Πρόταση για τις ψηφιακές υπηρεσίες, στην οποία προάγεται ένα συρροθμιστικό (co-regulatory) (βλ. παραπάνω υπό 2.1.2, περ. στ') και όχι πλέον καθαρά αυτορροθμιστικό μοντέλο.

Εκτός, όμως, από τις ενέργειες που πρέπει να δρομολογήσουν ως προς το μέγεθος της ευθύνης που πρέπει να αναλάβουν οι διαδικτυακές πλατφόρμες, η ουσιαστική αντιμετώπιση του φαινομένου στηρίζεται και στις προσπάθειες των κρατών – μελών της Ε.Ε. Όλη η ρυθμιστική προσπάθεια των θεσμικών φορέων της Ε.Ε. στηρίζεται στην παραδοχή ότι η παραπληροφόρηση **δεν αποτελεί παράνομο, αλλά επιβλαβές περιεχόμενο**<sup>116</sup>. Ωστόσο, τα κράτη – μέλη της Ε.Ε. φαίνεται να μην λαμβάνουν υπ' όψιν την παραπάνω διαπίστωση, δεδομένου ότι σε πολλές περιπτώσεις υιοθετούν νόμους που προβλέπουν περιορισμούς, ή ακόμη και ποινικές κυρώσεις, επί τη βάση του περιεχομένου που κάποιος μπορεί να διαδίδει (content-based restrictions), ανεξαρτήτως εάν αυτό το περιεχόμενο είναι παράνομο ή απλώς επιβλαβές.

---

<sup>115</sup> Ομοίως, βλ. ό.π. Harrison, R. (2021), σ. 23, όπου αναφέρει χαρακτηριστικά: «(...) platforms have not been transparent in sharing **'robust, raw data'** which would help improve understanding of disinformation in the EU across all platforms. The ERGA's report found that the platforms' reporting only disclosed aggregate EU-level data, which limits the possibilities for a truly independent and objective verification of reporting.»

<sup>116</sup> Βλ. παραπάνω, σ. 18 – 19, τον ορισμό της παραπληροφόρησης που περιλαμβάνεται στο Σχέδιο Δράσης της Ε.Ε. για την παραπληροφόρηση του 2018.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Γαλλίας, όπου το 2018 ψηφίστηκε νόμος για την αντιμετώπιση της «χειραγώγησης της πληροφόρησης» (manipulation of information). Ο νόμος αυτός προβλέπει ότι κατά την προεκλογική περίοδο (συγκεκριμένα τρεις μήνες πριν από τις εκλογές), το Δικαστήριο μπορεί να διατάξει μία πλατφόρμα να αφαιρέσει περιεχόμενο, το οποίο κατά την κρίση του Δικαστηρίου είναι αναληθές ή παραπλανητικό και έχει την δυνατότητα να επηρεάσει την ψήφο των πολιτών. Δεν πρόκειται για ποινική διάταξη, αλλά σε κάθε περίπτωση έχει επικριθεί για λόγους που σχετίζονται με τον περιορισμό του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης<sup>117</sup>. Στην Μάλτα, η σκόπιμη διάδοση «ψευδών ειδήσεων» που είναι πιθανόν να διαταράξει την δημόσια ειρήνη θεωρείται ποινικό αδίκημα, σύμφωνα με το άρθρο 82 του Ποινικού Κώδικα της χώρας και τιμωρείται με φυλάκιση τριών μηνών. Παρομοίως, στην Κροατία τιμωρείται με ποινή φυλάκισης 30 ημερών η σκόπιμη διάδοση ψευδών ειδήσεων που μπορεί να διαταράξει την κοινωνική ειρήνη και την ηρεμία των πολιτών. Το άρθρο 361 του Ποινικού Κώδικα της Σλοβακίας προβλέπει ποινή φυλάκισης δύο μηνών για όσους «με πρόθεση δημιουργούν σοβαρές ανησυχίες στους πολίτες μίας συγκεκριμένης περιοχής, ή έστω σε μέρος αυτών, μέσω της διάδοσης ψευδών ειδήσεων». Ακολουθεί το παράδειγμα της Τσεχίας, όπου ποινικοποιείται η με πρόθεση πρόκληση απειλής, μέσω της διάδοσης ειδήσεων που δεν είναι αληθείς. Αντίστοιχα, το άρθρο 191 του ελληνικού Ποινικού Κώδικα, στο οποίο θα γίνει αναλυτική αναφορά, τιλοφορείται ως «Διασπορά ψευδών ειδήσεων» και προβλέπει ότι «όποιος δημόσια ή μέσω του διαδικτύου διαδίδει ή διασπείρει με οποιονδήποτε τρόπο ψευδείς ειδήσεις που είναι ικανές να προκαλέσουν ανησυχίες ή φόβο στους πολίτες ή να κλονίσουν την εμπιστοσύνη του κοινού στην εθνική οικονομία, στην αμυντική ικανότητα της χώρας ή στη δημόσια υγεία τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών (3) μηνών και χρηματική ποινή. Εάν η πράξη τελέστηκε επανειλημμένα μέσω του τύπου ή μέσω διαδικτύου, ο υπαίτιος τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον έξι (6) μηνών και χρηματική ποινή. Με την ίδια ποινή τιμωρείται και ο πραγματικός ιδιοκτήτης ή εκδότης του μέσου με το οποίο τελέστηκαν οι πράξεις των προηγούμενων εδαφίων». Στην Αυστρία, το άρθρο 264 του Ποινικού Κώδικα της χώρας

---

<sup>117</sup> Βλ. όμως, ό.π. Van Hoboken, J., O' Fathaigh, Ronan (2021), όπου ειδικά για την Γαλλία, αναφέρουν ότι αυτό που κανείς δεν φαίνεται να λαμβάνει υπ' όψιν είναι ο Νόμος για την Ελευθερία του Τύπου, που ισχύει στην Γαλλία από το 1881 και προβλέπει την δυνατότητα απαγόρευσης διάδοσης ψευδών ειδήσεων που μπορεί να διαταράξουν την δημόσια ειρήνη. Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 97 του εκλογικού νόμου της χώρας, η διάδοση «ψευδών ειδήσεων» που μπορεί να επηρεάσουν το αποτέλεσμα των εκλογών αποτελεί ποινικό αδίκημα. Κατά την διάρκεια των γαλλικών εκλογών του 2017, ο πρώην πρωθυπουργός της Γαλλίας François Fillon χρησιμοποίησε την παραπάνω διάταξη για να υποβάλει μήνυση κατά εφημερίδας, η οποία διέδιδε φήμες για το πρόσωπό του.

καθιστά ποινικό αδίκημα την διάδοση ψευδών ειδήσεων κατά την διάρκεια εκλογών ή δημοψηφίσματος.

Κατά την διάρκεια της πανδημίας του Covid-19, αυξήθηκαν οι περιπτώσεις των κρατών – μελών που υιοθέτησαν, ή τροποποίησαν τη νομοθεσία τους, προκειμένου να επιβάλουν περιορισμούς, ή να ποινικοποιήσουν περιπτώσεις παραπληροφόρησης, ανεξαρτήτως εάν το περιεχόμενο χαρακτηρίζεται ως επιβλαβές, ή παράνομο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η τροποποίηση του άρθρου 337 του Ποινικού Κώδικα της Ουγγαρίας, το οποίο πλέον προβλέπει ότι «όποιος, σε περιόδους κρίσης, δημοσιεύει περιεχόμενο που γνωρίζει, η από βαριά αμέλεια αγνοεί ότι είναι ψευδές με πρόθεση να παρεμποδίσει την αποτελεσματικότητα προστατευτικών μέτρων διαπράττει κακούργημα και τιμωρείται με ποινή φυλάκισης από 2 έως 5 έτη.»<sup>118 119</sup>

Παρατηρείται ότι, αν και υπάρχουν αποκλίσεις ως προς τους ορισμούς του φαινομένου της παραπληροφόρησης σε κάθε μία από τις παραπάνω περιπτώσεις νόμων, σε σχέση με τον ορισμό που έχουν υιοθετήσει οι ευρωπαϊκοί θεσμοί, κάποια βασικά χαρακτηριστικά του φαινομένου που όλοι φαίνεται να αποδέχονται είναι η ψευδής ή λανθασμένη πληροφόρηση, που διαδίδεται με πρόθεση και προκαλεί ή είναι ικανή να προκαλέσει συγκεκριμένη βλάβη. Ωστόσο, το κυριότερο συμπέρασμα που προκύπτει από τα παραπάνω είναι ότι σε πολλά κράτη – μέλη της Ε.Ε. η δημιουργία και διάδοση περιεχομένου παραπληροφόρησης τιμωρείται με ποινικές διατάξεις, χωρίς όμως να διακρίνεται αν το εν λόγω περιεχόμενο πρέπει να είναι παράνομο, ή επιβλαβές. Ενώ, δηλαδή, η Ε.Ε. έχει ρητά επισημάνει ότι οι ρυθμιστικές της προσπάθειες για αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης στοχεύουν στο περιεχόμενο που είναι επιβλαβές, αλλά όχι παράνομο, τα κράτη – μέλη θεσπίζουν ποινικές, αλλά και άλλες διατάξεις επιβολής περιορισμών ή κυρώσεων σχετικών με την διάδοση

---

<sup>118</sup> Βλ. ό.π. Van Hoboken, J., Ο' Fathaigh, R. (2021), σ. 18-20, σε συνδυασμό με Appelman, N., Helberger, N., Ο' Fathaigh, R. (2021), 'The perils of legally defining disinformation', *Internet Policy Review*, Vol. 10, Issue 4, σ. 1-24, διαθέσιμο σε [https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=3964513](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3964513) (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022)

<sup>119</sup> Για την ακριβή διατύπωση της διάταξης, βλ. ό.π. Appelman, N., Helberger, N., Ο' Fathaigh, R. (2021), σ. 10: «(...) publishing a statement one knows to be false or with a reckless disregard for its truth or falsity at times of special legal order with intent to obstruct or prevent the effectiveness of protective measures shall be construed a felony offense and shall be punishable by imprisonment between one to five years.»



συγκεκριμένου περιεχομένου, χωρίς να λαμβάνουν υπ' όψιν ότι αυτό που «τιμωρούν» μπορεί να μην είναι παράνομο<sup>120</sup>.

Τα παραπάνω φαίνεται ότι έγιναν αντιληπτά από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, δεδομένου ότι στην αιτιολογική έκθεση της Πρότασης για τις ψηφιακές υπηρεσίες αναφέρει ότι «είναι κοινώς αποδεκτό μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών ότι το «επιβλαβές» (αν και όχι, ή τουλάχιστον όχι απαραίτητα παράνομο) περιεχόμενο δεν θα πρέπει να οριστεί στην πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες και δεν θα πρέπει να υπόκειται σε υποχρεώσεις απόσυρσης καθώς πρόκειται για ευαίσθητο τομέα με σοβαρές συνέπειες για την προστασία της ελευθερίας της έκφρασης.»<sup>121 122</sup>. Επομένως, το πεδίο εφαρμογής της Πρότασης για τις ψηφιακές υπηρεσίες αφορά μόνο το παράνομο και όχι το επιβλαβές περιεχόμενο, κάτι που θα διεύρυνε πολύ τις δυνατότητες επέμβασης και ρύθμισης, προκαλώντας ανησυχίες αναφορικά με τον περιορισμό του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης.

Από την άλλη, ορισμένοι εκφράζουν ανησυχίες ότι εξ' αυτού του λόγου δημιουργείται «κενό» στην Πρόταση για τις ψηφιακές υπηρεσίες, η οποία τελικά δεν θα έχει αποτέλεσμα ως προς την αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης. Οι υποστηρικτές της εν λόγω άποψης εκτιμούν ότι το επιβλαβές, αλλά όχι παράνομο περιεχόμενο, δεν θα πρέπει να εκφεύγει της νομοθετικής ρύθμισης απλώς και μόνο λόγω της έλλειψης του παράνομου χαρακτήρα του. Οι ίδιοι επισημαίνουν ότι όλες οι μορφές παραπληροφόρησης δεν είναι παράνομες, αλλά κάποιες είναι, όπως για παράδειγμα οι περιπτώσεις παραπληροφόρησης με ρατσιστικούς σκοπούς. Δευτερευόντως, επισημαίνουν ότι σε κάθε περίπτωση, η αντιμετώπιση του φαινομένου δεν χρειάζεται να συνίσταται πάντα σε κατασταλτικά μέτρα, όπως είναι η απόσυρση του περιεχομένου από τις διαδικτυακές πλατφόρμες, αλλά θα μπορούσε να επικεντρωθεί σε άλλες μεθόδους, όπως η εκπαίδευση των χρηστών, ώστε να είναι σε θέση

---

<sup>120</sup> Βλ. ό.π. Appelman, N., Helberger, N., O' Fathaigh, R. (2021), σ. 11

<sup>121</sup> Βλ. ό.π. υποσ. 70, σ. 11

<sup>122</sup> Βλ. όμως και ό.π. Appelman, N., Helberger, N., O' Fathaigh, R. (2021), σ. 15. Επισημαίνουν ότι σύμφωνα με το άρθρο 2 της Πρότασης, παράνομο περιεχόμενο συνιστά κάθε πληροφορία, η οποία, από μόνη της ή με αναφορά της σε μια δραστηριότητα, συμπεριλαμβανομένης της πώλησης προϊόντων ή της παροχής υπηρεσιών, δεν συμμορφώνεται με το ενωσιακό δίκαιο ή το δίκαιο κράτους μέλους, ανεξάρτητα από το ακριβές αντικείμενο ή τη φύση του δικαιού αυτού. Κατά την άποψή τους, αυτός ο ορισμός καταλαμβάνει όλες τις περιπτώσεις παραπληροφόρησης που ορίζονται στις παραπάνω αναφερόμενες περιπτώσεις εθνικών νόμων των κρατών – μελών της Ε.Ε. Θεωρούν, δηλαδή, ότι η Πρόταση ενσωματώνει όλες τις διαφορετικές προσεγγίσεις των εθνικών νόμων των κρατών – μελών της Ε.Ε.

να διακρίνουν την αξιόπιστη πηγή ενημέρωσης και η ενίσχυση της συνεργασίας με ερευνητές και ανεξάρτητους ελεγκτές γεγονότων<sup>123</sup>.

#### 2.1.4 Η ελληνική περίπτωση – άρθρο 191 ΠΚ

Η Ελλάδα ανήκει στις χώρες που αντιμετωπίζουν το ζήτημα της παραπληροφόρησης με ποινική διάταξη και συγκεκριμένα με το άρθρο 191 του Ποινικού Κώδικα, με τίτλο «Διασπορά ψευδών ειδήσεων». Ως προστατευόμενο έννομο αγαθό στο εν λόγω αδίκημα, θεωρείται η έννοια δημόσια τάξη εν στενή έννοια, δηλαδή η ευταξία που επικρατεί, ως αποτέλεσμα της γενικής υποταγής στην έννομη τάξη. Η δημοσία τάξη προστατεύεται αφενός υπό την έννοια της επιβολής της κρατικής βουλήσεως (πολιτειακή όψη), ομαλή και ειρηνική συνύπαρξη και διαβίωση των πολιτών (κοινωνική όψη)<sup>124</sup>.

Ιστορικά, το άρθρο τέθηκε για πρώτη φορά σε ισχύ με τον Ν. 1492/1950, ο οποίος αποτελούσε τον Ποινικό Κώδικα της χώρας, μέχρι και την πρόσφατη τροποποίησή του το 2019 με τον Ν. 4619/2019. Στην πρώτη του μορφή το 191 ΠΚ, προέβλεπε ότι «*Εἰς φυλάκισιν μέχρις ἑνός ἔτους ἢ εἰς χρηματικὴν ποινὴν καταδικάζεται, ὅστις καθ' οἴονδήποτε τρόπον διασπείρει ἐν γνώσει ψευδεῖς εἰδήσεις ἢ φήμας ἐπιτηδεΐας νὰ φέρωσιν ἀνησυχία ἢ φόβον εἰς τοὺς πολίτας ἢ νὰ ταραξῶσιν τὴν δημοσίαν πίστιν ἢ νὰ κλονίσωσι τὴν πρὸς τὰς ἐνόπλους δυνάμεις τῆς Χώρας ἐμπιστοσύνην τοῦ κοινοῦ*».

Κατά την διάρκεια δικτατορίας στην χώρα, η διάταξη τροποποιήθηκε με τον Α.Ν. 230/1967. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του εν λόγω νομοθετήματος «*Ἡ διασπορὰ ψευδῶν εἰδήσεων ἢ φημῶν ὑπὸ ἀντεθνικῶς δρώντων καὶ ασυνειδήτων ἀτόμων, μὴ δυναμένων νὰ ἀντιδράσωσιν ἄλλως, κατὰ τοῦ ἔργου τῆς ἀναπλάσεως, ταρασσει τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ κοινοῦ πρὸς τὴν ἐξασφαλίζουσαν τὴν κοινὴν εἰρήνην κρατικὴν ἐξουσίαν (δημόσιαν πίστιν), ἢ τὴν ὑπὸ τοῦ κράτους ἀκολουθουμένην οικονομικὴν ἢ δημοσιονομικὴν ἐν γένει πολιτικὴν*». Με την τροποποίηση αυτή διευρύνθηκε το πεδίο εφαρμογής της διάταξης με την εισαγωγή στο άρθρο των εννοιών της οικονομικής και δημοσιονομικής πολιτικής. Δεδομένης της

---

<sup>123</sup> Shattock, E., (2021), 'Self-regulation 2:0? A critical reflection of the European fight against disinformation', *Misinformation Review*, 31 Μαΐου, διαθέσιμο σε <https://misinforeview.hks.harvard.edu/article/self-regulation-20-a-critical-reflection-of-the-european-fight-against-disinformation/> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022).

<sup>124</sup> Μαργαρίτης, Μ., Μαργαρίτη Α. (2020), *Ποινικός Κώδικας: Ερμηνεία – Εφαρμογή*, Αθήνα: Π.Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ, σ.531-532

ανελευθερίας του καθεστώτος, στην πράξη, οποιαδήποτε κριτική στην οικονομική ή δημοσιονομική πολιτική ενέπιπτε στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου και τιμωρείτο, αφού η αλήθεια ήταν μία και μοναδική, αυτή των κυβερνώντων. Περαιτέρω, με την ίδια τροποποίηση, καταργήθηκε η δυνατότητα αναστολής ή μετατροπής των ποινών, αλλά και το ανασταλτικό αποτέλεσμα της έφεσης, προκειμένου να είναι σίγουρο ότι όχι μόνο θα διώκονται, αλλά και θα τιμωρούνται άμεσα οι «αντεθνικώς δρώντες» και οι ασυνείδητοι. Τελικώς, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, το άρθρο 191 ΠΚ επανήλθε στην προηγούμενη μορφή του με τον Ν. 10/1975<sup>125</sup>.

Από τότε, τροποποιήθηκε ξανά με τον Ν. 4619/2019, ως εξής: «1. Όποιος δημόσια ή μέσω του διαδικτύου διαδίδει ή διασπείρει με οποιονδήποτε τρόπο ψευδείς ειδήσεις **με αποτέλεσμα να προκαλέσει φόβο σε άοριστο αριθμό ανθρώπων ή σε ορισμένο κύκλο ή κατηγορία προσώπων, που αναγκάζονται έτσι να προβούν σε μη προγραμματισμένες πράξεις ή σε ματαίωσή τους, με κίνδυνο να προκληθεί ζημία στην οικονομία, στον τουρισμό ή στην αμυντική ικανότητα της χώρας ή να διαταραχθούν οι διεθνείς της σχέσεις, τιμωρείται με φυλάκιση έως τρία έτη ή χρηματική ποινή.** 2. Όποιος από αμέλεια γίνεται υπαίτιος της πράξης της προηγούμενης παραγράφου τιμωρείται με χρηματική ποινή ή παροχή κοινωφελούς εργασίας.».

Το ουσιώδες στην εν λόγω τροποποίηση είναι ότι δεν αρκεί πλέον μόνη η διασπορά ψευδών ειδήσεων, αλλά για την ολοκλήρωση του εγκλήματος πρέπει να προκληθεί πράγματι φόβος σε άοριστο αριθμό προσώπων. Η διάταξη, δηλαδή, διαμορφώθηκε ως έγκλημα αποτελέσματος. Εάν ίσχυε ακόμα, λοιπόν, για να εφαρμοστεί, θα έπρεπε να αποδειχτεί ότι πράγματι επήλθε ανησυχία στο κοινό εξαιτίας των ψευδών ειδήσεων. Αντιθέτως, μόνη η «ικανότητα» των ψευδών ειδήσεων να προκαλέσουν ανησυχία δεν θα ήταν αρκετή για την εφαρμογή του άρθρου. Είναι σημαντικό να διευκρινιστεί ότι ως αξιόποιο αποτέλεσμα νοείται μόνον εκείνο που ανήκει στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος του άρθρου 191 ΠΚ και όχι οποιαδήποτε άλλη συνέπεια μπορεί να προκλήθηκε αιτιωδώς από την πράξη της διασποράς ψευδών ειδήσεων. Η παραπάνω τροποποίηση, δηλαδή, περιόριζε το αξιόποιο της διασποράς ψευδών ειδήσεων σε σχέση με την προϊσχύουσα διάταξη, γεγονός

---

<sup>125</sup> Τσιαντής, Ι. (2020), *Η διασπορά ψευδών ειδήσεων*, Διπλωματική εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Νομική Σχολή, σ. 18-20, διαθέσιμη σε <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoal/default/data/2937431/theFile> (τελευταία πρόσβαση: 11/06/2022)

που εκτιμήθηκε θετικά, ειδικά σε σχέση με την άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης. Από την άλλη, επικρίθηκε από πολλούς, καθώς θεωρήθηκε ότι θα ήταν ιδιαίτερα δυσχερής η συγκέντρωση αποδείξεων ως προς το εάν πράγματι προκλήθηκε ανησυχία στο κοινό<sup>126</sup>.

Ωστόσο, η παραπάνω τροποποίηση είχε μικρό χρόνο ζωής. Με τον Ν. 4855/2021 το άρθρο 191 του ΠΚ τροποποιήθηκε εκ νέου και επανήλθε στην προϊσχύουσα μορφή του, ήτοι ως έγκλημα δυνητικής διακινδύνευσης. Σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του νόμου, η προϊσχύουσα μορφή του άρθρου που απαιτούσε την διενέργεια εκ μέρους των πολιτών μη προγραμματισμένων πράξεων, ή την ματαίωση αυτών, δεν εισέφερε στον σκοπό της ύπαρξης της διάταξης που αποβλέπει στην προστασία της υπό στενή έννοια δημόσιας τάξης. Το ενδιαφέρον είναι η ρητή μνεία στην αιτιολογική έκθεση περί της συμπερίληψης στην διάταξη της δημόσιας υγείας. Η προσθήκη κρίθηκε αναγκαία λόγω των φαινομένων εκτεταμένης διασποράς ψευδών ειδήσεων κατά την διάρκεια της πανδημίας του κορωνοϊού. Φαίνεται, δηλαδή, ότι πραγματικός σκοπός της νέας τροποποίησης της διάταξης ήταν η αντιμετώπιση αυτού ακριβώς του φαινομένου<sup>127</sup>. Πάντως, δεν μπορεί να θεωρηθεί θεμιτή η διαμόρφωση του ποινικού δικαίου, ανάλογα με τις εκάστοτε εξελίξεις της επικαιρότητας<sup>128</sup>.

Κατά τα λοιπά, η διάταξη, αν και σε γενικές γραμμές στοχεύει στην αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης, επιμένει στην χρήση του όρου «ψευδείς ειδήσεις»<sup>129</sup>, ο οποίος, όπως αναλύθηκε παραπάνω, είναι ανεπαρκής για να οριοθετήσει το πρόβλημα και για τον λόγο αυτόν η χρήση του αποφεύγεται συνειδητά από τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. . Επίσης, ειδικά μετά την τελευταία τροποποίηση της διάταξης, η οποία διευρύνει εκ νέου το αξιόποινο, τίθενται οι προβληματισμοί που εκτέθηκαν ανωτέρω (βλ. υπό 2.1.4) σχετικά με την ποινικοποίηση του περιεχομένου που συνιστά παραπληροφόρηση, το οποίο δεν είναι

---

<sup>126</sup> Σπυρόπουλος, Φ. (2021), 'Διασπορά ψευδών ειδήσεων – Αναλυτική προσέγγιση του ά. 191 ΠΚ μετά τον ν. 4619/2020', *Επιθεώρηση Δικαίου και Πληροφορικής*, 1/2021

<sup>127</sup> Βλ. Αιτιολογική έκθεση Ν. 4855/2021, σ. 124.

<sup>128</sup> Βλάχου, Π. (2022), 'Η πρόσφατη τροποποίηση του αδικήματος της διασποράς ψευδών ειδήσεων', *Crime Times*, 18 Ιανουαρίου, διαθέσιμο σε [https://www.crimetimes.gr/i-prosfati-tropoioisi-tou-adikimato/#\\_ftn2](https://www.crimetimes.gr/i-prosfati-tropoioisi-tou-adikimato/#_ftn2) (τελευταία πρόσβαση: 11/06/2022)

<sup>129</sup> Βλ. ό.π. Μαργαρίτη, Μ., Μαργαρίτη Α. (2020), όπου αναφέρουν ότι «**Είδηση** είναι η ανακοίνωση για γεγονός που έλαβε χώρα στο πρόσφατο παρελθόν ή συμβαίνει στο παρόν, δεν αρκούν απλά σχόλια ή εσφαλμένες εκτιμήσεις ή κρίσεις (...). Ούτε αρκούν ειδήσεις αναφερόμενες στο μέλλον (...). **Ψευδής** είναι η είδηση που αντικειμενικώς δεν ανταποκρίνεται στην αλήθεια. (...) **Διασπορά** είναι η ανακοίνωση σε διάφορα πρόσωπα μία ή περισσότερες φορές, αλλά με τρόπο που να κυκλοφορήσει στο κοινό, δηλ. σε αόριστο αριθμό προσώπων (...).».

απαραιτήτως παράνομο. Ο φόβος πιθανής κύρωσης μπορεί να εμποδίζει το άτομο να εκφραστεί ελεύθερα, με προφανείς συνέπειες για την δημοκρατία και τον δημόσιο διάλογο. Είναι σαφές ότι τόσο η Ελλάδα, όσο και τα υπόλοιπα κράτη – μέλη της Ε.Ε. που έχουν υιοθετήσει τέτοιου είδους διατάξεις, θα πρέπει κάποια στιγμή να λάβουν σοβαρά υπ' όψιν τους περιορισμούς που τίθενται στην ελευθερία της έκφρασης

## 2.2 Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟΥ ΤΟΜΕΑ

Η αντιμετώπιση του φαινομένου της παραπληροφόρησης δεν θα μπορούσε να στηρίζεται αποκλειστικά σε θεσμικές αντιδράσεις και νομοθετικά μέτρα. Η συνεργασία με τον τεχνολογικό τομέα και τα εργαλεία που προσφέρει είναι ίσως το πιο κρίσιμο βήμα, εάν θέλουμε η αντιμετώπιση του προβλήματος να έχει πραγματικά αποτελέσματα. Το σύστημα έγκαιρης ειδοποίησης που αναλύθηκε παραπάνω είναι μία απόδειξη τέτοιας συνεργασίας.

Οι επιστήμονες της πληροφορικής καταβάλλουν μεγάλες προσπάθειες εντοπισμού, μελέτης και αξιολόγησης των σύνθετων αλγοριθμικών διαδικασιών που οδηγούν στην ταχύτατη διάδοση της παραπληροφόρησης, ειδικά στις διαδικτυακές πλατφόρμες. Αυτός είναι και ο λόγος που καθιστά επιτακτική την ανάγκη συνεργασίας των παρόχων με τους επιστήμονες, μέσω της παροχής πρόσβασης στις βάσεις δεδομένων τους, ανάγκη που έχει επισημανθεί ήδη από τον ισχύοντα Κώδικα Δεοντολογίας, αλλά και από την Πρόταση για τις ψηφιακές υπηρεσίες.

Ενώ το φαινόμενο της παραπληροφόρησης δεν είναι νέο, η σημερινή, ταχύτατη διάδοσή της, ειδικά μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης οφείλεται κατά κύριο λόγο στην ύπαρξη των λεγόμενων bots. Πρόκειται για ψεύτικους, αυτοματοποιημένους λογαριασμούς (software-controlled profiles), οι οποίοι μπορούν να δημοσιεύουν περιεχόμενο και να αλληλεπιδρούν, τόσο μεταξύ τους, όσο και με κανονικούς χρήστες μέσω μαζικής ενημέρωσης, όπως ακριβώς και οι πραγματικοί άνθρωποι. Αυτοί οι ψεύτικοι λογαριασμοί κατασκευάζουν περιεχόμενο παραπληροφόρησης και στοχεύουν στην διάδοσή του προς εκείνους που είναι πιο πιθανό να επηρεαστούν από το εν λόγω περιεχόμενο. Εκμεταλλεύονται την τάση των ανθρώπων να δίνουν προσοχή σε ό,τι φαίνεται δημοφιλές και να εμπιστεύονται τις πληροφορίες που λαμβάνουν μέσα στο κοινωνικό τους περιβάλλον. Τα παραδείγματα που έχουμε προέρχονται από την επιρροή που ασκούν αυτού του είδους οι αυτοματοποιημένοι

λογαριασμοί σε πολιτικές συζητήσεις κατά την διάρκεια εκλογών, αλλά και σε συζητήσεις σχετικά με την αποτελεσματικότητα του εμβολίου κατά της Covid-19.

Το παραπάνω φαινόμενο εντείνεται διαρκώς και εξαπλώνεται σε ολοένα και περισσότερες διαδικτυακές πλατφόρμες. Επομένως, η θεσμική αντιμετώπιση από μόνη της δεν αρκεί. Είναι απαραίτητη η εκτίμηση και η αξιολόγηση του σχετικού αντικτύπου των διαφορετικών μηχανισμών, μέσω των οποίων διαδίδεται η παραπληροφόρηση στο διαδίκτυο. Για παράδειγμα, εάν το πρόβλημα προκαλείται κυρίως από γνωστικούς περιορισμούς δεξιοτήτων (π.χ. οι χρήστες που δεν γνωρίζουν πώς ακριβώς λειτουργεί μία πλατφόρμα, ή πώς να διακρίνουν την αξιόπιστη πηγή πληροφόρησης), η λύση είναι στον «ψηφιακό γραμματισμό» (media literacy). Από την άλλη εάν το μέγεθος του προβλήματος οφείλεται στο γεγονός ότι κακόβουλοι χρήστες (malicious bots) δημιουργούν και διαδίδουν περιεχόμενο που συνιστά παραπληροφόρηση, είναι σημαντικό η επιστημονική κοινότητα να ασχοληθεί με αυτό.

Σύμφωνα με πρόσφατη έρευνα<sup>130</sup>, τα λεγόμενα bots διαδραματίζουν κύριο ρόλο στην διάδοση περιεχομένου χαμηλής αξιοπιστίας, καθώς χρησιμοποιούν κατά κύριο λόγο δύο μεθόδους χειραγώγησης: α) συμμετέχουν ενεργά στην ενίσχυση περιεχομένου που συνιστά παραπληροφόρηση κατά τα πρώτα κρίσιμα λεπτά διάδοσής του και β) στοχεύουν συγκεκριμένους χρήστες που μπορεί να επηρεαστούν, λαμβάνοντας υπ' όψιν τα σχόλια και τις δημοσιεύσεις τους. Οι χρήστες είναι ευάλωτοι σε αυτού του είδους τις τακτικές, υπό την έννοια ότι μπορεί να αναδημοσιεύουν άρθρα, ή άλλες δημοσιεύσεις, που στην πραγματικότητα συνιστούν χαμηλής αξιοπιστίας περιεχόμενο. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι η έντονη προώθηση δημοσιεύσεων με περιεχόμενο παραπληροφόρησης (τα λεγόμενα 'viral') συχνά ανακύπτει ως αποτέλεσμα της παραπάνω πρακτικής.

Σε τεχνικό επίπεδο, ένας τρόπος αντιμετώπισης της παραπάνω περίπτωσης θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της τεχνητής νοημοσύνης, με την χρήση δηλαδή αλγορίθμων μηχανικής μάθησης (machine learning algorithms), οι οποίοι θα εντοπίζουν τα κοινωνικά ρομπότ. Ωστόσο, πρόκειται για μία νομικά αβέβαιη πρακτική, δεδομένου ότι οι αλγόριθμοι, αφενός δεν είναι αλάνθαστοι και αφετέρου μπορεί να διακατέχονται από τις ίδιες προκαταλήψεις

---

<sup>130</sup> Shao, C., Ciampaglia, G. L., Varol, O., Yang, K. C., Flammini, A., & Menczer, F. (2018). The spread of low-credibility content by social bots. *Nature communications*, 9(1), 1-9, διαθέσιμο σε <https://www.nature.com/articles/s41467-018-06930-7>. (τελευταία πρόσβαση: 11/06/2022)

που χαρακτηρίζουν αυτόν που τους κατασκεύασε. Ένα λάθος θα μπορούσε να οδηγήσει στην απόσυρση περιεχομένου από πλατφόρμα, ενώ ο χρήστης που το ανήρτησε ήταν άνθρωπος και όχι «κοινωνικό ρομπότ». Άλλωστε, το ζητούμενο δεν είναι να απαντάμε σε κάθε νέα πρόκληση με περισσότερη «αυτοματοποίηση». Δεν είναι αυτονόητο ότι θα επιτρέπεται διαρκώς σε έναν υπολογιστή να αποφασίζει, αντί για τον άνθρωπο, απλώς και μόνο επειδή η τεχνολογία δίνει αυτήν την δυνατότητα<sup>131</sup>. Για τον λόγο αυτόν, υπάρχει ακόμα δισταγμός στην επιλογή τέτοιων μεθόδων και προτιμώνται ανθρωποκεντρικά μοντέλα. Είναι, ωστόσο, απαραίτητο να συνεχιστεί η έρευνα προς αυτήν την κατεύθυνση και να ενισχυθεί η συνεργασία μεταξύ των παρόχων και της επιστημονικής κοινότητας.

Εναλλακτικά, θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν τα λεγόμενα CAPTCHAs, δηλαδή μικρά τεστ ερωταπαντήσεων, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι ο χρήστης που προσπαθεί να εισέλθει σε μία ιστοσελίδα δεν είναι ρομπότ. Αυτή η μέθοδος χρησιμοποιείται ήδη από πολλές ιστοσελίδες, ενώ έχει αξιοποιηθεί και για την περίπτωση των ανεπιθύμητων e-mail. Θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν, ώστε να αποτρέπεται η περαιτέρω αναδημοσίευση περιεχομένου από κοινωνικά ρομπότ.

Είναι βέβαιο ότι υπάρχει ακόμα μεγάλο περιθώριο έρευνας και εξέλιξης στον τομέα αυτό. Σημείο – κλειδί αποτελεί η διεπιστημονική αλληλεπίδραση, αλλά και η αποτελεσματικότερη συνεργασία μεταξύ των επιστημόνων και των παρόχων, όπως ήδη απαιτείται από τα ευρωπαϊκά κείμενα.

### **3. Ο ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ**

Αναγκαίος όρος για την πρόοδο μίας δημοκρατικής κοινωνίας, αλλά και για την προσωπική εξέλιξη κάθε προσώπου είναι η διασφάλιση της άσκησης του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης. Εκτός από το άρθρο 11 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. που προαναφέρθηκε, το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης κατοχυρώνεται σε διεθνές επίπεδο στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ<sup>132</sup>.

---

<sup>131</sup> Waldman, E. (2018), 'The Marketplace of fake news', *U. Pa. J. Const. L.*, 20, 845, διαθέσιμο σε <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/upjcl20&div=29&id=&page=> (τελευταία πρόσβαση: 11/06/2022).

<sup>132</sup> **Άρθρο 10 ΕΣΔΑ:**

Η νομολογία εθνικών και υπερεθνικών δικαστηρίων παραδοσιακά επισημαίνει την θεμελιώδη σημασία του δικαιώματος. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, προερχόμενο από την άλλη μεριά του Ατλαντικού, αποτελεί η απόφαση *Whitney v. California* του Ανωτάτου Δικαστηρίου των Η.Π.Α., το οποίο ήδη από το 1927 αναφέρει ότι «η ελευθερία να σκέφτεσαι όπως θέλεις και να μιλάς όπως σκέφτεσαι είναι μέσα απαραίτητα για την ανακάλυψη και διάδοση της πολιτικής αλήθειας (...) χωρίς την ελευθερία του λόγου και του συνέρχεσαι ο διάλογος θα ήταν μάταιος (...) μεγαλύτερη απειλή για την ελευθερία είναι ένας απαθής λαός.». Από την εθνική νομολογία, ξεχωρίζουν αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας που επισημαίνουν ότι η ελευθερία της έκφρασης, από κοινού με τις ειδικότερες εκφάνσεις της, δηλαδή την ελευθερία του πληροφορείν και του πληροφορείσθαι, συνιστά αναγκαία προϋπόθεση για την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ατόμου, αλλά και συστατικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος<sup>133 134</sup>.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε κατέστη σαφές ότι ο προβληματισμός σχετικά με τον τρόπο διατήρησης της εύθραυστης ισορροπίας ανάμεσα στις προσπάθειες ρύθμισης του φαινομένου της παραπληροφόρησης και της άσκησης του δικαιώματος στην ελεύθερη έκφραση, διατρέχει όλες τις πρωτοβουλίες των θεσμικών φορέων της Ε.Ε. προς την κατεύθυνση της αντιμετώπισης του προβλήματος.

Ο προβληματισμός μπορεί να είναι διαχρονικός, αλλά οι υφιστάμενες τεχνολογικές δυνατότητες διάδοσης της πληροφορίας καθιστούν σήμερα πιο επιτακτική από ποτέ την ανάγκη εξεύρεσης απάντησης στα ερωτήματα που τίθενται, τα οποία συνδέονται τόσο με την ελευθερία της έκφρασης, όσο και με την αναγκαιότητα της πληροφόρησης για την

---

1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. Το παρόν άρθρον δεν κωλύει τα Κράτη από του να υποβάλωσι τας επιχειρήσεις ραδιοφωνίας, κινηματογράφου ή τηλεοράσεως εις κανονισμούς εκδόσεως αδειών λειτουργίας.

2. Η άσκησης των ελευθεριών τούτων, συνεπαγομένων καθήκοντα και ευθύνας δύναται να υπαχθή εις ωρισμένας διατυπώσεις, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις, προβλεπομένους υπό του νόμου και αποτελούντας αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την εθνικήν ασφάλειαν, την εδαφικήν ακεραιότητα ή δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, την προστασίαν της υπολήψεως ή των δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδισιν της κοινολογήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών ή την διασφάλισιν του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας.

<sup>133</sup> ΟΛΣτΕ 1901/2014 σκέψη 16 και ΟΛΣτΕ 3917/2015 σκέψη 17

<sup>134</sup> Πρεβεδούρου, Ευ. (2020), 'Ορόλος της πληροφόρησης στη σύγχρονη δημοκρατία και το φαινόμενο των ψευδών ειδήσεων', *De Jure*, αρ. 25, σ. 10-18.



εύρυθμη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος. Σε αυτό το πεδίο διεξάγεται πλέον η παραδοσιακή διαμάχη, ανάμεσα σε μία φιλελεύθερη και μία παρεμβατική θεωρία για την ελευθερία της έκφρασης.

### 3.1 ΤΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΟΣ (ΑΡΘΡΟ 10 ΕΣΔΑ)

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας, πολύ σύντομα αναφέρεται ότι βασική εκδήλωση του δικαιώματος αποτελεί η ελευθερία καθενός να διαδίδει την γνώμη του, πληροφορίες, ή ιδέες. Στο πεδίο προστασίας του υπάγεται και το επικοινωνιακό περιεχόμενο που διαδίδεται μέσω του ραδιοφώνου, της τηλεόρασης, του διαδικτύου, μέσω αποστολής μηνυμάτων SMS ή μέσω διαδικτυακής εφαρμογής σε κινητά τηλέφωνα, αλλά και η κατοχή server, ο οποίος μπορεί να χρησιμοποιείται για την λειτουργία ιστοσελίδας<sup>135</sup>.

Πρόκειται για ατομικό δικαίωμα που κατοχυρώνεται, θετικά, δεδομένου ότι αποτελεί βασικό μέσο για την αυτοπραγμάτωση του ατόμου, αλλά και αρνητικά, υπό την έννοια ότι τίθεται έναντι κάθε κρατικής, ή άλλης μορφής, θεσμοποιημένης ή μη εξουσίας και καταπίεσης (π.χ. ως τέτοια μπορεί να θεωρηθεί ακόμα και η «κοινή γνώμη»). Στόχος είναι η οριοθέτηση ενός ιδιωτικού χώρου, εντός του οποίου δεν υπάρχει καμία δυνατότητα παρέμβασης. Ταυτόχρονα, το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης είναι και πολιτικό, υπό την έννοια ότι αποτελεί προϋπόθεση του ελεύθερου δημοκρατικού διαλόγου και κατ' επέκταση του ελεύθερου σχηματισμού της βούλησης των πολιτών<sup>136</sup>.

Εκτός από το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης, στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ κατοχυρώνεται και το δικαίωμα στην ελεύθερη λήψη πληροφοριών (δικαίωμα του πληροφορείσθαι). Ως φορείς του δικαιώματος της ελευθερίας της πληροφόρησης θεωρούνται ουσιαστικά οι πάντες. Το δικαίωμα εκτείνεται εκτείνεται τόσο σε δημόσιες, όσο και σε ιδιωτικές πηγές πληροφόρησης, γεγονός που σημαίνει ότι δεν αποτελεί μόνο θεμελιώδη υποχρέωση του κράτους, αλλά έχει εφαρμογή και στις ιδιωτικές σχέσεις<sup>137</sup>.

---

<sup>135</sup> Στρατηλάτης, Κ. (2021), 'Άρθρο 10. Ελευθερία έκφρασης', σε Σαρμάς, Ι., Κοντιάδης, Ξ., Ανθόπουλος, Χ., ΕΣΔΑ, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, σ. 564-639

<sup>136</sup> Βλ. ό.π. Πρεβεδούρου, Ευ. (2020), σ. 11

<sup>137</sup> Βλ. ό.π. Πρεβεδούρου, Ευ. (2020), σ. 15

Τέλος, πρόκειται για σχετικό δικαίωμα, καθώς μπορεί να υπαχθεί σε περιορισμούς, σύμφωνα με τους όρους και τις προϋποθέσεις που τίθεται στην παράγραφο 2 του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ.

### **3.2 ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗ: ΑΠΟΤΕΛΕΙ Η ΔΙΑΔΟΣΗ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΠΑΡΑΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ, ΠΡΟΣΤΑΤΕΥΟΜΕΝΟ ΛΟΓΟ;**

Η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα φαίνεται πιο εύκολη στις Η.Π.Α., όπου η ελευθερία της έκφρασης κατέχει περίοπτη θέση στον αμερικανικό συνταγματισμό. Κατά την αμερικανική θεωρία, είναι σημαντικό να διαδίδονται οι πληροφορίες στην δημόσια σφαίρα, ώστε το κοινό να έχει την ευκαιρία να τις εκτιμήσει και να στοχαστεί πάνω σε αυτές. Υπό αυτήν την έννοια, η διάδοση περιεχομένου που συνιστά παραπληροφόρηση κατ' αρχήν επιτρέπεται<sup>138</sup>. Πρόκειται για την φιλελεύθερη θεωρία, σύμφωνα με την οποία η απαγόρευση της διάδοσης παραπληροφόρησης δεν συνάδει με την θεωρία του προσωπικού αυτοκαθορισμού. Η ελευθερία της έκφρασης, κατά την θεωρία αυτή, συνδέεται και με την αυτονομία της κρίσης του κοινού, του δικαίωματος δηλαδή να αξιολογεί την πληροφορία, χωρίς να δέχεται δεσμευτικές υποδείξεις και περιορισμούς ως προς τις αξιολογήσεις του. Όπως εύστοχα σημειώνει η Πρεβεδούρου<sup>139</sup>, στην αμερικανική κοινωνία τα fake news είναι το τίμημα που πρέπει να συνεχίσει να πληρώνει, προκειμένου να έχει μία ελεύθερη αγορά ιδεών, αλλά και την ευθύνη του αυτοκαθορισμού της.

Σύμφωνα με την ευρωπαϊκή αντίληψη, στην συγκρότηση της δημόσιας σφαίρας, αλλά και της ίδιας της προσωπικότητας του ατόμου, μπορούν να συμβάλουν μόνοι πληροφορίες που είναι ωφέλιμες για τον δημόσιο διάλογο. Επομένως, η περίπτωση της διάδοσης περιεχομένου που συνιστά παραπληροφόρηση έρχεται σε σύγκρουση με την εν λόγω αντίληψη<sup>140</sup>. Η Ε.Ε. αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στο δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης. Στην απόφαση *Handyside v. the United Kingdom*, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής: ΕΔΔΑ) έκρινε ότι το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης ισχύει, όχι μόνο για πληροφορίες ή ιδέες που γίνονται εύκολα αποδεκτές, θεωρούνται μη ενοχλητικές, ή αδιάφορες, αλλά και για εκείνες που θίγουν, προσβάλλουν, ενοχλούν, ή

---

<sup>138</sup> Σημειώνεται ότι στην υπόθεση *New York Times Co. v. Sullivan* κρίθηκε ότι η ελευθερία του λόγου, η οποία προστατεύεται σύμφωνα με την 1<sup>η</sup> Τροπολογία του αμερικανικού Συντάγματος, περιορίζει την εξουσία των δημόσιων αρχών να ασκήσουν δίωξη για δυσφήμιση.

<sup>139</sup> Βλ. ό.π. Πρεβεδούρου, Ευ. (2020), σ. 13

<sup>140</sup> Βλ. ό.π.

προκαλούν ανησυχία στο Κράτος, ή σε κάποιο τμήμα της κοινωνίας. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι κατοχυρώνεται ως ένα «υπερδικαίωμα», υπό την κάλυψη του οποίου μπορούν να διαδίδονται σκόπιμα, πληροφορίες που συνιστούν παραπληροφόρηση<sup>141</sup>.

Το ΕΔΔΑ δεν παρέχει σε όλες τις μορφές έκφρασης το ίδιο επίπεδο προστασίας. Κατά την αξιολόγηση των επεμβάσεων εθνικών νόμων στην ελευθερία της έκφρασης, το Δικαστήριο του Στρασβούργου εφαρμόζει τον έλεγχο τριών κριτηρίων: **1)** ο περιορισμός να προβλέπεται στον νόμο, **2)** να έχει αποδεκτή αιτιολογία και **3)** να είναι απαραίτητος σε μία δημοκρατική κοινωνία. Κατά τον έλεγχο του τρίτου κριτηρίου, το περιθώριο επέμβασης που παρέχεται στις εθνικές αρχές και εν συνεχεία η έκταση της αξιολόγησης που γίνεται από το ΕΔΔΑ διαφέρουν ανάλογα με την μορφή της έκφρασης που υφίσταται την νομοθετική επέμβαση. Στον πιο στενό έλεγχο υπόκεινται οι επεμβάσεις στην ελευθερία της έκφρασης εκλεγμένων αντιπροσώπων, καθώς το ΕΔΔΑ κατατάσσει τον πολιτικό λόγο στην κορυφή της ιεραρχίας. Το ίδιο ισχύει και για την ερευνητική δημοσιογραφία. Πιο ανεκτικό φαίνεται το ΕΔΔΑ ως προς τις επεμβάσεις στην ελευθερία της έκφρασης των καλλιτεχνών<sup>142</sup>, ενώ ως προς τα θέματα εμπορικού ενδιαφέροντος, καταλείπεται ευρύ περιθώριο εκτίμησης από το ΕΔΔΑ στις εθνικές αρχές<sup>143</sup>. Τέλος, στην περίπτωση της ρητορικής μίσους, το ΕΔΔΑ εκτιμά ότι δεν ανήκουν σε καμία περίπτωση στο προστατευτικό πεδίο του άρθρου 10 της ΕΣΔΑ, ή ότι το δικαίωμα ασκείται καταχρηστικά (άρθρο 17 ΕΣΔΑ)<sup>144</sup>.

Η παραπάνω κατηγοριοποίηση των μορφών έκφρασης από το ΕΔΔΑ αναπόφευκτα οδηγεί στο ερώτημα ως προς το εάν και σε ποιον βαθμό η διάδοση περιεχομένου που συνιστά παραπληροφόρηση μπορεί να ενταχθεί σε κάποια από τις παραπάνω κατηγορίες. Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι όσοι διαδίδουν σκόπιμα περιεχόμενο που συνιστά παραπληροφόρηση, στοχεύουν στο οικονομικό ή πολιτικό κέρδος και όχι στην συμμετοχή

---

<sup>141</sup> Φλώρου, Π. (2021), 'Ελευθερία έκφρασης και fake news με έμφαση στη νομολογία του ΕΔΔΑ', *ΔιΜΕΕ*, 1/2021, σ. 9-17

<sup>142</sup> Βλ. ό.π. Στρατηλάτης, Κ. (2021), σ. 593, όπου ενδεικτικά αναφέρεται η απόφαση Muller, στην οποία το ΕΔΔΑ εκτίμησε ότι η ποινική καταδίκη δημιουργού εικαστικών έργων, τα οποία απεικόνιζαν οργιαστικές παραστάσεις σε ανοιχτό χώρο, όπου είχε πρόσβαση το κοινό, αλλά και η δήμευση των έργων του ήταν συμβατές με το άρθρο 10.

<sup>143</sup> Βλ. ό.π. Στρατηλάτης, Κ. (2021), σ. 597, όπου επισημαίνει την απόφαση *Mouvement raelien Suisse*. Οι αστυνομικές και δημοτικές αρχές αρνήθηκαν σε θρησκευτικό κίνημα την ανάρτηση «πόστερ» με την χρήση πινακίδων που διατίθεντο για τέτοιους σκοπούς. Το ΕΔΔΑ έδωσε ευρύ περιθώριο εκτίμησης στις αρχές, εκτιμώντας ότι η μορφή έκφρασης του θρησκευτικού κινήματος ήταν μία οριακή περίπτωση που όμως συνδεόταν περισσότερο με τον εμπορικό, παρά με τον πολιτικό λόγο.

<sup>144</sup> Βλ. ό.π. Φλώρου, Π. (2021), σ. 12

τους στον δημόσιο διάλογο. Επομένως, θα έπρεπε να καταλείπεται ευρύ πεδίο εκτίμησης στις εθνικές αρχές, ως προς την αντιμετώπισή τους, όπως συμβαίνει και με τα ζητήματα εμπορικού ενδιαφέροντος. Δεν έχει δοθεί συγκεκριμένη απάντηση από το ΕΔΔΑ, ούτε από την επιστημονική κοινότητα. Αντιθέτως, εκφράζονται ανησυχίες ότι μία τέτοια κατάταξη θα δημιουργούσε κινδύνους για μορφές προστατευόμενης πολιτικής έκφρασης. Σε αυτό συνηγορεί η σύγχυση που επικρατεί ως προς τι τελικά ορίζεται ως παραπληροφόρηση και ποιο ακριβώς περιεχόμενο επιδιώκεται να ρυθμιστεί<sup>145</sup>. Ούτε ο τρόπος αντιμετώπισης της ρητορικής μίσους από το ΕΔΔΑ φαίνεται να αρμόζει στην περίπτωση της σκόπιμης παραπληροφόρησης. Το άρθρο 17 της ΕΣΔΑ<sup>146</sup> σχετικά με την κατάχρηση δικαιώματος εφαρμόζεται όταν προκύπτει πέραν πάσης αμφιβολίας ότι γίνεται επίκληση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης για σκοπούς αντίθετους με τις αξίες της ΕΣΔΑ. Η ρητορική μίσους είναι μία τέτοια περίπτωση. Η σκόπιμη διάδοση παραπληροφόρησης, όμως, δεν είναι εύκολο να θεμελιωθεί. Επομένως, είναι αμφίβολο εάν το ΕΔΔΑ θα χρησιμοποιούσε το άρθρο 17 σε μία τέτοια περίπτωση.

Η νομολογία του ΕΔΔΑ ειδικά ως προς την διάδοση περιεχομένου που συνιστά παραπληροφόρηση είναι περιορισμένη. Τρεις αποφάσεις σχετικές με το ζήτημα αφορούν διάταξη του εκλογικού νόμου της Πολωνίας, σύμφωνα την οποία οι υποψήφιοι των εκλογών μπορούν να αιτηθούν από το Δικαστήριο να κρίνει μέσα σε 24 ώρες εάν το περιεχόμενο που δημοσιεύτηκε αποτελεί αναληθή πληροφορία και να απαγορεύσει την περαιτέρω διάδοσή του. Πιο χαρακτηριστική είναι η απόφαση *Brzezinski v. Poland*. Ο *Brzezinski*, υποψήφιος για τις δημοτικές εκλογές του 2006 δημοσίευσε σημείωμα, με πληροφορίες και κρίσεις σχετικά με τα μέλη της απερχόμενης δημοτικής αρχής. Ο Δήμαρχος και ένας εκ των δημοτικών συμβούλων προσέφυγαν στο Δικαστήριο, το οποίο κατά την παραπάνω διαδικασία έκρινε το σημείωμα ως «αναληθές» και «κακόβουλο» και απαγόρευσε την περαιτέρω κυκλοφορία του και επέβαλε πρόστιμο στον *Brzezinski*. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του

---

<sup>145</sup> Katsirea, I. (2019), ' "Fake news": reconsidering the value of untruthful expression in the face of regulatory uncertainty', *Journal of Media Law*, διαθέσιμο σε <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17577632.2019.1573569?journalCode=tjml20> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022), ομοίως και ό.π. Φλώρου, Π. (2021), σ. 17

<sup>146</sup> **Άρθρο 17 ΕΣΔΑ:**

Ουδεμία διάταξις της παρούσης Συμβάσεως δύναται να ερμηνευθή ως επαγομένη δι' έν Κράτος, μίαν ομάδα ή έν άτομον οιονδήποτε δικαίωμα όπως επιδοθή εις δραστηριότητα ή εκτελέση πράξεις σκοπούσας εις την καταστροφήν των δικαιωμάτων ή ελευθεριών, των αναγνωρισθέντων εν τη παρούση Συμβάσει, ή εις περιορισμούς των δικαιωμάτων και ελευθεριών τούτων μεγαλυτέρων των προβλεπομένων εν τη ρηθείση Συμβάσει.

άρθρου 10 της ΕΔΔΑ, καθώς η κρίση του πολωνικού Δικαστηρίου περί της αναλήθειας του σημειώματος δεν ήταν επαρκώς αιτιολογημένη. Η εν λόγω απόφαση είναι η πρώτη στην οποία το ΕΔΔΑ χρησιμοποίησε τον όρο «fake news», ενώ ούτε ο Brzezinski, ούτε η πολωνική κυβέρνηση είχαν συμπεριλάβει τον όρο στους ισχυρισμούς τους<sup>147</sup>.

Επιπλέον, στην κρίση του επί της υπόθεσης *Salon v. Ukraine*, που αφορά στην διάδοση περιεχομένου παραπληροφόρησης για υποψήφιο προεδρικών εκλογών, το ΕΔΔΑ δέχτηκε ότι κατά το άρθρο 10 δεν απαγορεύεται η διάδοση πληροφοριών που έλαβε κάποιος, ακόμα και αν αυτός έχει βάσιμες υποψίες ότι οι πληροφορίες δεν είναι αληθείς. Σύμφωνα με το ΕΔΔΑ, τυχόν αντίθετη κρίση θα αποστερούσε από τα άτομα το δικαίωμα να εκφράζουν ελεύθερα τις απόψεις τους, θέτοντας αδικαιολόγητο περιορισμό στην ελευθερία της έκφρασης. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ κατέληξε στην παραπάνω κρίση, συνεκτιμώντας ότι ο προσφεύγων είχε λάβει από άλλους τις πληροφορίες και δεν γνώριζε ότι δεν ήταν αληθείς. Ίσως η απόφασή του να ήταν διαφορετική εάν επρόκειτο για σκόπιμη διάδοση των αναληθών πληροφοριών<sup>148</sup>.

Επιπλέον, όπως εύστοχα σημειώνει η Φλώρου<sup>149</sup>, είναι σημαντικό να εξεταστεί και η δυνατότητα θεμελίωσης ευθύνης των παρόχων υπηρεσιών στο διαδίκτυο, σε περίπτωση διάδοσης από τρίτους περιεχομένου που συνιστά παραπληροφόρηση. Αυτό είναι κρίσιμο κυρίως ενόψει και της Πρότασης για τις ψηφιακές υπηρεσίες, στόχος της οποίας είναι ακριβώς η ανάληψη μεγαλύτερης ευθύνης από τους παρόχους. Οι ανησυχίες που εκφράζονται αφορούν κυρίως στην πιθανότητα ύπαρξης φαινομένων λογοκρισίας στο περιεχόμενο που θα αναρτούν οι χρήστες, καθώς ο φόβος της ευθύνης ίσως ωθήσει τους παρόχους σε αποφάσεις απόσυρσης ακόμα και νόμιμου περιεχομένου. Στην απόφαση *Delfi AS v. Estonia*, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το μέτρο που ελήφθη από την Κυβέρνηση της Εσθονίας σε βάρος ειδησεογραφικής ιστοσελίδας της χώρας, για σχόλια χρηστών ως απάντηση σε άρθρο ειδήσεων που δημοσίευσε η ιστοσελίδα, ήταν αναγκαίο σε μία δημοκρατική κοινωνία. Η

---

<sup>147</sup>Strasbourg Observers, 'Brzezinski v. Poland: Fine over false information during election campaign violated article 10', διαθέσιμο σε <https://strasbourgobservers.com/2019/08/08/brzezinski-v-poland-fine-over-false-information-during-election-campaign-violated-article-10/> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022)

<sup>148</sup> Βλ. ό.π. Φλώρου, Π. (2021), σ. 13

<sup>149</sup> Βλ. ό.π. Φλώρου, Π. (2021), σ. 17

απόφαση επικρίθηκε για λόγους που αφορούν σε περιορισμό του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης.

Από τα παραπάνω παρατηρείται ότι το ζήτημα της παραπληροφόρησης και ο προβληματισμός σχετικά με το εάν αποτελεί ή όχι προστατευόμενη μορφή έκφρασης έχει απασχολήσει το ΕΔΔΑ μόνο αποσπασματικά. Η περίπτωση κρίσης επί του πολωνικού εκλογικού νόμου αναδεικνύει το πρόβλημα της συμβατότητας ή μη των εθνικών νομοθεσιών που στοχεύουν στην αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης με το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης. Από την άλλη, η υπόθεση *Salon v. Ukraine* επιβεβαιώνει αυτό που σημειώθηκε ήδη από την αρχή της παρούσας, ότι δηλαδή η χωρίς πρόθεση διάδοση περιεχομένου που συνιστά παραπληροφόρηση δεν μπορεί και δεν πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο ρύθμισης, τουλάχιστον σε επίπεδο εθνικής νομοθεσίας. Τέλος, το βασικό συμπέρασμα είναι ότι αυτήν την στιγμή, η διάδοση περιεχομένου που συνιστά παραπληροφόρηση δεν είναι ασφαλές να ενταχθεί σε καμία από τις παραπάνω κατηγορίες έκφρασης που προστατεύονται από το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ. Το πιο ασφαλές είναι σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση να σταθμίζεται η βλάβη που μπορεί να προκαλεί η τυχόν διάδοση παραπληροφόρησης και να αξιολογείται από το ΕΔΔΑ με βάση τα τρία παραδοσιακά κριτήρια.

### **3.3 Η ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΜΕΤΑΔΟΣΗΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ ΡΩΣΙΚΩΝ Μ.Μ.Ε. ΣΤΗΝ Ε.Ε.**

Στις 27 Φεβρουαρίου, η Πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου Ούρσουλα Φον ντερ Λάιεν προέβη σε σκληρή ανακοίνωση, σύμφωνα με την οποία *«θα απαγορεύσουμε εντός της Ε.Ε. την αναμετάδοση των μέσων μαζικής ενημέρωσης του Κρεμλίνου. Τα κρατικά μέσα ενημέρωσης Russia Today και Sputnik δεν θα μεταδίδουν πλέον τα ψέματά τους, προκειμένου να δικαιολογήσουν τον πόλεμο του Πούτιν και να σπείρουν τον διχασμό στην Ένωση. Θα χρησιμοποιήσουμε εργαλεία για να απαγορεύσουμε την τοξική και επιβλαβή παραπληροφόρηση που διαδίδουν στην Ευρώπη»*<sup>150</sup>.

---

<sup>150</sup> Voorhoof, D. (2022), 'EU silences Russian state media: a step in the wrong direction', The International Forum for Responsible Media, 8 Μαΐου, διαθέσιμο σε <https://biblio.ugent.be/publication/8755115/file/8755122.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022)

Στις αρχές Μαρτίου του 2022 το Συμβούλιο της Ε.Ε. εξέδωσε την υπ' αριθμ. 2022/351 Απόφαση<sup>151</sup> και τον υπ' αριθμ. 2022/350 Κανονισμό<sup>152</sup> «σχετικά με περιοριστικά μέτρα λόγω ενεργειών της Ρωσίας που αποσταθεροποιούν την κατάσταση στην Ουκρανία». Με τα εν λόγω νομοθετήματα απαγορεύτηκε η ραδιοηλεκτρονική μετάδοση, η παροχή δυνατότητας ραδιοηλεκτρονικής μετάδοσης, ή η διευκόλυνση, ή η με άλλο τρόπο συμβολή στην ραδιοηλεκτρονική μετάδοση οποιουδήποτε περιεχομένου από τα ρωσικά μέσα ενημέρωσης Russia Today (RT English, RT UK, RT Germany, RT France, RT Spanish) και Sputnik. Η Ε.Ε., δηλαδή, στα πλαίσια επιβολής κυρώσεων στην Ρωσία λόγω της στρατιωτικής εισβολής της τελευταίας στην Ουκρανία, απαγόρευσε την με κάθε τρόπο αναμετάδοση περιεχομένου από τα παραπάνω ρωσικά Μ.Μ.Ε. εντός της επικράτειάς της. Είναι χαρακτηριστικό ότι στα πλαίσια της απαγόρευσης, απαιτείται ακόμη και από τις διαδικτυακές πλατφόρμες να αποσύρουν περιεχόμενο, προερχόμενο από τα παραπάνω μέσα, το οποίο μπορεί να αναδημοσιεύεται από τους χρήστες της εκάστοτε πλατφόρμας<sup>153</sup>.

Στα παραπάνω νομοθετικά κείμενα, το Συμβούλιο της Ε.Ε. εντόπισε δύο αιτίες για την παραπάνω απαγόρευση, την προπαγάνδα και την παραπληροφόρηση. Επισημαίνει ότι τα μέτρα λαμβάνονται για την προστασία των πολιτών της Ε.Ε. και εκτιμά ότι πρόκειται για αναγκαίο περιορισμό του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 11 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε., δεδομένης της σοβαρότητας της κατάστασης και των ενεργειών της Ρωσίας που αποσταθεροποιούν την κατάσταση στην Ουκρανία. Τέλος, επισημαίνει ότι το μέτρο θα διατηρηθεί σε ισχύ έως το τέλος της επίθεσης κατά της Ουκρανίας.

Η Ευρωπαϊκή Ομοσπονδία Δημοσιογράφων αντιτάχθηκε αμέσως στο παραπάνω μέτρο, δηλώνοντας ότι «η λογοκρισία είναι λανθασμένος τρόπος αντιμετώπισης της

---

<sup>151</sup> The Council of the European Union (2022), Council Decision (CFSP) 2022/351 of 1 March 2022 amending Decision 2014/512/CFSP concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine, διαθέσιμη σε ελληνικά και αγγλικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022D0351&from=EL> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022)

<sup>152</sup> The Council of the European Union (2022), Council Regulation (EU) 2022/350 of 1 March 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine διαθέσιμο σε ελληνικά και αγγλικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32022R0350> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022)

<sup>153</sup> Popovic, I. (2022), 'The EU Ban of RT and Sputnik: Concerns regarding Freedom of Expression', *EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law*, διαθέσιμο σε <https://www.ejiltalk.org/the-eu-ban-of-rt-and-sputnik-concerns-regarding-freedom-of-expression/> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022)

παραπληροφόρησης». Το RT France αιτήθηκε από το Γενικό Δικαστήριο την λήψη ασφαλιστικών μέτρων αναστολής της παραπάνω απαγόρευσης, αλλά το Δικαστήριο απέρριψε την αίτηση θεωρώντας ότι δεν συντρέχει η προϋπόθεση του κατεπείγοντος. Μεταξύ άλλων, το RT France επικαλέστηκε παραβίαση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, σύμφωνα με το άρθρο 11 του Χάρτη. Ωστόσο, το Γενικό Δικαστήριο εκτίμησε ότι δεν συντρέχει περίπτωση σοβαρής και ανεπανόρθωτης βλάβης, ώστε να δικαιολογείται η λήψη ασφαλιστικών μέτρων<sup>154</sup>. Σημειώνεται, βέβαια, ότι σε αντίστοιχη περίπτωση το ΕΔΔΑ διέταξε την ρωσική κυβέρνηση να απέχει από κάθε ενέργεια παρεμπόδισης μετάδοσης της ειδησεογραφικής πλατφόρμας Novaya Gazeta. Το ΕΔΔΑ, δηλαδή, έκρινε ότι υπήρχε κίνδυνος ανεπανόρθωτης βλάβης στην άσκηση του δικαιώματος ελευθερίας της έκφρασης από το μέτρο απαγόρευση μετάδοσης του περιεχομένου της εν λόγω πλατφόρμας. Κατά τον Voorhoof<sup>155</sup>, η παραπάνω διαφοροποίηση αναδεικνύει ότι το Γενικό Δικαστήριο της Ε.Ε. δεν συμμερίζεται τις ανησυχίες του ΕΔΔΑ σε σχέση με τις συνέπειες που μπορεί να έχει η λήψη μέτρων απαγόρευσης μετάδοσης μέσω ενημέρωσης.

Είναι η πρώτη φορά που η Ε.Ε. λαμβάνει ένα τέτοιο μέτρο. Η αναγκαιότητα και η αναλογικότητά του θα κριθεί από τα αρμόδια Δικαστήρια. Ωστόσο, ήδη εκφράζονται ανησυχίες που θα πρέπει να ληφθούν σοβαρά υπ' όψιν.

Αρχικά, η προπαγάνδα υπέρ του πολέμου απαγορεύεται, σύμφωνα με το άρθρο 20 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα<sup>156</sup>, το οποίο έχει υπογραφεί από σχεδόν όλα τα κράτη και αποτελεί διεθνές δίκαιο, οπότε, ως τέτοιο, είναι δεσμευτικό για την Ε.Ε. Επομένως, το μέτρο που έλαβε η Ε.Ε. θα μπορούσε κατ' αρχήν να θεωρηθεί ότι είναι νόμιμο. Ωστόσο, σύμφωνα με το σχόλιο 34 της Επιτροπής Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, τυχόν περιορισμοί του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, στηριζόμενοι στο άρθρο 20 του Διεθνούς Συμφώνου, θα πρέπει να αιτιολογούνται πλήρως και να βρίσκονται σε πλήρη συμφωνία με το άρθρο 19<sup>157</sup> του ίδιου Συμφώνου, στο οποίο κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην

---

<sup>154</sup> Βλ. ό.π. Voorhoof, D. (2022),

<sup>155</sup> Βλ. ό.π., υποσ. 140

<sup>156</sup> **Άρθρο 20 Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα:**

1. Κάθε προπαγάνδα υπέρ του πολέμου απαγορεύεται από το νόμο.  
2. Κάθε επίκληση εθνικού, φυλετικού ή θρησκευτικού μίσους, που αποτελεί υποκίνηση διακρίσεων, εχθρότητας ή βίας απαγορεύεται από το νόμο.

<sup>157</sup> **Άρθρο 19 Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα:**

1. Κανείς δεν πρέπει να υπόκειται σε διακριτική μεταχείριση και να παρενοχλείται για τις απόψεις του.



ελευθερία της έκφρασης και προβλέπεται ότι οι τυχόν περιορισμοί σε αυτό πρέπει να προβλέπονται με σαφήνεια από το νόμο και να είναι απαραίτητοι για το σεβασμό των δικαιωμάτων ή της υπόληψης των άλλων και για την προστασία της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας ή των χρηστών ηθών. Καμία τέτοια αιτιολογία δεν περιλαμβάνεται στην αιτιολογική έκθεση του Κανονισμού που εξέδωσε το Συμβούλιο της Ε.Ε. Αντιθέτως, η γενική αναφορά σε «προπαγανδιστικές ενέργειες» και διάδοση παραπληροφόρησης από τα ρωσικά μέσα δεν αρκεί για να δικαιολογήσει την καθολική απαγόρευση αναμετάδοσης του περιεχομένου τους στην Ε.Ε. Πολλώ δε μάλλον όταν η τεχνολογία παρέχει τα μέσα για την αντιμετώπιση τέτοιων φαινομένων με λιγότερο επεμβατικό τρόπο, όπως για παράδειγμα την επισήμανση (labelling) του περιεχομένου που μπορεί να συνιστά προπαγάνδα ή παραπληροφόρηση<sup>158</sup>. Επομένως, υπάρχουν βάσιμες υποψίες ότι η συγκεκριμένη ενέργεια της Ε.Ε. αντίκειται στο Διεθνές Δίκαιο Προστασίας Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Η παραπάνω διαπίστωση επιρρωνύεται και από το γεγονός ότι η συγκεκριμένη απαγόρευση παραβιάζει το δικαίωμα των πολιτών της Ε.Ε. στην πληροφόρηση, το οποίο, όπως είδαμε κατοχυρώνεται κατ' αρχήν στο άρθρο 10 της ΕΣΔΑ. Οι τελευταίοι αποκλείονται από την δυνατότητα να αντιληφθούν, κατά την δική τους κρίση, εάν τα ρωσικά μέσα Sputnik και RT διαδίδουν προπαγανδιστικό περιεχόμενο ή περιεχόμενο που μπορεί να συνιστά παραπληροφόρηση. Επιπλέον, σύμφωνα με διευκρινιστικό έγγραφο της Ε.Ε. σχετικά με την εφαρμογή του Κανονισμού ακόμα και οι δημοσιογράφοι που αναφέρονται σε δημοσιεύματα των δύο ρωσικών μέσων, με σκοπό όχι απλώς να ενημερώσουν το κοινό για το περιεχόμενο

---

2. Κάθε πρόσωπο έχει δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης. Το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει την ελευθερία της αναζήτησης, της λήψης και της μετάδοσης πληροφοριών και απόψεων κάθε είδους, ανεξαρτήτως συνόρων, προφορικά, γραπτά, σε έντυπα, σε κάθε μορφή τέχνης ή με κάθε άλλο μέσο της επιλογής του.

3. Η άσκηση των δικαιωμάτων, που προβλέπονται στην παράγραφο 2 του άρθρου αυτού, συνεπάγεται ειδικά καθήκοντα και ευθύνες.

Μπορεί, επομένως, να υπόκειται σε ορισμένους περιορισμούς, οι οποίοι όμως πρέπει να προβλέπονται με σαφήνεια από το νόμο και να είναι απαραίτητοι: α. Για το σεβασμό των δικαιωμάτων ή της υπόληψης των άλλων β. Για την προστασία της εθνικής ασφάλειας, της δημόσιας τάξης, της δημόσιας υγείας ή των χρηστών ηθών.

<sup>158</sup> Alkiviadou, N. (2022), 'Banning Russia Today and Sputnik in Europe is a bad idea', *Human Rights Here*, 15 Απριλίου, διαθέσιμο σε <https://www.humanrightshere.com/post/banning-russia-today-and-sputnik-in-europe-is-a-bad-idea> (τελευταία πρόσβαση 10/06/2022) / Ομοίως και ό.π. Voorhoof, D. (2022), Porovic, I. (2022),

των εν λόγω μέσων, αλλά στην πραγματικότητα να αναμεταδώσουν τις ειδήσεις που αναρτώνται σε αυτά, θεωρείται ότι παραβιάζουν τον Κανονισμό<sup>159</sup>.

Τέλος, εκφράζονται ανησυχίες για το αρνητικό προηγούμενο που μπορεί να δημιουργήσει η αυθαίρετη και χωρίς επαρκή αιτιολόγηση, λήψη του συγκεκριμένου μέτρου από την Ε.Ε. Η εν λόγω ενέργεια της Ε.Ε. θα μπορούσε πολύ εύκολα να χρησιμοποιηθεί ως δικαιολογητική βάση παρόμοιων δράσεων από αυταρχικά καθεστάτα στο μέλλον. Άλλωστε, καλό είναι να γνωρίζουμε ότι μόλις μερικές μέρες μετά την επιβολή του ως άνω μέτρου στα ρωσικά μέσα, η Ρωσία προχώρησε στην απαγόρευση πρόσβασης στους πολίτες της χώρας στο Facebook, το Twitter, το YouTube και άλλα «δυτικά» μέσα, με την αιτιολογία ότι διαδίδουν ψευδείς ειδήσεις σχετικά με τον πόλεμο στην Ουκρανία. Ταυτόχρονα, τροποποίησε την διοικητική και ποινική της νομοθεσία, με την πρόβλεψη διοικητικών προστίμων, αλλά και ποινών φυλάκισης σε όσους επικρίνουν, ή διαδίδουν ψευδείς ειδήσεις σχετικά με τις ένοπλες δυνάμεις της Ρωσίας και τις στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Ουκρανία<sup>160</sup>.

Συμπερασματικά, δικαίως εκφράζονται ανησυχίες σε σχέση με το μέτρο καθολικής απαγόρευσης αναμετάδοσης των ρωσικών μέσων Russia Today και Sputnik. Η επιβολή της συγκεκριμένης απαγόρευσης φαίνεται ασυνεπής σε σχέση με την, έως σήμερα, προσεκτική στάση της Ε.Ε. στο ζήτημα της διασφάλισης της εύθραυστης ισορροπίας ανάμεσα στις προσπάθειες ρύθμισης της παραπληροφόρησης και ακώλυτης άσκησης του δικαιώματος στην ελευθερία έκφρασης, μετάδοσης και λήψης πληροφοριών. Η ίδια η Ε.Ε. διακήρυττε, στο ευρωπαϊκό σχέδιο δράσης για την δημοκρατία, την ανάγκη ενίσχυσης της ελευθερίας και της πολυφωνίας των μέσων ενημέρωσης, τα οποία «είναι καίριας σημασίας για την δημοκρατία μας και κατοχυρώνονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.». Περαιτέρω, η Ε.Ε. αποδεικνύεται ασυνεπής και σε σχέση με την θεώρησή της για την παραπληροφόρηση ως επιβλαβούς, αλλά όχι παράνομου περιεχομένου, η οποία διατρέχει όλες τις ρυθμιστικές της πρωτοβουλίες. Στην περίπτωση αυτή, η Ε.Ε. προχώρησε στην επιβολή ενός μέτρου καθολικής απαγόρευσης μετάδοσης περιεχομένου, το οποίο δεν είναι απαραίτητα παράνομο. Εύλογα, λοιπόν, ανακύπτει το ερώτημα εάν στόχος της Ε.Ε. είναι πράγματι η διασφάλιση της προστασίας των πολιτών της από την «προπαγάνδα και την παραπληροφόρηση των ρωσικών μέσων, ή εάν η επιβολή του μέτρου είναι απλώς μία

---

<sup>159</sup> Βλ. ό.π. Voorhoof, D. (2022)

<sup>160</sup> Βλ. ό.π. Alkiviadou, N. (2022), Voorhoof, D. (2022), Popovic, I. (2022),

αντίδραση στις επί έτη ενέργειες και επιθέσεις παραπληροφόρησης της Ρωσίας εναντίον των κρατών - μελών της Ε.Ε.

Τέλος, πρόκειται για ένα μέτρο περιορισμένης χρονικής ισχύος, καθώς ο Κανονισμός προβλέπει ότι η επιβολή του θα λήξει μετά το τέλος του πολέμου και μέχρι να σταματήσει η διάδοση προπαγάνδας από τα ρωσικά μέσα εναντίον των κρατών – μελών της Ε.Ε. Ωστόσο, ο κίνδυνος δημιουργίας αρνητικού προηγούμενου παραμένει, καθώς, όπως έχει αποδείξει η ιστορία, τα μέτρα που επιβάλλονται ως απάντηση σε καταστάσεις ανάγκης, έχουν συχνά την τάση να παραμένουν ή να επανέρχονται σε ισχύ και μετά το πέρας της εν λόγω κατάστασης<sup>161</sup>.

## ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η παραπληροφόρηση είναι ένα φαινόμενο με σταθερή και διαχρονική παρουσία. Οι υφιστάμενες τεχνολογικές δυνατότητες και κυρίως η δυνατότητα ταχείας διάδοσης της πληροφορίας μέσω του διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης έχουν προσδώσει νέα διάσταση στο φαινόμενο.

Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης γίνονται σημαντικές προσπάθειες και λαμβάνονται διαρκώς νέες πρωτοβουλίες για την ρύθμιση του προβλήματος. Ωστόσο, η ασάφεια ως προς την έννοια του όρου δημιουργεί σημαντικές δυσκολίες, οι οποίες δεν φαίνεται να επιλύονται άμεσα. Η ολοένα αυξανόμενη χρήση του αδόκιμου όρου «fake news», μάλλον υπονομεύει την όποια προσπάθεια εξεύρεσης λύσης. Κατά συνέπεια, επικρατεί σύγχυση σε σχέση με το ποιο ακριβώς περιεχόμενο μπορεί να συνιστά παραπληροφόρηση και κατ' επέκταση σε σχέση με τον τρόπο ρύθμισης αυτού του περιεχομένου. Οι θεσμικές πρωτοβουλίες της Ε.Ε. ξεκίνησαν από την υιοθέτηση ενός τρόπου αντιμετώπισης στηριζόμενου στην «διάθεση» αυτορρύθμισης της εκάστοτε διαδικτυακής πλατφόρμας. Δεν επέφερε σημαντικά αποτελέσματα. Η Πρόταση πράξης για τις ψηφιακές υπηρεσίες, αν και δεν αναφέρεται ρητά στην ρύθμιση της παραπληροφόρησης, φιλοδοξεί να συμβάλει στην αντιμετώπιση του φαινομένου. Υποκρύπτει, όμως, κινδύνους για την άσκηση του δικαιώματος ελευθερίας της έκφρασης, δεδομένου ότι προβλέπει την δυνατότητα των παρόχων να αποσύρουν «παράνομο» περιεχόμενο, υπό την απειλή κυρώσεων εάν δεν το κάνουν. Είναι, όμως, ο πάροχος αρμόδιος και ικανός να κρίνει ποιο περιεχόμενο είναι παράνομο; Και πώς αυτό θα

---

<sup>161</sup> Βλ. ό.π. Voorhoof, D. (2022)

εφαρμοστεί στην περίπτωση της παραπληροφόρησης, η οποία δεν συνιστά παράνομο περιεχόμενο, κατά τον ορισμό που έχει υιοθετήσει η ίδια η Ε.Ε.; Δεν έχει δοθεί ακόμα απάντηση στα παραπάνω ερωτήματα, τα οποία συνδέονται άμεσα με το πρόβλημα της ασαφούς οριοθέτησης του φαινομένου της παραπληροφόρησης.

Ταυτόχρονα, τα κράτη – μέλη της Ε.Ε. ακολουθούν την δική τους πρακτική, υιοθετώντας σε μεγάλο βαθμό νόμους, σύμφωνα με τους οποίους η διάδοση περιεχομένου που συνιστά παραπληροφόρηση θεωρείται ποινικό αδίκημα, με προφανείς συνέπειες για την ακώλυτη άσκηση του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης. Το ΕΔΔΑ δεν έχει ακόμα ξεκάθαρη θέση επί του ζητήματος, καθώς η νομολογία του ειδικά ως προς αυτό το θέμα της παραπληροφόρησης είναι αποσπασματική και δεν παρέχει ασφαλή συμπεράσματα, αναφορικά με τον τρόπο ρύθμισης του φαινομένου. Τα τεχνολογικά επιτεύγματα βοηθούν σημαντικά και είναι απολύτως απαραίτητα για την αποτελεσματική καταπολέμηση του φαινομένου. Απαιτείται, όμως, ισχυρή συνεργασία όλων των ενδιαφερόμενων μερών, τόσο της επιστημονικής κοινότητας, όσο και των παρόχων στο διαδίκτυο.

Επομένως, είναι εφικτή η αποτελεσματική αντιμετώπιση της παραπληροφόρησης; Κατ' αρχήν, θα ήταν ουτοπική η θεώρηση ότι το φαινόμενο μπορεί να εξαλειφθεί πλήρως. Το ζητούμενο είναι να περιοριστεί, ώστε να περιοριστούν και οι συνέπειές του. Στην παρούσα φάση και μέχρι την εξάλειψη της σύγχυσης σχετικά με την οριοθέτηση του προβλήματος, ίσως τα αυτορρυθμιστικά μοντέλα του Κώδικα Δεοντολογίας να είναι ο πιο ασφαλής δρόμος αντιμετώπισης, ειδικά ενόψει της θέσης σε ισχύ της Πρότασης για τις ψηφιακές υπηρεσίες, η οποία περιέχει προβλέψεις στενότερης εποπτείας της εφαρμογής του ισχύοντα Κώδικα. Αυτό γιατί, αποφεύγονται οι λεγόμενες «παράπλευρες συνέπειες» (chilling effects), δεδομένου ότι οι πλατφόρμες δεν θα βρίσκονται υπό την «απειλή» κυρώσεων, η οποία θα τις οδηγούσε πιθανότατα σε εσφαλμένες αποφάσεις «λογοκρισίας» του περιεχομένου που αναρτάται από τους χρήστες. Παράλληλα, καλό θα ήταν να αποφεύγονται νομοθετικές διαδικασίες ποινικοποίησης ή επιβολής περιορισμών σε περιεχόμενο που συνιστά παραπληροφόρηση, καθώς τέτοιου είδους προβλέψεις πολύ εύκολα γίνονται αντικείμενο εκμετάλλευσης και αυθαιρεσίας από του κυβερνώντες.

Πάντως, ακόμα και αν όλα τα παραπάνω λειτουργήσουν στον ιδανικό βαθμό, το φαινόμενο της παραπληροφόρησης δεν θα αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά και μακροπρόθεσμα εάν οι ίδιοι οι πολίτες δεν αναπτύξουν τους κατάλληλους μηχανισμούς αντίληψης και κριτικής

ικανότητας, ώστε να είναι σε θέση να λαμβάνουν τεκμηριωμένες αποφάσεις. Είναι επομένως σημαντικό να προωθούνται δράσεις και τρόποι «ψηφιακής εκπαίδευσης» ή «γραμματισμού στα μέσα ενημέρωσης» (media literacy). Κάθε πολίτης πρέπει να αντιλαμβάνεται ότι μπορεί να συνεισφέρει από την πλευρά του στην καταπολέμηση της παραπληροφόρησης. Οι πολίτες έχουν την δυνατότητα να ελέγχουν τις πληροφορίες προτού τις κοινοποιήσουν, να κατανοούν ποιος βρίσκεται πίσω από αυτές, γιατί οι πληροφορίες διανεμήθηκαν στους ίδιους και κατά πόσον είναι αξιόπιστες. Επομένως, η εκπαίδευση και η κατάρτιση στα ψηφιακά μέσα είναι ζωτικής σημασίας για την αποτελεσματική καταπολέμηση του φαινομένου της παραπληροφόρησης, και κατ' επέκταση για την διασφάλιση του αξιόπιστου δημοσίου διαλόγου και των αξιών της δημοκρατικής κοινωνίας. Άλλωστε, δεν μπορεί να υπάρξει ελευθερία για μία κοινωνία που δεν διαθέτει τις πληροφορίες με τις οποίες μπορεί να εντοπίσει τα ψέματα<sup>162</sup>.

---

<sup>162</sup> Lippmann, W. (1920), *Liberty and the News*, New York: Harcourt, Brace and Howe, σ. 71

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

### I. ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Alkiviadou, N. (2022), 'Banning Russia Today and Sputnik in Europe is a bad idea', Human Rights Here, 15 Απριλίου, διαθέσιμο σε <https://www.humanrightshere.com/post/banning-russia-today-and-sputnik-in-europe-is-a-bad-idea> (τελευταία πρόσβαση 10/06/2022)

Allcott, H., Gentzkow, M. (2017). 'Social media and fake news in the 2016 election.', Journal of economic perspectives, vol. 31, 2, σ. 211-36, διαθέσιμο σε <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/jep.31.2.211> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022).

Appelman, N., Helberger, N., O' Fathaigh, R. (2021), 'The perils of legally defining disinformation', Internet Policy Review, Vol. 10, Issue 4, σ. 1-24, διαθέσιμο σε [https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=3964513](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3964513) (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022)

Boseley, S. (2008), 'Mbeki Aids denial 'caused 300,000deaths'', *The Guardian*, 26 Νοεμβρίου, διαθέσιμο σε <https://www.theguardian.com/world/2008/nov/26/aids-south-africa> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Burkhardt, J. M. (2017), 'History of fake news.', Library Technology Reports, 53(8), σ. 5-9, διαθέσιμο σε <https://journals.ala.org/index.php/ltr/article/view/6497> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Cerdas Delgado, R. (2022), 'Pizzagate Case: The dangers of fake news in society', *Delfino*, 19 Μαρτίου, διαθέσιμο σε <https://delfino.cr/2022/03/the-dangers-of-fake-news-in-society-the-pizzagate-case> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Cunliffe – Jones, P., 'Europe's latest export: A bad disinformation strategy', *Politico*, 7 Ιουνίου, διαθέσιμο σε <https://www.politico.eu/article/europe-bad-disinformation-strategy-digital-services-act-dsa/> (τελευταία πρόσβαση: 07/06/2022)

EU Code of Practice on Disinformation, διαθέσιμος σε <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/code-practice-disinformation> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

EU Legislation in Progress (2021), Digital Services Act (Briefing), διαθέσιμο σε [https://www.jukkarannila.fi/docs/EPRS\\_BRI\(2021\)689357\\_EN.pdf](https://www.jukkarannila.fi/docs/EPRS_BRI(2021)689357_EN.pdf) (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

European Commission (2016), Joint Communication to the European Parliament and the Council: Joint Framework on countering hybrid threats, a European Union response, διαθέσιμο σε ελληνικά και αγγλικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A52016JC0018> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

European Commission (2018), Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Tackling online disinformation: A European approach, διαθέσιμο σε αγγλικά και

ελληνικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52018DC0236> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

European Commission (2018), Directorate-General for Communication Networks, Content and Technology, A multi-dimensional approach to disinformation: Report of the independent High level Group on fake news and online disinformation, διαθέσιμο σε <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/6ef4df8b-4cea-11e8-be1d-01aa75ed71a1> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

European Commission (2018), Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Action Plan against Disinformation, διαθέσιμο σε αγγλικά και ελληνικά στον σύνδεσμο <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52018JC0036> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

European Commission (2019), Annual self-assessment reports of signatories to the Code of Practice on Disinformation 2019, διαθέσιμο σε <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/annual-self-assessment-reports-signatories-code-practice-disinformation-2019> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

European Commission (2019), Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Report on the implementation of the Action Plan Against Disinformation, διαθέσιμο σε αγγλικά και ελληνικά στην ιστοσελίδα [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=comnat:JOIN\\_2019\\_0012\\_FIN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=comnat:JOIN_2019_0012_FIN) (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

European Commission (2020), Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: Tackling COVID-19 disinformation – Getting the facts right, διαθέσιμο σε αγγλικά και ελληνικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52020JC0008> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

European Commission (2020), Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: On the European democracy action plan, διαθέσιμο σε αγγλικά και ελληνικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52020JC0008> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

European Commission (2020), REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on a Single Market For Digital Services (Digital Services Act) and amending Directive 2000/31/EC, διαθέσιμο σε αγγλικά και ελληνικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:52020PC0825> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

European Commission (2021), Joint Communication to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: European Commission Guidance on Strengthening the Code of Practice on Disinformation διαθέσιμο σε αγγλικά και ελληνικά στην ιστοσελίδα <https://digital->

[strategy.ec.europa.eu/en/library/guidance-strengthening-code-practice-disinformation](https://strategy.ec.europa.eu/en/library/guidance-strengthening-code-practice-disinformation)

(τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

European Council (2015), European Council meeting (19 and 20 March 2015) – Conclusions (EUCO 11/15), διαθέσιμο σε ελληνικά και αγγλικά στην ιστοσελίδα <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11-2015-INIT/el/pdf> (τελευταία πρόσβαση 27/05/2022)

European Council (2020), Joint Statement of the Members of the European Council, διαθέσιμο σε <https://www.consilium.europa.eu/media/43076/26-vc-euco-statement-en.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

Fallis, D. (2015) 'What is disinformation?' *Library trends*, 63(3), σ. 401-426 διαθέσιμο σε <https://muse.jhu.edu/article/579342/summary> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Floridi, L. (1996), 'Brave. Net. World: the Internet as a disinformation superhighway?', *The Electronic Library*, Vol. 14, No. 5, διαθέσιμο σε <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/eb045517/full/html> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Gelfert, A. (2018), 'Fake News: A Definition', *Informal logic*, vol. 38, 1

Harrison, R. (2021), 'Tackling Disinformation in Times of Crisis: The European Commission's Response to the Covid-19 Infodemic and the feasibility of a consumer-centric solution', *Utrecht Law Review*, vol. 17, Issue 3, σ. 18-33, διαθέσιμο σε <https://www.utrechtlawreview.org/articles/10.36633/ulr.675/> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

Horne B. D., Adal S. (2018), 'This is just in: fake news packs a lot in title, uses simpler, repetitive context in text body, more similar to satire than real news', *The 2nd International Workshop on News and Public Opinion at ICWSM*, διαθέσιμο σε <https://ojs.aaai.org/index.php/ICWSM/article/view/14976> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

International Center for Journalists (2018), 'A short guide to the history of 'fake news' and disinformation', διαθέσιμο σε <https://www.icfj.org/sites/default/files/2018-07/A%20Short%20Guide%20to%20History%20of%20Fake%20News%20and%20Disinformation%20ICFJ%20Final.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Karantai, E., Christopoulou, A., Berberidis, Ch., Peristeras, V. (2020), 'A systematic literature review on disinformation: Toward a unified taxonomical framework', *new media & society*, σ. 1-26, διαθέσιμο σε <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1461444820959296> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Karlova, N. A., & Fisher, K. E. (2013). 'A social diffusion model of misinformation and disinformation for understanding human information behaviour', *iRinformation research*, vol. 18, n. 1, διαθέσιμο σε <http://informationr.net/ir/18-1/paper573.html#.YpyelnZBxPY> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Katsirea, I. (2019), '“Fake news”: reconsidering the value of untruthful expression in the face of regulatory uncertainty', *Journal of Media Law*, διαθέσιμο σε <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17577632.2019.1573569?journalCode=rjml20> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022)



Kline, J. (2017), 'C. G. Jung and Norman Cohn Explain Pizzagate: The Archetypical Dimension of a Conspiracy Theory', *Psychological Perspectives*, 60:2, σ. 186–195

Lippmann, W. (1920), *Liberty and the News*, New York: Harcourt, Brace and Howe

Meese, J., Hurcombe, E. (2020), 'Regulating misinformation: policy brief.', RMIT University, Melbourne, διαθέσιμο σε [https://eprints.qut.edu.au/209083/1/Regulating\\_misinfo\\_Meese\\_Hurcombe.pdf](https://eprints.qut.edu.au/209083/1/Regulating_misinfo_Meese_Hurcombe.pdf) (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

Meyers, Z. (2022), 'Will the Digital Services Act save Europe from disinformation?', Centre for European reform, 21 Απριλίου, διαθέσιμο σε <https://www.cer.eu/insights/will-digital-services-act-save-europe-disinformation> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

Newman, H. (2021) 'Understanding the differences between disinformation, misinformation, malinformation and information – Presenting the DMMI Matrix', σ. 2, διαθέσιμο σε [https://scholar.google.com/scholar?hl=el&as\\_sdt=0%2C5&q=hadley+newman+understanding+he+differences&btnG=](https://scholar.google.com/scholar?hl=el&as_sdt=0%2C5&q=hadley+newman+understanding+he+differences&btnG=) (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Popovic, I. (2022), 'The EU Ban of RT and Sputnik: Concerns regarding Freedom of Expression', EJIL: Talk! Blog of the European Journal of International Law, διαθέσιμο σε <https://www.ejiltalk.org/the-eu-ban-of-rt-and-sputnik-concerns-regarding-freedom-of-expression/> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022)

Rini, R. (2018), 'How to Fix Fake News', *The New York Times*, 15 Οκτωβρίου, διαθέσιμο σε <https://cs50.harvard.edu/x/2021/labs/10/fakenews.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Robb, A. (2017), 'Anatomy of a Fake News Scandal. Inside the web of conspiracy theorists, Russian operatives, Trump campaigners and Twitter bots who manufactured the 'news' that Hillary Clinton ran a pizza-restaurant child sex ring', *Rolling Stone*, 16 Νοεμβρίου, διαθέσιμο σε <https://www.rollingstone.com/feature/anatomy-of-a-fake-news-scandal-125877/> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Shattock, E., (2021), 'Self-regulation 2:0? A critical reflection of the European fight against disinformation', *Misinformation Review*, 31 Μαΐου, διαθέσιμο σε <https://misinforeview.hks.harvard.edu/article/self-regulation-20-a-critical-reflection-of-the-european-fight-against-disinformation/> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022).

Strasbourg Observers, 'Brzezinsky v. Poland: Fine over false information during election campaign violated article 10', διαθέσιμο σε <https://strasbourgobservers.com/2019/08/08/brzezinski-v-poland-fine-over-false-information-during-election-campaign-violated-article-10/> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022)

Questions and answers about the East StratCom Task Force', διαθέσιμο σε [https://www.eeas.europa.eu/eeas/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force\\_en#11232](https://www.eeas.europa.eu/eeas/questions-and-answers-about-east-stratcom-task-force_en#11232) (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

Santos-D' Amorim, K., de Oliveira Miranda, M. K. F. (2021). 'Misinformation, Disinformation, and Malinformation: Clarifying the Definitions and Examples in Disinfodemic Times', *Encontros Bibli: revista eletrônica de biblioteconomia e ciência da informação*, vol. 26, σ. 1-23, διαθέσιμο σε

<https://www.redalyc.org/journal/147/14768130011/14768130011.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Shao, C., Ciampaglia, G. L., Varol, O., Yang, K. C., Flammini, A., Menczer, F. (2018). The spread of low-credibility content by social bots. *Nature communications*, 9(1), 1-9, διαθέσιμο σε <https://www.nature.com/articles/s41467-018-06930-7>. (τελευταία πρόσβαση: 11/06/2022)

Søe, S. O. (2019) 'A Floridian dilemma. Semantic information and truth.' published quarterly by the university of borås, Sweden vol. 24 no. 2, διαθέσιμο σε <http://informationr.net/ir/24-2/paper827.html> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Tandoc, E., Wei Lim, Z., Ling, R. (2018), 'Defining "fake news": A typology of scholarly definitions', *Digital Journalism*, Vol. 6, Issue 2, διαθέσιμο σε <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/21670811.2017.1360143> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

The Council of the European Union (2022), Council Decision(CFSP) 2022/351 of 1 March 2022 amending Decision 2014/512/CFSP concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine, διαθέσιμη σε ελληνικά και αγγλικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022D0351&from=EL> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022)

The Council of the European Union (2022), Council Regulation (EU) 2022/350 of 1 March 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine διαθέσιμο σε ελληνικά και αγγλικά στην ιστοσελίδα <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:32022R0350> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022)

The Observers, 'Debunked: Was French candidate Macron's campaign financed by Saudi Arabia?', διαθέσιμο σε <https://observers.france24.com/en/20170302-debunked-was-french-candidate-macron-campaign-financed-saudi-arabia> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

UNODOC, Department of Global Communications (2020), 'UN tackles infodemic of misinformation and cybercrime in COVID-19 crisis', 31 Μαρτίου, διαθέσιμο σε <https://www.un.org/en/un-coronavirus-communications-team/un-tackling-%E2%80%98infodemic%E2%80%99-misinformation-and-cybercrime-covid-19> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

Van Hoboken, J., O' Fathaigh, Ronan (2021), 'Regulating Disinformation in Europe: Implications for Speech and privacy', *UC Irvine Journal of International, Transnational and Comparative Law*, vol. 6, issue 9, διαθέσιμο σε <https://scholarship.law.uci.edu/ucijil/vol6/iss1/3/> (τελευταία πρόσβαση: 04/06/2022)

Veriter, S., (2021), 'European Democracy and Counter-Disinformation: Toward a new paradigm?', *Carnegie Europe*, 14 Δεκεμβρίου, διαθέσιμο σε <https://carnegieeurope.eu/2021/12/14/european-democracy-and-counter-disinformation-toward-new-paradigm-pub-85931> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

Voorhoof, D. (2022), 'EU silences Russian state media: a step in the wrong direction', The International Forum for Responsible Media, 8 Μαΐου, διαθέσιμο σε <https://biblio.ugent.be/publication/8755115/file/8755122.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 10/06/2022)

Waldman, E. (2018), 'The Marketplace of fake news', U. Pa. J. Const. L., 20, 845, διαθέσιμο σε <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/upjcl20&div=29&id=&page=> (τελευταία πρόσβαση: 11/06/2022).

Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). 'Information disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policymaking.', Strasbourg: Council of Europe, διαθέσιμο σε <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Wikipedia (2022), *Wikipedia: Pizzagate Conspiracy Theory*, διαθέσιμο σε [https://en.wikipedia.org/wiki/Pizzagate\\_conspiracy\\_theory](https://en.wikipedia.org/wiki/Pizzagate_conspiracy_theory) (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Zuckerman, E. (2017), 'Stop saying "fake news". It's not helping', [blog]...My heart's in Accra, 30 Ιανουαρίου, διαθέσιμο σε <https://ethanzuckerman.com/2017/01/30/stop-saying-fake-news-its-not-helping/> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

## II. ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γιαννόπουλος, Γ. (2018) *Εισαγωγή στη Νομική Πληροφορική: Μία πρώτη προσέγγιση της σχέσης δικαίου & νέων τεχνολογιών*, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη

Γκουντέλιας, Γ. (2018), *Fake news στα social media*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, σ. 2, διαθέσιμη σε <https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/22465/3/GkounteliasGeorgiosMsc2018.pdf> (τελευταία πρόσβαση: 25/05/2022)

Διακομανώλη, Κλ. (2021), *Fake news: Τι κάνει η Ευρώπη?*, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2021), 'Η Επιτροπή δημοσιεύει έγγραφο καθοδήγησης για την ενίσχυση του Κώδικα Δεοντολογίας για την παραπληροφόρηση', 26 Μαΐου, διαθέσιμο σε [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip\\_21\\_2585](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/ip_21_2585) (τελευταία πρόσβαση 27/05/2022)

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2022), 'Ερωτήσεις και απαντήσεις: Πράξη για τις ψηφιακές υπηρεσίες', διαθέσιμο σε [https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/QANDA\\_20\\_2348](https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/el/QANDA_20_2348) (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

Ευρωπαϊκό Ελεγκτικό Συνέδριο (2021), Ειδική έκθεση 09/2021: Παραπληροφόρηση στην Ε.Ε.: υπό αντιμετώπιση, όχι όμως και υπό απόλυτο έλεγχο, σ. 7-11, διαθέσιμο σε <https://www.eca.europa.eu/el/Pages/DocItem.aspx?did=58682> (τελευταία πρόσβαση: 27/05/2022)

Κανέλλος, Γ., (2021), 'Καταπολέμηση της παραπληροφόρησης στην ΕΕ: «Καμπανάκι» από το Ευρ. Ελεγκτικό Συνέδριο για το ενωσιακό σχέδιο δράσης', Lawspot, 8 Ιουνίου, διαθέσιμο σε <https://www.lawspot.gr/nomika-nea/katapolemisi-tis-parapliroforisis-stin-ee-kampanaki-apo-eyr-elegktiko-synedrio-gia> (τελευταία πρόσβαση: 03/06/2022)

Μαργαρίτης, Μ., Μαργαρίτη Α. (2020), Ποινικός Κώδικας: Ερμηνεία – Εφαρμογή, Αθήνα: Π.Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ

Πλειός, Γ. (2021) Παραποιημένες ειδήσεις (Fake news): Ο μετασχηματισμός της προπαγάνδας στην κοινωνία της ενημέρωσης, Αθήνα: Gutenberg

Πρεβεδούρου, Ευ. (2020), 'Ο ρόλος της πληροφόρησης στη σύγχρονη δημοκρατία και το φαινόμενο των ψευδών ειδήσεων', De Jure, αρ. 25, σ. 10-18.

Ρούκουνας, Εμ. (2010), Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη

Σπυρίδου, Π., Βατικιώτης, Π., Μηλιώνη, Δ. (επιμ.). (2021) Δημοσιογραφία, "Ψευδείς Ειδήσεις" & Παραπληροφόρηση: Εγχειρίδιο Δημοσιογραφικής Εκπαίδευσης και Κατάρτισης, Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο Κύπρου Λεμεσός, Κύπρος και Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα, Ελλάδα

Σπυρόπουλος, Φ. (2021), 'Διασπορά ψευδών ειδήσεων – Αναλυτική προσέγγιση του ά. 191 ΠΚ μετά τον ν. 4619/2020', Επιθεώρηση Δικαίου και Πληροφορικής, 1/2021

Στρατηλάτης, Κ. (2021), 'Άρθρο 10. Ελευθερία έκφρασης', σε Σαρμάς, Ι., Κοντιάδης, Ξ., Ανθόπουλος, Χ., ΕΣΔΑ, Αθήνα: Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη

Τσιαντής, Ι. (2020), Η διασπορά ψευδών ειδήσεων, Διπλωματική εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Νομική Σχολή, σ. 18-20, διαθέσιμη σε <https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/file/lib/default/data/2937431/theFile> (τελευταία πρόσβαση: 11/06/2022)

Φλώρου, Π. (2021), 'Ελευθερία έκφρασης και fake news με έμφαση στη νομολογία του ΕΔΔΑ', ΔιΜΕΕ, 1/2021, σ. 9-17

### III. ΙΣΤΟΣΕΛΙΔΕΣ ΠΟΥ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ

<https://el.wikipedia.org/wiki/WikiLeaks>

<https://www.eca.europa.eu/el/Pages/ECAWork.aspx>

<https://www.lawspot.gr/>

